

พนมยงค์ประดิษฐ์ธรรม

พนมขงค์ประดิษฐ์ธรรม

PRIDI-PHOONSUK
ปรีดี - พูนสุข พนมขงค์

www.pridi-phoonsuk.org

ChangeFusion OPENBASE.in.th

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-NonCommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

ภาพปก
อิฐ ๆ พล ๆ ปรี๊ด พนมขงค์
ณ บ้านพักخانกรุงปารีส

พิมพ์ครั้งแรก	สิงหาคม ๒๕๒๖
ออกแบบปก	ชัยชาญ มาตรศิลป์
พิสูจน์อักษร	สมถวิล วิริยะสมน
จัดจำหน่าย	สายส่งสีกษิต บริษัทเกล็ดไทย จำกัด
	๓๐๓/๗ ซอยสันติภาพ ถนนนเรศ
	กรุงเทพ ฯ ๑๐๕๐๐๐ โทร. ๒๓๓๒๓๘๒

พนมยงค์ประดิษฐ์ธรรม

จัดพิมพ์ในโอกาส
ศตมาหะวารแห่งอัฐยกรรมของ
ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์
๕ สิงหาคม ๒๕๒๖

คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา

สารบาญ

คำปรารภ

คติธรรมครบรอบ ๑๐๐ วัน
แห่งอัฐกรรมรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
ของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สกลพนมยงค์

๑

หลักการขั้นต้น

การจัดสถานที่ส่งเสริมปฏิบัติธัมมอยู่ธยา

๒๑

ปาฐกถาธรรมของพระราชนันท์มุนี
แสดงหน้าสรีระฯลฯ ปรีดี พนมยงค์
ก่อนการฉาปนกิจ

๙ พฤษภาคม ๒๕๒๖

๒๙

ปาฐกถาธรรมของพระพิมลธรรม

ในการบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันคล้ายวันเกิด

วพนว ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส

๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖

๕๓

ปาฐกถาธรรมของพระราชณันทมุนี

ในโอกาสที่ วพนว รัฐบุรุษอาวุโสสมรณกรรมครบ ๕๐ วัน

๒๐ มิถุนายน ๒๕๒๖

๕๕

ปาฐกถาธรรมของพระพิมลธรรม

เรื่อง รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

กับหลักธรรมในการสร้างชาติ

๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๖

๘๓

ปาฐกถาธรรมเกี่ยวกับ วพนว รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

พระราชณันทมุนีแสดง

๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๖

๑๐๓

ภาคผนวก

พระนิพนธ์ของ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(ปุ่น ปุณฺณสิริมหาเถร)

คราวเดินทางรอบโลกปี ๒๕๑๕

คำปรารภ

คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา ก่อตั้งขึ้นก็ด้วยจุดมุ่งหมายที่ต้องการจะนำเอาหลักศาสนธรรม มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ตลอดจนนำไปใช้ในการแก้ปัญหาสังคม ในการดำเนินงานอาศัยศาสนิกชนผู้มีศรัทธา และผู้นำศาสนิกในศาสนาต่าง ๆ ร่วมมือกันสร้างสรรค์ เพื่อหวังประโยชน์สุขจากการได้ประพฤติและปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระศาสดา นอกจากกิจกรรมที่มุ่งส่งเสริมการนำเอาหลักศาสนธรรมมาประยุกต์ใช้ คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา ยังมีนโยบายที่จะจัดพิมพ์เอกสารวิชาการในค้ำนต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนา ทั้งได้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นประจำ ทั้งนี้เพื่อเป็นสื่อสำหรับผู้ที่สนใจในประเด็นนี้ ได้ศึกษาค้นคว้าในวงกว้างออกไป

พระธรรมกถาที่คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา จัด
พิมพ์ขึ้น^๕ ก็เพื่อเป็นอนุสรณ์ในโอกาสที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส
ปรีดี พนมยงค์ ถึงแก่อสัญกรรมมาครบรอบ ๑๐๐ วัน ตาม
ประเพณีนิยมของคนไทย เมื่อครบ ๑๐๐ วัน จะทำบุญบำเพ็ญกุศล
อุทิศแก่ผู้วายชนม์และหลังจากนั้นก็มักจะประชุมเพลิง ซึ่งเป็น
โอกาสสุดท้ายสำหรับผู้ที่เราพนันถือกันเคย จะได้มาสังสารร่าง
เพื่อขอโหลิกรรม ตามหลักของพุทธศาสนิกชนนั้น ในวาระนี้
ก็เป็นโอกาสให้ผู้ที่มาขอโหลิกรรม ได้พิจารณาไตร่ตรองคุณ-
ชา^๖ทั้งของตนเองและผู้อื่น ว่าหาความเที่ยงแท้ไม่ได้ มนุษย์ทุก
ผู้ทกนามนับแต่พระราชามหากษัตริย์มาจนยากเข็ญใจ ต่างก็หนี
กฎแห่งธรรมชาตินี้^๗ไม่พ้น ทุกคนล้วนมีความตายเป็นเบื้องหน้า
ทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วข้อพิจารณาที่เกิดขึ้น ก็จะได้นำไปใช้
เป็นหลักในการดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณธรรมทั้งสี่ คือ อินทรีย์
สังวร ๑ สติ ๑ ขันติ ๑ โยนิโสมนสิการ ๑ ทั้งนี้เพื่อที่จะได้
บำเพ็ญตนให้เป็นคนดีมีประโยชน์ทั้งต่อสังคมและตนเอง ดัง
คาถาบาลีก้าวไว้ว่า “จะมีชีวิตอยู่ก็ไม่เดือดร้อน ถ้าจะตายก็ไม่
เศร้าโศก ถ้าเป็นปราชญ์ มองเห็นที่หมายแล้ว ถึงอยู่ท่ามกลาง
ความโศกเศร้า ก็หาโศกเศร้าไม่”

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอน ให้ทุกคนดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่
ประมาท หนทางที่จะไปสู่ความไม่ประมาทนั้น พระพุทธภาษิต
ได้ตรัสไว้ว่า “บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทใน
การทำบุญทั้งหลาย” ดังนั้น ทางของผู้ไม่ประมาทก็คือทำความดี
อันได้แก่บุญนั่นเอง แม้เมื่อจะเสด็จปรินิพพานก็ตรัสปัจฉิม
โอวาทไว้ในมหาปรินิพพานสูตรว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราจะเตือนพวกเธอทั้งหลายว่า สังฆาร
ทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอทั้งหลายจงยัง
ประโยชน์ตนและท่าน ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด”

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ได้ใช้ชีวิตในฐานะ
ปุถุชนคนธรรมดา ถึงจะเคยมีอำนาจวาสนา รับใช้ประเทศชาติ
ด้วยกรณียกิจต่างๆ แต่ก็ดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาทมาตลอด
เมื่อประสบเคราะห์กรรม จนต้องไปใช้ชีวิตอยู่ในต่างประเทศจน
สิ้นอายุขัย ถึงแม้ว่าจะเป็นทุกข์จากการพลัดพรากจากถิ่นที่อยู่
แต่ท่านก็อาศัยหลักธรรมของพระพุทธองค์ เป็นเหตุให้ท่านมี
ชีวิตอยู่อย่างมีความสุขตามควร จนที่สุดแห่งชีวิต

เมื่อพิจารณาถึงอายุขัยของท่านที่ได้สิ้นไป ก็น่าที่จะหัก
ห้ามความเศร้าสลดใจได้ว่า ท่านไปสู่สุคติตามวัยที่สมควรแล้ว

แต่เมื่อคำนึงถึงคุณงามความดีที่ท่านได้บำเพ็ญมาแก่ประเทศชาติ
แล้ว ก็น่าที่จะอภัยถึงการสูญเสียท่านไม่ได้

ด้วยเหตุฉะนั้น ในโอกาสศตมาหะวารที่ท่านถึงแก่อสัญกรรม
ซึ่งจะครบในวันที่ ๙ สิงหาคมศกนี้ คณะกรรมการศาสนาเพื่อ
การพัฒนา จึงถือโอกาสรวบรวมพระธรรมกถาที่แสดงเนื่องใน
วาระต่าง ๆ เกี่ยวกับท่าน ภายหลังจากที่อสัญกรรม โดยพระ
เถระผู้ใหญ่ทั้งหลาย จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับท่าน
ในคราวนี้

ในการจัดพิมพ์ ทางคณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา
ได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายด้วยกัน โดยเฉพาะรู้สึกสำนึกใน
พระมหากรุณา ที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระ
สังฆราชประทานคำไว้อาลัยเนื่องในการนี้ ทั้งยังกำหนดเสด็จ
ไปประทานพระธรรมเทศนา เนื่องในโอกาสดังกล่าว ในวันที่ ๗
สิงหาคม ๒๕๒๖ ณ วัดพนมยงค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาด้วย
ขออนุโมทนาท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ ที่ยินดีในการรวมพระ
ธรรมกถาจัดพิมพ์ในครั้งนี้ ทั้งยังอนุญาตให้นำประวัติสกุล
พนมยงค์ พิมพ์ในตอนต้นหนังสือด้วย

ขออำนาจแห่งคุณพระรัตนตรัย ตลอดจนผลบุญกุศลที่
พวกเรา รัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ได้บำเพ็ญมาด้วยกรณียกิจ
ต่าง ๆ จงเป็นพลวปัจจัยเพิ่มพูนบุญบารมี ให้ท่านจงสำเร็จตาม
ควรในสัมปรายภพ ขอให้มหาเวสกรรมที่ท่านได้บำเพ็ญมาด้วย
สัจจะ ทมะ ขันติและจาคะ จงชนะอธรรมทั้งปวง เพื่อนำมา
ซึ่งความบริสุทธิ์ยุติธรรมแก่ท่านในที่สุดด้วย เทอญ

(พระภิกษุมนี)

ประธานคณะกรรมการที่ปรึกษา
คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา

อาสาพัฒนา

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๒๖

กติขรรณ

ครบรอบ ๑๐๐ วัน แห่งการออกกฎหมาย
รัฐประหารวโรโส ปรีทึ พมมบงก
อังการ ที่ ๔ สิงหาคม ๒๔๒๖

ฐุทึ

คนทีไบบิก้อม
ทีแถ่กอยจับที
ร่ายนอยกลับทอยทวี่
หรือมิติกคิกป้าย

ทีชุมเข่นนี้ชาค
ทีแถ่กอยชั่วลาม
ทีจริงส่งเสริมความ
ทีท่านทีตนเอื่อน

ฐุทึ กันพอ
ทาร์ราย
ถวิลเพิ่ม มากนา
โปะร้อนชนสม.

คุดงาม
เลอะเปื่อน
ทีทัว กันแธ
ออกอ้างสร้างที.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สกุลพนมยงค์

— ๑ —

ณ บริเวณฝั่งเหนือของคลองเมืองห่างจากมุกกำแพงพระ
ราชวังโบราณ (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) ด้านตะวันตกประ
มาณเกือบ ๑ กิโลเมตร มีวัดหนึ่งตั้งอยู่ ผู้เฒ่าได้เล่าสืบทอดต่อกัน
กันมาว่า พระนมแห่งพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งในสมัยกรุงศรี
อยุธยาเป็นผู้สร้างวัดนั้น พระนมนี้มีชื่อว่า “ประยงค์” (ตรง
กับชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งเรียกตามภาษาบาลีว่า “ปิงคุ”) ในสมัย
นั้นชาวกรุงออกเสียงเรียกพระนมว่า “พะนม” โดยไม่มี “ร”
กล้า และเขียนโดยไม่ประวิสรรชนีย์เป็น “พนม” ทำนองเดียวกับ
ใช้คำว่า “ข้าพเจ้า” แทนคำว่า “ข้าพระเจ้า” และทำนอง

หมายเหตุ : งานเขียนชั้นนี้ ๔ พฉฯ ปรีดี พนมยงค์ เขียนขึ้นสมัยเมื่อท่านก
อยู่ในสาธารณรัฐประชาชนจีน

เกี่ยวกับอีกหลายคำที่ชาวกรุงฯ ไม่ออกเสียง “ร” กล้า และเขียนโดยไม่ประวิสรรชนีย์ ส่วนบุคคลที่มีชื่อหลายพยางค์นั้น ชาวกรุงฯ ก็นิยมเรียกแต่พยางค์ต้นหรือพยางค์ท้าย เช่นเรียกผู้ที่ชื่อ “ประยงค์” ว่า “ยงค์” พระนมประยงค์จึงเป็นที่รู้จักของชาวกรุงฯ ในนาม “พนมยงค์” วัดนั้นจึงมีชื่อตามชื่อของผู้สร้างวัด “พนมยงค์” และมีการเขียนชื่อวัดตามอักขรวิธีเช่นนั้นสืบต่อกันมาหลายชั่วคน (เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้มีผู้เขียนชื่อวัดนี้ว่า “พนมยง” ซึ่งมีความหมายแตกต่างกับชื่ออันเป็นประวัติของวัดนั้น)

เมื่อพระนมประยงค์หรือพนมยงค์ได้สร้างวัดนั้นสำเร็จแล้ว ได้ไปนมัสการพระพุทธบาท และพระพุทธฉายแขวงเมืองสระบุรี แล้วได้สถาปนาพระเจดีย์ องค์หนึ่งเป็นพุทธบูชาบนยอดเขาหนึ่ง ซึ่งอยู่ทิศใต้ของเขาพระฉายประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ราษฎรจึงเรียกเขาเห็นว่าเขา “พนมยงค์” (กาลล่วงเลยมาช้านานจึงมีบางคนเขียนชื่อเขาเห็นว่า “พนมยง”)

พระนมประยงค์หรือพนมยงค์ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ บริเวณฝั่งใต้ของคลองเมือง ตรงข้ามวัดพนมยงค์ ผู้สืบสายจากท่านก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่นั้นและในบริเวณใกล้เคียงวัดนั้น เมื่อกาลล่วงเลยมานาน ผู้สืบสายจากท่านไม่อาจลำดับวงศ์ญาติถอยหลัง

ขึ้นไปหลายชั่วคนได้ แต่มีสิ่งผูกพันอยู่อย่างหนึ่ง คือผู้สืบสาย
 เหล่านั้นนับถือว่าวัดพนมยงค์เป็นวัดของปู่ย่าตายายหรือของ
 บรรพบุรุษ แม้ผู้ที่อพยพไปตั้งภูมิลำเนาห่างไกลก็ได้ทำบุญ ณ
 วัดนั้นตามโอกาส

โดยเฉพาะที่ดินซึ่งเรือนของพระนมประยงค์ปลูกอยู่นั้น
 เป็นมฤคกตกตทอมาหลายชั่วคนถึงนายเกริ่น ซึ่งเกิด ณ ที่นั้นใน
 ระหว่างที่กองทัพแห่งกษัตริย์พม่ารุกรานกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.
 ๒๓๑๐

บิดาของนายเกริ่น เป็นนายกองคนหนึ่งแห่งกองทัพไทยที่
 ทำการต่อต้านกองทัพพม่า ณ ตำบลสีกุก และได้สิ้นชีวิตในการ
 ต่อสู้ข้าศึก ณ ตำบลนั้น เมื่อมารดานายเกริ่นรู้ข่าวการตายของ
 สามี และการรุกของข้าศึกเข้ามาใกล้กรุง ฯ ยิ่งขึ้นแล้ว ก็ได้พา
 นายเกริ่นพร้อมด้วยญาติบางคนลงเรือ รีบแจวและพายออกไป
 ทางแม่น้ำป่าสักถึงบ้านญาติ ณ ตำบลท่าหลวงแขวงเมืองสระบุรี
 ซึ่งคิดกันว่าห่างไกลจากกรุง ฯ อันเป็นเป้าหมายของข้าศึก และ
 ได้อาศัยอยู่กับญาติที่นั่นจนกระทั่งพระเจ้าตากสินได้นำราษฎรขับ
 ไล่กองทัพพม่าออกไปจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว มารดานายเกริ่น

จึงได้พานายเกร็นกลับมาบ้านหน้าวัดพนมยงค์ ซึ่งถูกข้าศึกทำลาย
เช่นเดียวกับบ้านของชาวกรุง ฯ และวัดต่าง ๆ ในกรุงนั้น

มารดานายเกร็นได้ปลูกเรือนไม้ไผ่เพื่ออาศัยเป็นการชั่วคราวขึ้น ณ ที่ดินนั้นแล้วได้ทำขนมชนิดต่าง ๆ จำหน่าย ขนม
นี้มีรสโอชะซึ่งเป็นที่รู้จักของชาวกรุง ฯ ว่า ขนมบ้านหน้าวัด
พนมยงค์ ฝีมือในการทำขนมของมารดานายเกร็นนั้น ได้ถ่ายทอด
ให้แก่ผู้สืบสายซึ่งประกอบอาชีพนี้ต่อมาอีกหลายชั่วคน

เนื่องจากครอบครัวของพวกที่อยู่บริเวณวัดพนมยงค์มา
แต่ก่อนซึ่งหลบภัยจากกองทัพพม่า แล้วได้อพยพกลับมาบ้านเดิม
ภายหลังที่กองทัพพม่าถูกขับไล่ไปแล้วนั้น จึงเป็นเหตุให้บริเวณ
ใกล้เคียงวัดนั้นกลับ ฟื้นฟูเป็นย่านตลาดขึ้นอีก มารดานายเกร็นได้
ขยายการค้าดังกล่าวแล้วยิ่งขึ้น จึงสามารถสร้างเรือนฝากระดาน
ขึ้น ณ ที่เดิมนี้ และได้เป็นหัวแรงในการออกเงินกับชักชวน
ญาติมิตรกับผู้มีจิตศรัทธา สถาปนาโบสถ์วัดพนมยงค์ที่ถูกทำลาย
ขึ้นใหม่บนรากฐานของโบสถ์เก่า และสถาปนาศาลาการเปรียญ
กับกุฏิสงฆ์ขึ้น แล้วนิมนต์พระภิกษุจากวัดอื่นมาอยู่ทั่ววัดพนมยงค์

เมื่อนายเกร็นมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ก็ได้อุปสมบทจำ
พรรษาอยู่ทั่วดินนี้เป็นเวลากว่า ๑๐ พรรษา แล้วได้เป็นสมภาร
แห่งวัดนั้น แล้วลาสิกขาบทเป็นฆราวาส

นายเกริ่นลาสิกขาบทแล้วแต่งงานกับแก้วบุตรีของหัวหน้า
คณะปีพาทย์ตำบลสวนพริก มีบุตร ๔ คน คือ ปิ่น บุญมา ทรัพย์
อัน

ปิ่น แต่งงานกับ กักแซ่ตัง มีบุตรชาย ๒ คนคือ เกิด และ
ตัว ทายาทสืบต่อมาได้แยกย้ายภูมิลำเนาจากบ้านเดิม จึงมีนาม
สกุลต่าง ๆ กันตามที่ทางการตั้งให้ แต่มีทายาทสาขาหนึ่งที่มีนาม
สกุลว่า “พนมยงค์”

บุญมา แต่งงานกับ พระพิทักษ์เทพธานี (ด้วง) ผู้ช่วยรักษา
กรุง (สมัยที่ทางการยังคงถือว่าพระนครคืออยุธยาเป็นกรุงเก่าของ
ไทย จึงเรียกตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนั้นว่าผู้รักษากรุง) ทายาท
สืบต่อมามีนามสกุลว่า “ณ บ่อมเพ็ชร”

ทรัพย์ แต่งงานกับจีนผู้หนึ่ง มีบุตรชาย ๒ คนชื่อ รื่น และ
ผิง (ขุนประเสริฐ) มีบุตร ๓ คนชื่อ สุข เผือก จันทร์ และอื่นๆ
ที่ไม่แต่งงาน

นายกักแซ่ตังซึ่งเป็นบรรพบุรุษฝ่ายชายของสกุลพนมยงค์
นั้น เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๗ ที่หมู่บ้านเอื้องแขวงเท่งไ้ (แปลว่า

ทะเลแห่งสันติภาพ) เขตต์แต้จ๊ว ประเทศจีน (บรรพบุรุษได้อพยพจากเขตต์ฮักเกียน มาตั้งเป็นหมู่บ้านเอ้ตังซัน หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ไม่ไกลจากตำบลไซฮวง) นายก็กได้เข้ามาพึ่งโพธิสมภารของประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๗

ตามบันทึกของบรรพบุรุษแซ่ต้งแห่งหมู่บ้านเอ้ตังกล่าวว่า ก็กเป็นลูกของเส้ง เส้งเป็นลูกของเฮง เฮงไปเมืองไทยเมื่อเส้งยังเล็กอยู่ แม่ของเฮงเป็นอาของ “แต้อ๋อง” (จีนแต้จิ๋วเรียกพระเจ้ากรุงธนว่า “แต้อ๋อง”) เฮงช่วยแต้อ๋องรบพม่าตาย เส้งส่งก๊กลูกชายไปค้าขายที่เมืองไทย

ตามที่บรรพบุรุษได้เล่าให้ฟังเพิ่มเติมประกอบด้วยอาศัยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับเฮงปู่ของก็กเป็นกึ่งต่อไปนี้
เฮงได้เข้ามาเมืองไทยในรัชสมัยของพระเจ้าที่นั่งสุริยามรินทร์ ได้พักอยู่กับญาติฝ่ายจีนของพระเจ้าตากในบริเวณคลองสวนพลู (สมัยนั้นเป็นบริเวณที่ชาวจีนอาศัยอยู่)

เมื่อกษัตริย์พม่าได้ส่งกองทัพมารุกรานอาณาจักรไทย และสามารถทำลายแนวต้านทานที่มีอยู่ประปรายได้แล้วเคลื่อนกำลังเข้ามาใกล้กรุง ฯ นั้น พระมหากษัตริย์จึงได้มีพระบัญชาให้เจ้าหน้าที่รวบรวมราษฎรจำนวนหนึ่งเข้าไปรักษาป้องกันกำแพงกรุง

โอกาสนั้นมีชาวจีนจำนวนหนึ่งซึ่งรวมทั้งนายเฮงไถ้อาสาสมัครเข้าร่วมกับราษฎรไทยในการนั้นด้วย ทางกรไทยจึงได้มอบเงินเหล่านั้น ให้สังกัดอยู่ในกองที่พระยาตากเป็นผู้บังคับบัญชา

โดยที่ฝ่ายไทยไม่มีหน่วยทหารนอกกำแพงกรุง ฯ เหลืออยู่เลย กองทัพพม่าจึงสามารถล้อมกรุง ฯ ไว้รอบด้าน แล้วใช้ปืนใหญ่ระดมยิงกรุง ฯ พระยาตากเห็นว่าตามสภาพเช่นนั้นประกอบภัยพระมหากษัตริย์ไม่ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม และอ่อนแอในการป้องกันประเทศชาติ กรุงศรีอยุธยาจะต้องเป็นอันตราย พระยาตากจึงได้ชักชวนทหารไทยจีนภายใต้การบังคับบัญชาของตนตีฝ่าวงล้อมพม่า เพื่อรวบรวมราษฎรไทยในชนบทและในหัวเมืองตะวันออกจัดตั้งเป็นกองทัพราษฎรชนใหม่ เพื่อกอบกู้เอกราชแห่งชาติไทย

ฝ่ายครอบครัวของนายเฮงในประเทศจีนนั้น ไม่ได้รับข่าวคราวจากนายเฮงเป็นเวลาหลายปี เพราะภายหลังกรุง ฯ แตกแล้ว การเดินเรือสำเภาระหว่างเขตแดนกับเมืองไทยได้หยุดชะงักไปชั่วคราวหนึ่ง ต่อมาภายหลังที่พระยาตากซึ่งราษฎรไทยยกย่องให้เป็นประมุขแห่งชาติไทย ได้ย้ายเมืองหลวงของชาติไทยไปตั้งอยู่ที่ธนบุรีแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้มีการเดิน

เรือค้าขายติดต่อกับประเทศจีนอีก มารดาของนายเฮงจึงได้ฝากจดหมายมากับนายเรือ เพื่อมาถวายพระเจ้ากรุงธนหนึ่งฉบับ แสดงความชื่นชมยินดีในการที่ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งชาติไทย และได้ตามข่าวนายเฮงด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตอบไปว่านายเฮงได้สละชีพในการรับใช้พระองค์ต่อสู้กับศัตรูของชาติไทย และได้พระราชทานเงินพดด้วงจำนวนหนึ่งแก่ครอบครัวของนายเฮง

นายเฮงมีบุตรชายคนหนึ่งชื่อเส็ง ซึ่งเกิดในประเทศจีน ก่อนที่นายเฮงเดินทางไปกรุงศรีอยุธยาเพียงไม่กี่เดือน มารดาของนายเฮงตั้งใจไว้ว่า เมื่อนายเส็งเป็นหนุ่มพอสมควรแล้ว ก็จะให้เดินทางมาประเทศไทยเพื่อรับใช้พระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ต่อมาเกิดมีการเปลี่ยนพระราชวงศ์ใหม่ในประเทศไทย นายเส็งจึงมิได้เข้ามาในประเทศไทย โดยทำมาหากินทางกสิกรรมในประเทศจีนต่อไป นายเส็งได้แต่งงานมีบุตรหลายคน คนหนึ่งเป็นชายชื่อก๊ก

เมื่อนายก๊กมีอายุ ๒๐ ปีเศษแล้ว การทำมาหากินของบิดามารดาในประเทศจีนฝืดเคืองมาก บิดานายก๊กจึงให้นายก๊กเดินทางเข้ามาพึ่งโพธิสมภารของราชอาณาจักรไทย ก่อนออกเดินทางบิดา

นายกักได้มอบเงินพดด้วง ๑ ตำลึงตั้งกล่าวข้างบน ซึ่งเป็นมฤตก
ตกทอดมาให้แก่นายกักโดยคำรับว่า จะใช้เงินนั้นได้เฉพาะเป็น
การลงทุนในการทำมาหากินเท่านั้น วันหนึ่งของเดือน ๓ (กุมภาพันธ์) ในรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เรือสำเภานาย
กักโดยสารมาจากประเทศจีนได้ถึงกรุงเทพ ฯ นายกักพักอยู่ที่กรุง
เทพ ฯ ไม่นานก็เดินทางไปอยุธยาเพื่อตั้งต้นประกอบอาชีพ ณ
ที่นั้น

นายกักมีความรู้ในการทำแบ่งข้าวหมก ทำขนมแบบจีน
ทำเต้าหู้และเต้าเจี้ยว จึงได้เอาเงินพดด้วง ๑ ตำลึงที่มีติดตัวมา
ออกจำหน่ายเพื่อได้เงินและเบียดใช้กันในสมัยนั้นเป็นทุนในการ
ทำแบ่งข้าวหมกและทำข้าวหมกจำหน่าย ปรากฏว่าจำหน่ายได้มาก
จนเป็นลำดับ นายกักปรารถนาที่จะขยายการค้ากว้างขวางขึ้น จึง
ได้ขอยืมเงินจำนวนหนึ่งจากญาติสมทบกับเงินที่นายกักทำมาหา
ได้ ซื่อแพะหนึ่งหลังไปจอดอยู่ที่บริเวณตลาดใกล้วัดพนมยงค์แล้ว
ขยายการค้าที่มีอยู่ต่อไปอีกทั้งได้ทำขนมแบบจีน เต้าหู้ เต้าเจี้ยว
เพิ่มขึ้นอีก ในเวลาไม่นานนายกักสามารถชำระหนี้ให้แก่ญาติได้
หมดสิ้นแล้ว ยังมีเงินเหลืออยู่จึงได้เอาเงินนั้นให้ผู้อื่นยืม ฐานะ

ของนายก็จึงเปลี่ยนจากผู้มีทุนน้อยมาเป็นนายทุนขนาดกลางของหัวเมืองนั้น

เมื่อนายก็ก็มีฐานะเป็นนายทุนขนาดกลางแล้วได้แต่งงานกับปิ่นบุตรีนายเกริ่นโดยมีสินสอดทองหมั้นและเงินกองทุน และใช้แพขนานนกเป็นแพหอ ดังนั้นนายก็จึงได้ย้ายแพจากที่เดิมมาจอดที่หน้าบ้านของนายเกริ่นตรงข้ามวัดพนมยงค์

นายก็นางปิ่นได้ร่วมกันขยายการค้า ซึ่งทั้งสองฝ่ายเคยทำมาแต่ก่อนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ก็มีการทำขนมแบบจีนและแบบไทย อีกทั้งปรุงแต่งขนมขึ้นใหม่อีกหลายอย่าง

นายก็ก็ได้ปรับปรุงตนเองให้เหมาะสมแก่ความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของครอบครัวนางปิ่น โดยสงวนความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมจีนที่ไม่ขัดต่อความเป็นอยู่และวัฒนธรรมไทย นายก็ก็มีจิตศรัทธานับถือพุทธศาสนาตามแบบไทย เป็นอุปัฏฐากวัดพนมยงค์ นอกจากบำเพ็ญกุศลตามเทศกาลไทยแล้ว นายก็ยังทำพิธีกรรมระลึกถึงคุณูปการในเทศกาลตรุษและสารทจีน

แม้นายก็นางปิ่นจะมีหาบไว้ใช้แรงงานตามสภาพของผู้มีเงินเหลือกินเหลือใช้ในสมัยนั้นก็ แต่เนื่องจากเป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา จึงได้ปลดปล่อยหาบชายให้เป็นไทหลายคนโดย

ทำการอุปสมบททางเหล่านั้นเป็นพระภิกษุ วิธีการปลดปล่อยทาง
เช่นนั้น ใ้สืบทอดต่อมาจนถึงบุตรหลานของนายก๊กนางปิ่นใน
สมัยที่ระบบทาสยังคงมีอยู่

นายก๊กได้ถึงแก่กรรมในวัยชรา นางปิ่นจึงได้จัดการฌาปน
กิจศพนายก๊กตามประเพณีไทย แล้วได้ส่งอัฐิและอังคารมาบรรจุ
ไว้ในสุสานใกล้บ้านของนายก๊ก ต่อมาอีกไม่นานนางปิ่นก็ถึงแก่
กรรม

นายก๊กนางปิ่นมีบุตรชาย ๒ คน คือนายเกิดกับนายตัว

นายเกิดแต่งงานแล้วยังคงอยู่ที่บ้านหน้าวัดพนมยงค์ และ
รับมรดกที่บ้านนั้นสืบต่อมา ส่วนนายตัวเมื่อแต่งงานแล้ว ได้
ย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากบ้านหน้าวัดพนมยงค์ประมาณ ๔๐๐
เมตร

นายเกิดได้เกิดในรัชกาลที่ ๓ เมื่อยังเยาว์ขณะที่เพิ่งเริ่ม
กลาน ใ้ตกจากเพลงไปในคลอง บิดามารดาพร้อมทั้งคนใน
บ้านใ้ช่วยกันงมขึ้นมาได้ นางปิ่นมารดาจึงตั้งชื่อใ้บุตรนั้นว่า
“บุญเกิด” ซึ่งหมายถึงบุญกุศลช่วยให้เด็กนั้นเกิดมา นายก๊ก
บิดาเห็นชอบด้วยในการตั้งชื่อบุตรเช่นนั้น แต่ต่อมานิยมเรียกชื่อ
นั้นแต่เพียงคำท้ายว่า “เกิด”

นายเกิดได้เรียนหนังสือไทยที่กุฏิสมภารวัดพนมยงค์ เมื่อมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ได้อุปสมบทจำพรรษาอยู่วัดพนมยงค์ ๑ พรรษา แล้วลาสิกขาบทเป็นฆราวาสช่วยเหลือบิดามารดาในการทำมาหากินต่อไป

ต่อมานายเกิดได้แต่งงานกับคุ่ม บุตรีของผู้ประกอบการค้าขายที่ตำบลพระงามแขวงเมืองวิเศษชัยชาญ (บัดนี้เป็นอำเภอวิเศษชัยชาญ)

นายเกิดนางคุ่ม รับมรดกกิจการของนายกัณนางปิ่นแล้วได้ขยายกิจการกว้างขวางยิ่งขึ้น ในการนั้นได้ปรับปรุงคุณภาพขนมให้ดีขึ้นหลายอย่าง และให้ปรับปรุงการทำเต้าหู้และเต้าเจี้ยวให้ดีขึ้น โดยจ้างครูจากประเทศจีนมาทำการสอนให้แก่บุตรของนายเกิดนางคุ่ม เต้าเจี้ยวที่ปรับปรุงใหม่นั้นชาวกรุง ฯ เรียกกันว่า เต้าเจี้ยวหวาน การทำเต้าเจี้ยวอยู่ระยะของญาติรุ่นต่อ ๆ มาบางคนนั้นได้อาศัยวิธีที่สืบทอดมาจากที่กล่าวนี้ นายเกิดนางคุ่มมีฐานะเป็นนายทุนและเจ้าท่าชามากยิ่งขึ้นกว่าบิดามารดา

นายเกิดได้สนใจในศิลปดนตรี อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษฝ่ายมารดา จึงได้มีวงเครื่อง

สาย ๑ วง และบุตรชายของนายเกิดก็ได้รับการฝึกหัดการดนตรี
นั้น

นายเกิดได้ถึงแก่กรรมในวัยชรา เมื่อฉาปนกิจศพแล้วนาง
คุ่มและบุตรได้จัดการสร้างแท่งเงินเล็ก ๆ ไว้ที่ข้างกำแพงโบสถ์วัด
พนมยงค์ แล้วได้บรรจุอัฐิและอังคารไว้ในแท่งนั้น

นายเกิดนางคุ่มมีบุตร ๘ คนคือ

๑. นางแพง
๒. นายชวด
๓. นายชุน
๔. นางสาววัย
๕. นายฉาย
๖. นายฮ้อ
๗. นายเสียง
๘. นางบุญช่วย

บุตรชายนายเกิดนางคุ่มซึ่งแต่งงานแล้ว ได้แยกครอบครัว
ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ตำบลหรือจังหวัดอื่น คือ นายชวดได้ตั้ง
บ้านเรือนอยู่ใกล้วัดเชิง นายชุนตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดสามวิหาร
ต่อมาย้ายไปอยู่หน้าวัดมณฑป นายฉายย้ายไปอยู่ที่ตำบลปากน้ำ

บางพุดชาจังหวัดสิงห์บุรี นายฮ้อยย้ายไปอยู่ที่เกาะลอยใกล้วัด
สะพานเกลือ

บุตรหญิงของนายเกศนางคัมซึ่งแต่งงานแล้ว มีแพะห่อซึ่ง
ฝ่ายชายจัดหามาและจอดอยู่ที่บ้านหน้าวัดพนมยงค์ คือนางแพ่ง

๑ หลังและนางบุญช่วย ๑ หลัง

นายเสียงได้ไปทำป่าไม้และทำนาในอำเภอรื่น แต่ครอบครัว
ยังคงอยู่ที่บ้านเดิม

ส่วนนางสาวงวัญมิได้แต่งงาน พี่น้องจึงตกลงให้เป็นผู้รับ
มรดกที่บ้านร่วมกับนายเสียง และดำเนินวิสาหกิจของบิดามารดา
ต่อไป

ผู้ที่แต่งงานแยกครอบครัวแล้วนั้น ต่างก็ทำมาหากินตาม
กำลังทุนที่ได้รับแบ่งจากบิดามารดาบางคนก็พัฒนาทุนต่อไปได้
บางคนทำมาค้าขายไม่ขึ้นจึงทรุดโทรมลงยิ่งกว่าบิดามารดา บาง
คนร่ำรวยอยู่ชั่วขณะหนึ่งแล้วทรุดโทรม ส่วนกิจการที่นายเกศ
นางคัมเคยทำอยู่นั้นบุตรไม่สามารถที่จะพัฒนาหรือรักษาไว้ให้คง
ที่ได้ คือมีแต่ทรุดโทรมลงตามลำดับเพราะมีผู้อื่นทำการแข่งขัน
มากขึ้น และบริเวณใกล้วัดพนมยงค์หมดสภาพเป็นย่านตลาด
เพราะคลองเมืองต้นเงินยิ่งขึ้น ต่อมารัฐบาลได้จัดตั้งศาลารัฐบาล

มณฑลขึ้นที่วังจันทร์เกษมและศูนย์การปกครองขึ้นในบริเวณนั้น
อีกทั้งได้มีตลาดใหม่ขึ้นที่หัวรอ และโรงบ่อนเบี้ยได้ย้ายจากที่
ตั้งเดิมข้างวัดพนมยงค์ ไปอยู่ที่ตลาดหัวรอ จึงทำให้บริเวณใกล้
วัดพนมยงค์หมดสภาพเป็นย่านตลาดอีกต่อไป การทำมาหากิน
ของผู้ที่ยังอยู่บ้านเดิมนั้นจึงฝืดเคืองยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

— ๓ —

นายเสียงเกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙ ได้ศึกษาภาษาไทยกับภาษา
บาลีที่วัดศาลาปูน ได้แต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนสั้น ๆ ไว้หลาย
เรื่อง ได้ฝึกฝนทางดนตรีมีฝีมือพิเศษทางซออู้และซอด้วงและ
หีบเพลง

เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ
จำพรรษาอยู่ ณ วัดพนมยงค์ ๓ พรรษา

เมื่อลาสิกขาบทเป็นฆราวาสแล้ว ได้แต่งงานกับลูกจันทน์
บุตรีหลวงพานิชย์พัฒนานกร (เบ็ก) และนางพานิชย์พัฒนานกร
(เล็ก กิจจาทร)

ภายหลังแต่งงานแล้ว มีผู้แนะนำให้นายเสียงสมัครเข้าทำ
ราชการ เพราะมีพื้นความรู้ทางหนังสือพอสมควร แต่นายเสียง

ชอบอาชีพอิสระ จึงได้สมัครเรียนการปลูกผัสดองกันใช้ทรัพย์สิน
ณ สำนักหม้ออาคมชั้น (ซึ่งต่อมามีบรรดาศักดิ์เป็นพระบำบัต
สรรพโรค) สอบได้ประกาศนียบัตรแล้วทำการปลูกผัสดอง
หลายราย ต่อมาได้ไปทำป่าไม้ในบริเวณพระพุทบาท ซึ่งขณะ
นั้นมีใช้จับสัตว์น้ำเป็นประจำ นายเสียงไม่สามารถต้านทาน
ต่อโรคนี้ได้ จึงต้องเลิกกิจการป่าไม้ด้วยความขาดทุนมาก

ต่อมานายเสียงกับนางลูกจันทน์ได้ไปทำนาที่ตำบลท่าหลวง
แต่เนื่องจากฝนแล้งติด ๆ กัน ๒ ปี การทำนาไม่ได้ผลต้องเป็น
ลูกหนี้ผู้อื่นจึงเลิกจากการทำนา ณ ที่นั้น

ต่อมานายเสียงได้ทำการหักร้างทางพงที่ว่างเปล่า ที่ตำบล
อุตะเกา ในสมัยที่ทุ่งบริเวณนั้นมีช้างป่า ก่อนที่ทางราชการจัด
ตั้งอำเภออุทัยน้อย (ปัจจุบันอำเภอวังน้อย) นายเสียงได้ทำนา
ในที่หักร้างไว้นั้น โดยต้องทำการต่อสู้ช้างที่มารบกวนคอยกิน
ต้นข้าว การทำนาไม่ได้ผล เพราะฝนแล้งบ้าง หรือบางปีมีน้ำ
ท่วมมากบ้าง อีกทั้งมีเพลี้ยคอยรบกวนต้นข้าว ครั้นต่อมาบริษัท
ชุกคลองกุณาสยาม ซึ่งได้รับสัมปทานจากรัฐบาลทำการชุกคลอง
ได้ชุกคลองมาถึงบริเวณที่ดินซึ่งนายเสียงหักร้างไว้นั้น นายเสียง
ก็จำต้องจ่ายเงินให้บริษัทเป็นค่าชุกคลองตามอัตรา นายเสียงไม่

มีเงินของตนเองจึงจำต้องยืมเงินผู้อื่นมาจ่ายให้บริษัท ซึ่งทำให้
 นายเสียงมีหนี้สินรุงรังยั้งชนจากหนี้สินที่มีอยู่แล้ว เนื่องจากการ
 ทำนาไม่ได้ผลฐานะของนายเสียง ได้เปลี่ยนจากนายทุนน้อยใน
 เมือง มาเป็นชาวนาผู้มีหนี้สินน้อยในชนบท ที่กำลังอึดอัดขัดสนมี
 หนี้สินยั้งชน นายเสียงต้องต่อสู้กับการอึดอัดมาเป็นเวลาหลายปี
 จนกระทั่งโครงการชลประทานป่าสักใต้ของรัฐบาล ได้ขยายไป
 ถึงบริเวณที่นาของนายเสียง จึงช่วยให้นายเสียงกลับฟื้นเป็น
 ชาวนานายทุนน้อยแห่งชนบท

ในระหว่างอยู่ที่ชนบทนั้น นายเสียงได้มีภรรยาอีกคนหนึ่ง
 ชื่อ “ป๋วย”

นายเสียงมีบุตรกับนางลูกจันทน์ ๖ คน คือ

๑. นางธราทรพิทักษ์ (เก็บ)

๒. นายปรีดี

๓. นายหลุย

๔. นางนิติทัศน์ประภาส (ชื่น)

๕. นางเนือง ลิ้มปิ่นนัท

๖. นายถนอม

นายเสียงมีบุตรกับนางป๋ย ๒ คนคือ

นายอรรถกิติกำจร (กลิ้ง)

นางน้อม ตามสกุล

- ๔ -

ภายหลังที่นายเกิดกับนางคุ้มได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ๓๐ ปีเศษ จึงได้มีประกาศพระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ. ๒๔๕๖ สมัยนั้นราษฎรส่วนมากในหัวเมืองและชนบทไม่สนใจมากนักในการขอจดทะเบียนของตนภายในกำหนด กรมการอำเภอจึงคิดและแต่งตั้งจดทะเบียนให้ตามความสะดวกของกรมการอำเภอ

เนื่องจากบุตรชายหลายคนของนายเกิด ได้แยกย้ายจากบ้านเดิมไปอยู่ตำบลอื่นหรือจังหวัดอื่น ฉะนั้นกรมการอำเภอจึงแต่งตั้งนามสกุลให้ตามตำบลที่ผู้นั้นตั้งบ้านเรือนอยู่ และหลานของนายเกิดบางคนที่กำลังรับราชการทหาร ก็ได้รับการแต่งตั้งนามสกุลจากผู้บังคับบัญชา

ส่วนนายเสียงได้รับทราบจากผู้ใหญ่บ้านว่า กรมการอำเภอคิดตั้งนามสกุลให้ นายเสียงเห็นว่านามสกุลนั้นไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษเลย จึงได้ไปนมัสการท่านเจ้าคณะเมือง (จังหวัด)

ขณะนั้นคือพระสุวรรณนิมิตคีล เพื่อขอให้ท่านตั้งนามสกุลที่เหมาะสมให้ และขอให้ท่านแนะนำศิษย์คนหนึ่งของท่าน ซึ่งเป็นผู้คิดนามสกุลประจำอำเภอรอบกรุง (ปัจจุบันคืออำเภอพระนครศรีอยุธยา) ให้ช่วยแก้ไขนามสกุลที่ตั้งไว้เกิมนั้น ท่านเจ้าคณะเมืององค์นั้นรู้เรื่องราวของบรรพบุรุษนายเสียงเป็นอย่างดี ท่านจึงได้บอกนายเสียงว่าสมควรใช้นามสกุลว่า “พนมยงค์” ครั้นแล้วท่านได้ให้คนไปตามศิษย์ของท่านมาจากอำเภอฯ แล้วท่านแจ้งแก่ผู้นั้นว่า ให้แนะนำกรมการอำเภอแต่งตั้งนามสกุลให้แก่นายเสียงว่า “พนมยงค์” ผู้นั้นเห็นชอบด้วยจึงจัดการให้กรมการอำเภอแต่งตั้งนามสกุลให้แก่นายเสียงว่า “พนมยงค์”

หลักการขั้นต้น การจัดสถานที่ส่งเสริมปฏิบัติธรรม อยุธยา

ปรารภมูลเหตุ

เนื่องจาก พระท่านปริัติ พนมยงค์มีความประสงค์จะช่วยส่งเสริม
การปฏิบัติธรรมของพุทธบริษัท ตามแนวที่คณะธรรมทาน ไชยา ริ
เริ่มขึ้น ให้แพร่หลายขึ้นในภาคกลางของประเทศไทย และเพื่อ
เป็นอนุสาวรีย์แก่ท่านลูกจันทน์ พนมยงค์ ผู้เป็นมารดา ในการ
ที่ผู้เป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนาฝ่ายปฏิบัติธรรมเป็นพิเศสอีกส่วน
หนึ่งด้วย จึงให้มีการจัดทนบำรุงสถานที่ขึ้นด้วยเงินทุนท่าน
ลูกจันทน์ ที่มีผู้บริจาคเนื่องในการพระราชทานเพลิงศพท่าน

หมายเหตุ : งานเขียนชิ้นนี้ เป็นหลักการขั้นต้น ของท่านพุทธทาสภิกขุ ใน
การจัดวัดพนมยงค์ ให้เป็นสถานปฏิบัติธรรมแบบสวนโมกขพลา-
ราม ทั้งยังได้รักษาอักษรวิธสมัยรัตนโกสินทร์ไว้ อ่านประกอบราย
ละเอียดในปาฐกถาธรรมของพระราชญาณมุนี ซึ่งแสดงเมื่อวันที่
๒๐ มิถุนายน ๒๕๒๖ ในหนังสือเล่มนี้ หน้า ๗๕-๗๗

ในการจัดสถานที่ส่งเสริมปฏิบัติธรรมแห่งนี้ มีหลักการทั้ง
ต่อไปนี้

๑. ความมุ่งหมาย

การจัดสถานที่เช่นกล่าวนี้นี้ จะมุ่งหมายได้กว้างแคบอย่างไร
ย่อมขึ้นแก่ลักษณะของสถานที่อยู่บ้าง ถ้าธรรมชาติของสถานที่ไม่
อำนวย แม้จะทุ่มเททุนรอนอย่างมากก็ไม่ได้ผลคุ้มกัน เพราะ
ฉะนั้นจึงต้องเฟื่องเลี้ยงให้เหมาะแก่สถานที่อยู่บ้าง

ตามธัมมา อาตมจัดสถานที่ได้เป็น ๓ ชนิดคือ

๑. เป็นสถานที่อบรมขนาดหนัก อบรมครูฝ่ายปฏิบัติธรรม
ทางจิตชั้นสูง พร้อมทั้งมีความรู้ความสามารถในการสั่งสอนอัน
ทันสมัย

๒. เป็นสถานที่ให้การสั่งสอนอบรมแก่พุทธบริษัททั่วไป
ไปไม่ขีดชั้น มีครูสอนประจำ แต่ไม่เป็นขนาดหนักถึงกับอบรม
เป็นนักเรียนครู

๓. เป็นเพียงสถานที่ที่จัดไว้เป็นกลางๆ ให้ความสะดวกแก่
ภิกษุสามเณร ที่จบการศึกษากิจทางปริยัติมาแล้ว หรือพอควนแล้ว
เพื่อมาหยุดอาสยอบรมตนเองตามความสมัครใจไปเรื่อย ไม่มีครู

สถานที่^๕ทำหน้าที่เพียงเป็นทายกผู้อุปถัมภ์อย่างเกี่ยว ไม่มีครุรับ
หน้าที่สอน

สำหรับที่จะจักขึ้น^๕นี้ ควนจะจักเป็นชนิดที่ ๓ ไปก่อน
เพราะยังหาครูที่มีความสามาถไม่ได้ และทั้งธัมมาภิของสถานที่^๕
นี้ก็ไม่อำนวยมากนัก อีกประการหนึ่ง ภิกษุสามเณรมัน^๕นี้ไ้เคย
เรียนปริยัติ เป็นเปรียญและนักธรรมชั้นสูงมาแล้วก็มีมากพอที่ฝึก
ฝนตนเอง ยังขาดหยูกแต่สถานที่และสัปปายะธัมมาบางอย่างเท่านั้น

อีกอย่างหนึ่ง สถานที่^๕นอกจากเป็นที่ใช้สำหรับภิกษุ
สามเณรผู้ปริยัติฝึกฝนตัวเองแล้ว ยังเป็นสถานที่นัดพบเป็นครั้ง
คราวของครุหรือผู้ที่เปนนักศึกษาพิเศษบางพวกด้วย เพื่อแลกเปลี่ยน
ความรู้และหาความพักผ่อนทางจิตใจตามควน

๒. การจัดสถานที่

โดยจะเพาะสถานที่โคกวิหารพระนอนที่เป็นหญ่ในบัดนี้ ยัง
ไม่จัดว่าเป็นรมณีสถานตามธัมมาภิ ยังมีสถานที่ปฏิบัติธัมมาภิแห่ง
อื่น ๆ ซึ่งธัมมาภิอำนวยการความรื่นรมย์ตามทางธัมมาภิให้เป็นอย่างมาก
ซึ่งอาจถึงกอนักศึกษาไปยังที่นั้นเสียมากกว่าที่จะมายังที่นี้ เพียง
เท่านั้นนับว่าเป็นการเสียเปรียบกันมาก จึงจำเป้นที่จะต้องแก้ไข

สถานที่ให้เป็นที่รื่นรมย์ตามควน โดยเพ่งให้เหมาะแก่การสีกสา
 อย่างหนึ่ง ให้เยือกเย็นสบายชวนหยุดอย่างหนึ่ง

โคกวิหารพระนอนที่เป็นอยู่เวลานี้ ถ้าจะสร้างกุฏิเล็ก ๆ
 หลายหลังเรียงรายกันไป และดัดแปลงตัววิหารเป็นสถานกลาง
 สำหรับประชุมแล้ว นับว่ายึดเยียดกันมาก จะต้องคืดขยายและ
 หาอุบายกันการรบกวนให้ได้ผลเช่นเดียวกับปากว่าง ๆ

(ข้าพเจ้าเห็นว่า ควนเอาดินพอกโคกวิหารพระนอนให้
 กว้างออกอีกโดยรอบ ๆ ยาว ๔ เมตรเป็นหย่างน้อย ทั้งนี้มิใช่
 แต่เพื่อต้องการให้โคกกว้างออกหย่างเดียว เรายังจะได้คุชนาต
 กว้างรอบโคก จนลุกล้ายเกาะกลางทะเลสาป เมื่อปลูกกุฏิเล็ก ๆ
 หย่อนลงในคุ เชิงบันไดจตุโคกแล้ว ก็ทำให้กุตินั้น ๆ สงัดจาก
 การถูกรบกวนหย่างยิ่ง และเป็นที่รื่นรมย์ยิ่งขึ้นเป็นหย่างมาก
 ปลูกไม้ร่มกิ่งอกงามเร็วรอบโคก และรอบ ๆ ริมคุค้ำนอกจน
 คุ้มเย็น ตัววิหารที่จะใช้เป็นสถานกลางนั้น ถ้าไม่เอาองค์พระ
 นอนไว้ก็ไม่ต้องทำไฮ้โต เท่าขนาดที่มีหยู่ก็พอ ถ้าจะเอาองค์
 พระนอนไว้ ต้องให้โตพอ ที่หลังพระนอนมีเนื้อที่พอใช้สำหรับ
 การประชุมของคนราว ๓๐ คนได้ ถ้าจะให้มีที่พักเป็นครั้งคราว
 ของครีห์สถักด้วย ควนแบ่งแยกไว้ส่วนหนึ่ง เช่นแถวกุติพระหยู่

ด้านหน้าวิหารประมาณ ๕ กุฏิหรือ ๗ กุฏิ แลวที่พักรักษาตัว
 ด้านหลังพระนอน อาคันตุกะที่เป็นบรรพชิตควนพักในวิหาร
 พระนอน และบางพวกควนพักในวัดพนมยงค์ตอนในวัด)

๓. กติกาผู้เข้ามาอยู่

เนื่องจากสถานที่นี้ในชั้นต้นยังไม่มีครูอาจารย์ผู้สามารถสอน
 โดยทั่วไป ทุกคนต้องช่วยตัวเอง จึงจำเป็นจะรับจะเพาะผู้มีความ
 รู้ปริยัติพอควน—แล้ว หรือมีความรู้ นักรัชมชั้นเอก หรือเป็น
 เปรียญ ๓ ประโยคขึ้นไป และมีอายุไม่เข้าขัศตรา คือไม่เกิน ๔๐ ปี
 (การกำหนดความรู้นี้ ถ้าเป็นผู้ไม่เคยเรียนสอบ ต้องได้รับการ
 สอบสวนเทียบความรู้โดยคณะกัมการคณะหนึ่ง)

ผู้เข้ามาอยู่ต้องไม่เป็นโรคติดต่อกัน ไม่ติดของเสพติด เป็น
 คนเลี้ยงง่าย มีหนังสือสำคัญประจำตัวตามระเบียบคณะสงฆ์ และ
 ไม่มีข้ออันพึงรังเกียจของผู้ที่จะอยู่ร่วมกัน และมีเจตนาทำ
 ประโยชน์แก่ส่วนรวม คือพระศาสนา

๔. กติกาการอยู่

ทุกคนต้องประพฤติวัตรปฏิบัติประจำวันตรงตามที่หมู่คณะ
 นี้ตราขึ้นไว้เองโดยเสมอกัน มีการเป็นอยู่และความคิดเห็นไม่เป็น

ถึงกับเป็นศัตรูกัน ถ้าหากถึงกับสมาชิกส่วนมากรังเกียจแล้ว จะออกไปเสียเองทันที

การฝึกฝนภาวนา ตามความรู้ความสามารถส่วนตน ทั้งใน
 คำนสมถและวิปัสสนาให้ถือว่าเป็นความมุ่งหมายโดยตรงของการ
 ใหญ่ที่นี้ เพื่อทำความรู้ทางปริยัติ ซึ่งยังเป็นเหมือนวัตถุดิบให้
 กลายเป็นของมีประโยชน์ เป็นธัมมโมชะ แก่จิตใจโดยตรง

การศึกษาศาพิเศสในฝ่ายปริยัติขั้นสูงเท่าที่จำเป็นจะต้องค้น
 คว้า หรือการศึกษาวិชาารอบตัวที่ทันสมัย และควนศึกษาเช่น
 วิชาปรัชญา จิตวิทยา วิทยาศาสตร์บางแขนง เหล่านี้ ศึกษาได้
 ตามควนแก่โอกาสและความสามารถของบุคคล ส่วนการศึกษาศาพิเศส
 นอกไปจากนี้ ซึ่งบางทีก็ไม่เหมาะสมแก่สายตาของผู้เลื่อมใส
 ต้องได้รับอนุญาตพิเศสจากเจ้าหน้าที่เสียก่อน ถ้าหากเห็นว่าควน
 อนุญาต

การช่วยเหลือผู้อื่น หรือการช่วยเหลือร่วมมือในกิจการ
 คณะสงฆ์นั้น จะทำเท่าที่หุ่ในขอบเขตอันพระประภทนั้นควนทำ
 และสมัคใจจะทำ

การขบฉน นุ่งห่ม ที่อาศัย การเป็นหุ่เหล่านี้ ต้องไปตาม
 แนวของการมกน้อยทุก ๆ ประการ เพื่อฝึกฝนให้เคยชินกับชีวิต

แบบธัมมาชาติ ส่วนงานที่ต้องมุ่งและพยายามสูงหรือสูงสุด หย่าง
ที่เรียกกันว่า “Plain Living High Thinking”

การสมาคมติดต่อกัน ขอให้อยู่ในความควบคุมแนะนำตักเตือน
ของเพื่อนหรือเจ้าหน้าที่ผู้หวังดี

เหตุการณ์เบ็ดเตล็ด ขอให้ถือหลักพระวินัยและพระธัม
เป็นสำคัญ เมื่อวินัยเคร่งครัดอยู่ สิ่งต่างๆ ที่จะเป็นไปได้เพื่อเสีย
หายย่อมไม่มีเป็นธัมมา

๕. เจ้าหน้าที่

ในชั้นต้นนี้ สถานที่จะแบ่งเจ้าหน้าที่เป็น ๓ ฝ่าย คือ

ก. เจ้าหน้าที่ปกครองและคุ้มครอง ช่วยรับภาระเกี่ยว
กับการปกครองตามระเบียบคณะสงฆ์และคุ้มครองให้ได้รับความ
ผาสุกตลอดถึงการช่วยเหลือหย่างอื่นที่ช่วยในวงการปกครอง ใน
ชั้นนี้ ได้แก่ ท่านพระศรีสัทธัมมณี รองเจ้าคณะจังหวัด วัตรสุวรรณ-
คาราราม

ข. เจ้าหน้าที่ฝ่ายหลักวิชา มีหน้าที่ให้ความรู้ความเห็น
เกี่ยวกับหลักวิชาโดยจะเพาะในชั้นนี้ ได้แก่ผู้มีอาวุโสและมีความ
ชำนาญกว่าผู้อื่นในที่นั้น หรือที่หมิ่นคนส่วนมากเห็นสมควร

และมีพระภิกษุพุทธทาส อินทปัญโญ สวณโมกขพลาราม ไชยา
(ซึ่งมาช่วยเหลือเป็นครั้งคราว) เป็นที่ปรึกษา

ก. เจ้าหน้าที่ฝ่ายอุปถาก มีหน้าที่ให้การบำรุงในด้าน
การเป็นอยู่ อุปการการศึกษา การจร ในที่นี้ได้แก่คณะกรรมการจัด
การทุนทำนุบำรุงงานประจำสำนักนี้ และเหล่าทายก อุบาสก
อุบาสิกา ที่เอาใจช่วยโดยทั่วไป

๖. ระเบียบการต่างๆ

ระเบียบการต่างๆ เช่นการทำวัตรปริยัติประจำวันของพระ
การเข้ามาขอศึกษาของศิษย์ ตลอดจนมาปลูกสร้างที่พักชั่วคราว
และเรื่องอื่นๆ คำนวณระเบียบนั้นเป็นเรื่องๆ ไปโดยจะเพาะ

พุทธทาสภิกขุ

ปาฐกถาธรรมของพระราชนันทมุนี
แสดงหน้าสรีระ ฯ พล ฯ ปรีดี พนมยงค์
ก่อนการฌาปนกิจ

ณ สุสานแปร์ ลา แซส ปารีส ฝรั่งเศส

วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๒๖

ในขณะนี้เรามาประชุมกันที่ฌาปนสถานเพื่อทำการฌาปนกิจสรีระ
ร่างกายของบุคคลผู้หนึ่ง ซึ่งได้เกิดมาในโลก ได้ใช้ชีวิตให้เป็น
ประโยชน์แก่ประเทศชาติแก่บ้านเมืองมาโดยลำดับ บัดนี้ ชีวิต
ของท่านผู้นี้ได้ถึงที่สุดตามกฎหมายชาติที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้
ตรัสไว้ว่าสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีความเกิด ก็ต้องมีความแตกดับ
เป็นธรรมดา ไม่มีอะไรในโลกนี้จะอยู่ยั่งยืนถาวร เมื่อมีเกิด
แล้ว ก็ต้องมีการแตกดับทั้งนั้น แต่ว่าชีวิตของคนเรานั้น เมื่อ
เกิดมาอยู่ในโลก ถ้าได้ใช้ชีวิตเป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น โดยเฉพาะ
แก่ส่วนรวมคือประเทศชาติ ก็นับว่าไม่เสียที่ที่ได้เกิดมา

ความสบายใจในการปกครองบ้านเมือง แต่ทว่าบุคคลผู้มีความ
 คติเปลี่ยนแปลงและไ้ทำงานโดยไม่ไ้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว
 แม้แต่น้อย ไม่ไ้ใช้ตำแหน่งหน้าที่ที่ตนมีตนไ้เพื่อแสวงหา
 ประโยชน์เข้าตน ทำงานในหน้าที่ไปก็ต้องการให้งานในที่นั้น
 เจริญก้าวหน้าโดยไม่หวังอะไรตอบแทน แต่ว่าต้องการให้งาน
 เจริญ จึงไ้สร้งงานให้เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ แต่ว่าโลกนี้
 มีมนุษย์ที่ยังอยู่ภายใต้กิเลสครอบงำ ย่อมมีการเบียดเบียนกัน
 ริษยากัน ไม่อยากให้ใครเจริญก้าวหน้า ไ้กิบไ้กั หรือเด่นไป
 กว่าตัว จึงมีการทำลายกันด้วยประการต่าง ๆ ก็เป็นตัวอย่างให้
 เราเห็น ว่าโลกมนุษย์นี้คนยังมีกิเลส กิเลสเป็นพิษเป็นภัยแก่
 ความสุขความสงบ เป็นพิษเป็นภัยแก่ความเจริญก้าวหน้าของ
 สังคม เราไม่ควรจะโกรธแค้นชิงชังบุคคลนั้น ๆ แต่เราควร
 เกลียตชังกิเลสอันเป็นสิ่งชั่วร้าย เราไม่ควรจะทำลายคน แต่เรา
 ควรจะช่วยกันทำลายสิ่งชั่วร้ายที่มันจะเกิดขึ้นในคนให้ลดน้อยลง
 ไป การทำลายสิ่งชั่วร้าย เราไ้ต้องหันหน้าเข้าหาธรรมะอันเป็น
 หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เอาธรรมะมาเป็นหลักเป็น
 เครื่องเตือนใจ แล้วจะไ้ใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์เป็นคุณเป็นค่า
 ไม่ใช่เพื่อตัวเรา แต่เพื่อประโยชน์ส่วนรวม คือประเทศชาติ

เท่าที่เราสามารถจะกระทำได้ ชีวิตก็จะมีค่า บุคคล^{๕.๔}นั้นคือ ๖๗๗
 ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ท่านได้เกิดมาใช้ชีวิตเป็นประโยชน์
 แก่ส่วนรวม ตามความรู้ความสามารถของท่านแล้ว ท่านก็จาก
 พวกเราไป เรามาที่นี้ก็ไว้อาลัยในคุณงามความดีนั้น ๆ แล้วเรา
 จะเผาศรีระร่างกายอันเป็นส่วนเหลือ^{๕.๕}ให้^{๕.๖}เป็น^{๕.๗}เถา^{๕.๘}ถ่านต่อไป ก่อน
 ที่จะไต่ขึ้นไปเอาดอกไม้วางเป็นเครื่องสักการะแก่คุณงามความดี
 นั้น ข้าพเจ้าใคร่ขอ^{๕.๙}ร้องให้ท่านทั้งหลาย ได้ยืน^{๕.๑๐}ขึ้นแสดงความ
 อาลัยในยามนี้

ท่านผู้เสียชีวิตทั้งหลาย บัดนี้เจ้าหน้าที่ได้นำ^{๕.๑๑}สรีระร่างกาย
 ของท่านปรีดี พนมยงค์ ไปเข้าสู่เตาแล้ว พวกเราทั้งหลายไม่มี
 หน้าที่ในการไปเผาศพ นั่งอยู่ที่นี่ก็จะได้ฟังอะไรบ้างอีกนิดหน่อย
 เพื่อจะได้เป็นเครื่องเตือนจิตสะกิดใจได้กำไร^{๕.๑๒}ของชีวิต จากการที่
 มาร่วมในงานศพครั้งนี้ การมาในงานศพนั้น เรามาเพื่อประโยชน์
 ในทางสังคมอย่างหนึ่ง มาเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาอย่างหนึ่ง
 ประโยชน์ในทางสังคมนั้นเพราะว่าคนเราไม่ได้^{๕.๑๓}อยู่^{๕.๑๔}ผู้เดียวในโลก
 ชีวิตเรามีความเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ ตลอดเวลา จึงเกิดมีความ
 สัมพันธ์ทางจิตใจแก่กันและกัน เมื่อมีอะไรเกิดขึ้นแก่คนหนึ่ง
 ย่อมกระทบกระเทือนไปถึงอีกคนหนึ่งเสมอ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง

ของกลุ่มของหมู่คณะของชาติต่าง ๆ ในโลก ย่อมมีการกระทบ
 กระเทือนถึงกัน ผลที่กระทบกระเทือนถึงกันนั้นมันเป็นเรื่องของ
 สังคม เพราะฉะนั้นเมื่อเกิดมีเรื่องเศร้าโศกเป็นทุกข์ในครอบครัว
 ใดครอบครัวหนึ่ง เราที่มีความรู้จักมักคุ้นก็ย่อมกระทบกระเทือน
 ใจ จึงต้องไปช่วยเหลือกันตามฐานะที่จะช่วยได้ โดยเฉพาะใน
 เมืองไทยเรานั้น การช่วยเหลือแก่กันและกันในเมื่อใครมีความ
 ทุกข์มีปัญหานั้น เป็นเรื่องที่ทำกันอย่างดีและแพร่หลายตลอดมา เรา
 ทั้งหลายที่มาในวันนี้ ก็มาตามแบบที่เราเคยกระทำในบ้านเมือง
 ของเรา เพราะเรามีส่วนร่วมในความเศร้าโศกเสียใจในการจาก
 ไปของบุคคลที่มีคุณค่า เป็นประโยชน์ เป็นประโยชน์แก่ชาติแก่
 บ้านเมือง เราจึงได้มาให้เกียรติ การที่เรามานี้ก็เท่ากับว่าเรามา
 เชิดชูคุณงามความดีของบุคคลที่ได้ประกอบคุณงามความดี เพราะ
 เราเป็นคนรักดี เราเสียตายเป็น เราอยากจะให้ความดีอยู่คู่โลกต่อไป
 เพราะทราบดีที่โลกนี้ ยังมีความดีคุ้มครองรักษา ความสุขความ
 สงบในสังคมก็จะเกิดขึ้น แต่ถ้าไม่มีความดีคุ้มครองแล้ว เราทั้ง
 หลายก็จะเกิดความทุกข์ความเดือดร้อน ท่านทั้งหลายที่มาด้วยกัน
 นับตั้งแต่ท่านเอกอัครราชทูตและท่านผู้แทนอื่น ๆ ที่ได้มาร่วมใน

วันนี้ ก็เรียกว่ามาอย่างคนดี มาเพื่อพบหาความดีของคนดีที่เรา
รู้จัก และท่านได้จากเราไป อันนี้เป็นเรื่องของสังคม

อีกประการหนึ่ง เรามาในงานเพื่อการศึกษาจากงานศพ
เพราะว่างานศพเป็นงานที่ให้ความรู้ให้ความเข้าใจในเรื่องเกี่ยว
กับชีวิตของเรา เรื่องชีวิตเป็นเรื่องที่น่าสนใจ คนเรา
แม้จะมีการศึกษาเล่าเรียน มีความรู้สำเร็จอะไรก็ตาม แต่ถ้ายัง
ไม่รู้จักตัวเอง ไม่รู้จักสิ่งที่มันเกิดขึ้นในตัวเรา ไม่รู้สาเหตุของ
สิ่งนั้น ไม่รู้ว่าเราจะแก้ไขสิ่งนั้นอย่างไร ชีวิตยังมีปัญหา ยังมี
ความยุ่งยากเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ปัญหายุ่งยากที่เกิดขึ้นในชีวิต
คือความทุกข์ในชีวิตประจำวัน ที่ไม่สามารถจะแก้ไขได้ด้วยความรู้
ที่สำเร็จมาจากมหาวิทยาลัย แต่จะแก้ไขได้ด้วยความรู้ที่เราศึกษา
จากสัจธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา การศึกษาสัจธรรม
นั้นเราทำได้ทุกโอกาส แต่ไม่มีเหมือนกับในงานศพ เพราะ
ในงานศพนั้นมีภาพตัวอย่างให้เราเห็นอยู่เฉพาะหน้า ภาพนั้นก็
คือศพที่นอนอยู่ในหีบ เป็นร่างไร้วิญญาณ ไร้ความรู้สึกนึกคิด
เรื่องประการทั้งปวง เป็นร่างกายที่เป็นบทเรียน เป็นกำลังใจ
ให้เราได้พิจารณา พระพุทธเจ้าท่านตรัสให้เราคิดว่า เมื่อเรา
เห็นซากศพ เราจะต้องคิดว่าเราจะต้องเป็นอย่างนั้น เราหนีจาก

ความเป็นอย่างนั้นไปไม่ได้ มีคำบาลีว่า “เอวภาวี เอวอนติโต” แปลว่าเราจะต้องเป็นอย่างนี้ เราจะหนีความเป็นอย่างนั้นไปไม่ได้ คือหมายความว่าเราจะต้องแตกดับเหมือนกันที่เขาแตกดับกัน ทั่วๆ ไป นั่นคือสิ่งที่ควรเรียนควรรู้ คนเราที่มันมีปัญหายุ่งยากในชีวิต เพราะไม่ได้คิดถึงเรื่องธรรมชาติของชีวิต ไม่ได้คิดถึง ความเปลี่ยนแปลงอันเป็นเรื่องสำคัญของชีวิต จึงได้หลงไหลมัวเมาในเรื่องอะไรต่าง ๆ แล้วก็สร้างปัญหาให้เกิดขึ้นในชีวิตของเรา ในชีวิตของบุคคลอื่น ในสังคมที่เราได้อยู่อาศัย เพราะเขาไม่เข้าใจว่า เขาเกิดมาทำไม เขาอยู่เพื่ออะไร ควรจะใช้ชีวิตในรูปใด จึงจะเป็นคุณเป็นค่า เมื่อไม่ได้คิดไม่ได้คำนึงในเรื่องอย่างนี้ ก็อยู่ไปตามเรื่องตามราว กินไปดื่มไปสนุกไปตามเรื่องตามราวของชาวโลกทั้งหลาย โดยไม่ได้คำนึงว่าเราอยู่เพื่ออะไร เราควรจะใช้ชีวิตเพื่ออะไร ชีวิตนั้นก็ไม่มี ความหมาย การมีชีวิตไม่ได้หมายความว่าเรามีลมหายใจเข้าออกเท่านั้น แต่การมีชีวิตนั้นต้องหมายความว่า การรู้จักใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่นให้มากที่สุดที่จะทำได้ เรื่องของตัวเรานั้น ไม่ต้องคิดถึง แต่เราต้องคิดว่าเราเกิดมาเพื่อผู้อื่น เราอยู่เพื่อผู้อื่น เราจะคิดอะไร เราจะพูดอะไร เราจะทำอะไร เราก็ต้องคิดว่าเราทำเพื่อ

ผู้อื่น เพื่อให้ผู้อื่นมีความสุขความสบาย ถ้าทุกคนมีความคิดใน
 รูปอย่างนี้ ก็ช่วยกันทำในเรื่องเป็นประโยชน์ทั้งนั้น จะไม่ทำใน
 เรื่องเดือดร้อนแก่ใคร ๆ เพราะไม่มีความคิดในเรื่องให้ความ
 ทุกข์ แต่คิดในเรื่องให้ความสุขความเจริญแก่บุคคลอื่น แม้เรา
 จะเป็นนักศึกษาวิชาการ เราก็ควรคิดไว้ในใจว่า เราเรียนเพื่อนำ
 วิชาไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่
 เพื่อนมนุษย์ทั้งหลายในชาติในประเทศของเรา ในโลกที่เราอยู่
 อาศัยเพราะเราเกิดมาในโลก เราเป็นหนี้โลก เราอาศัยแผ่นดิน
 อยู่ อาศัยน้ำ อาศัยวัตถุต่างๆ ก็เท่ากับว่าเราเป็นลูกหนี้ของ
 ธรรมชาติ

เมื่อเราเป็นลูกหนี้ของธรรมชาติ เราก็ควรจะอยู่อย่างคนที่
 คอยเปลืองหนี้ธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา ไม่เอาเปรียบธรรมชาติ
 คนที่คิดอย่างนี้ตั้งแต่เริ่มต้นชีวิต ชีวิตจะมีคุณมีค่ามาก เป็น
 ประโยชน์มาก เพราะเขาอยู่เพื่อผู้อื่น ไม่ได้อยู่เพื่อตนเอง ใน
 ฐานะที่เราเป็นพุทธบริษัท เราควรนึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 ผู้เป็นบรมครูของชาวเราทั้งหลาย พระองค์อยู่เพื่อประโยชน์เพื่อ
 ความสุขแก่ชาวโลกตลอดเวลา พระองค์เสียสละความสุขในวัง
 ออกไปนั่งอยู่ในป่า อยู่อย่างง่าย ๆ อยู่อย่างคนยากคนจน แต่ว่า

ใช้เวลาคิดค้นแสวงหาธรรมะเพื่อนำมาแก้ไขปัญหา คือความทุกข์
 ของชาวโลก เป็นเวลานานจึงจะพบความจริง ท่านเมื่อพบแล้ว
 ไม่ได้สงวนความจริงนั้นไว้เฉพาะพระองค์ พระองค์ได้คิดทันที
 เมื่อได้ตรัสรู้แล้วว่า ต่อไปนี้ เราจะมีชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อ
 สุขแก่มหาชน แล้วก็เสด็จไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุขแก่
 มหาชนตลอดเวลา ไม่ว่าที่ไกลที่ใกล้ ที่ยากลำบาก พระองค์ก็
 เสด็จไปเพื่อช่วยเหลือมนุษย์ทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ความ
 เดือดร้อน

อันนี้เป็นตัวอย่างในฐานะเป็นบรมครูของชาวเราทั้งหลาย
 เราทั้งหลายที่นับถือพระองค์ ไม่ควรนับถือเฉยๆ แต่เราควร
 จะเดินตามรอยพระยุคลบาทของพระองค์ด้วยการตั้งจิตอธิษฐาน
 ไว้ในใจว่า เราอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อสุขแก่ผู้อื่น เราจะทำ
 หน้าที่อะไร ก็ทำเพื่อประโยชน์เพื่อสุขแก่ผู้อื่น เรื่องของ
 ตัวเราไม่ต้องคิด เพราะเมื่อเราให้ เราก็จะได้รับ เราทำให้คน
 อื่นสบาย เราก็จะได้รับความสบาย ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราทำ
 คนอื่นให้เกิดความทุกข์เกิดความเดือดร้อน เราก็จะมีความทุกข์
 ความเดือดร้อนในชีวิตประจำวัน เราจึงไม่ควรคิดว่า เราจะทำ
 อะไรเพื่อตัวเรา ตัดตัวเราทิ้งไป แต่เราเสียสละชีวิตของเราเพื่อ

ประโยชน์ เพื่อความสุขแก่มนุษยชาติทั้งหลาย อันนี้เป็น
 อุดมการณ์ที่ชาวโลกควรจะนำมาใช้เป็นหลักปฏิบัติในสังคมในยุค
 ปัจจุบันนี้ เพราะสังคมในยุคปัจจุบันนี้เต็มไปด้วยปัญหา มีการ
 เบียดเบียนขัดแย้งกัน ให้ร้ายกันด้วยประการต่าง ๆ เพราะขาด
 อุดมการณ์เป็นเครื่องคุ้มครองจิตใจ คนเราอยู่ในโลกได้สักกี่วัน
 ไม่เท่าไรเราก็จะจากโลกนี้ไป เวลาเรามาเราก็ไม่ได้เอาอะไรมา
 เวลาไปเราก็ไม่ได้เอาอะไรไป ทรัพย์สินสมบัติเงินทองข้าวของทั้ง
 หลายที่เราแสวงหานั้น เราแสวงหาเพื่อทำชีวิตของเราให้เป็น
 ประโยชน์เป็นความสุขแก่ผู้อื่นทุกถ้วนหน้า นี่ควรจะเป็นอุดม-
 การณ์แก่พวกเราทั้งหลายที่มีชีวิตอยู่ยังไม่ถึงแก่ตาย แต่วันหนึ่ง
 เราจะต้องเป็นอย่างนี้ เราหนีจากความเป็นอย่างนี้ไปไม่ได้ แต่
 ก่อนที่จะถึงจุดนี้ เราควรจะคิดว่า เราอยู่เพื่ออะไร คิดบ่อย ๆ
 ตั้งแต่เช้าก็คิดว่าวันนี้ เราจะมีโอกาสรับใช้เพื่อนมนุษย์ด้วยวิธี
 ใดบ้าง ถ้ามีวิธีใดที่เราจะได้รับใช้เพื่อนมนุษย์ เราก็ต้องทำทันที
 อย่าช้าเป็นอันขาด

พระพุทธเจ้าสอนเราว่า เมื่อคิดว่าจะทำสิ่งใดที่เป็น
 ประโยชน์เป็นความสุขแก่ผู้อื่นแล้ว จงทำสิ่งนั้นทันที อย่าช้าอยู่
 เป็นอันขาด เพราะการชักช้าเพียงวินาทีเดียว จะทำให้เราล้าหลัง

ไม่ทันเหตุทันการณ์ และเมื่อชีวิตเราจะแตกดับ เราจะบิตพริ้ว
 ก็ไม่ได้ ต่อสู้ก็ไม่ได้ จะทำอะไร ๆ ก็ไม่ได้ทั้งนั้น ชีวิตก็ต้อง
 เป็นไปตามกรรมชาติ เราก็จะเสียใจในขณะสิ้นใจว่า ยังมีอะไร
 ที่เรายังไม่ได้ทำอยู่อีกมาก และเราจะทำกันได้อย่างไร เพราะ
 ฉะนั้นเมื่อนึกว่าจะทำอะไรที่เป็นประโยชน์เป็นความสุขแก่ผู้อื่น
 แล้วจงทำสิ่งนั้นทันที อย่าช้าอยู่เป็นอันขาด ท่านปรีดี พนมยงค์
 ท่านมีอุดมการประจำจิตใจในรูปอย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงใช้
 ชีวิตเป็นงานเป็นการอยู่ตลอดเวลา แม้จะไม่ได้ทำราชการ ก็
 ปฏิบัติงานในชีวิตประจำวันเหมือนกับทำราชการ ทำงานตั้งแต่
 เช้าจนถึงเที่ยงวัน พักนิดหน่อย แล้วทำงานต่อไป เป็นงานชีวิต
 งานเขียนงานค้นคว้าศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม ใครเข้ามานั่งใกล้
 ก็จะทำให้ความรู้ให้แนวคิดแก่คนเหล่านั้น เพื่อให้คนเหล่านั้นได้ใช้
 ชีวิตให้เป็นประโยชน์ต่อไป แต่ว่าท่านเป็นคนรักงาน มีความ
 ตั้งใจทำงานมากไปหน่อย ร่างกายชราภาพแล้วก็ไม่สามารถจะ
 ทนทานได้ จึงต้องลาจากพวกเราทั้งหลายไป การจากไปของท่าน
 เป็นการจากไปที่ได้ทั้งหลายไว้ชื่อ ชาติเสียไว้ลาย ชาติขายไว้ชื่อ
 คือไว้คุณงามความดีให้เราทั้งหลายได้คิดได้เห็นเป็นตัวอย่างแก่
 ชีวิตของเราทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนหนุ่มสาวผู้เฒ่าผู้แก่ จะได้คิด

ว่า อ้อ ชีวิตของคนเรานั้น เกิดมาแล้วก็ต้องจากไปเป็นธรรมดา แต่ว่าจะจากไปก็ขอให้มีคนอาลัยคิดถึงเรา เขาจะคิดถึงเราด้วยอะไร ก็ด้วยคุณธรรมความดี การใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์เท่านั้น ถ้าเราไม่ได้ทำอะไรที่เป็นประโยชน์ ตายไปก็ไม่มีใครให้เกียรติ ไม่มีใครมาในงานศพ เพราะไม่มีคุณธรรมดึงดูดจิตใจคน เป็นคนไม่มีเสน่ห์เครื่องดึงดูดคน ก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นเครื่องจูงใจ แต่ผู้ใดใช้ชีวิตให้เป็นประโยชน์ เป็นคุณงามความดี ผู้นั้นก็เหมือนหนึ่งบุคคลไม่ตายไปจากโลกนี้ ประวัติศาสตร์ของชาติจะจารึกไว้ว่าคนอย่างนั้นได้ริเริ่มกระทำการอันเป็นประโยชน์ เป็นคุณแก่ชาติบ้านเมือง

เราทั้งหลายที่อยู่ในระบอบประชาธิปไตยในเมืองไทย ถ้านึกว่าระบอบนี้ใครเป็นผู้นำมาให้ ใครเป็นต้นคิด ใครริเริ่ม แล้วใครสร้างอะไรขึ้นในบ้านในเมืองที่เป็นประโยชน์เป็นคุณเป็นค่า ท่านผู้นั้นจะลอยเด่นอยู่ในดวงใจของเรา เราก็ต้องระลึกถึงเคารพสักการะ คนเราเมื่อมีชีวิตอยู่นั้น ยังมีคนเกลียดยังมีคนรัก แต่เมื่อตายไปแล้ว ความเกลียดหายไป จะเหลืออยู่แต่ความรักเท่านั้น เพราะความชั่วหายไป ความดีนั้นคงอยู่ ให้คนทุกคนได้ระลึกถึง อันนี้ก็เป็นสิ่งเตือนใจแก่คณะเราทั้งหลายที่ได้มา

ร่วมชุมนุมกันโนสถานที่นั้นในวันนี้ อาตมานี้เรียกว่ามาด้วยความบังเอิญ แต่ความจริงนั้นก็มาเรื่องที่กรุงลอนดอน แต่ก็พอดีท่านถึงแก่กรรมลงในวันที่ ๒ ขณะพักอยู่ที่นั่น ชั้นแรกก็นึกเสียใจอยู่ว่าคงไม่มีโอกาสได้มาร่วมในงานศพ เพราะการวิสาของประเทศนั้นลำบาก แต่ว่าด้วยอำนาจความคุ้นเคยสนิทสนมอาลัยกันมานาน จึงเป็นเหตุให้ทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อย ได้เดินทางมาร่วมในงานนี้ ได้แสดงความปลื้มใจให้ท่านทั้งหลายได้รู้ได้เข้าใจว่าเราได้มาร่วมกันเพื่อบูชาคุณงามความดีของบุคคลที่เกิดมา แล้วได้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม แล้วก็จากไปตามเรื่องของธรรมชาติของร่างกาย เพราะร่างกายเป็นของผสม ไม่ใช่ของแท้ มันไม่มั่นคงถาวรอะไร เราควรใช้ของผสมนี้ให้เป็นประโยชน์ ด้วยการทำหน้าที่ของเราตามหน้าที่ที่เราสามารถจะกระทำได้อันนี้ใครจะขอฝากไว้กับท่านทั้งหลาย

ถ้าเราระลึกถึงท่านปรีดี พนมยงค์ ก็ต้องนึกถึงงานของท่าน นึกถึงความเสียสละของท่าน นึกถึงการทำจริงในงานของท่าน นึกถึงความเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์และความสุขส่วนรวมของท่าน เราก็เชื่อว่า เดินตามรอยเท้าของท่าน เราก็จะถึงจุดหมายปลายทางแห่งผลงานที่เราทั้งหลายได้ตั้งใจไว้

อันนี้เป็นข้อเตือนจิตสะกิดใจแก่ท่านทั้งหลายที่ได้มาร่วมชุมนุมกันในวันนี้ ขอเราทั้งหลายได้พร้อมใจกันยืน ตั้งจิตอธิษฐานแผ่ส่วนบุญส่วนกุศลที่เราได้พร้อมใจกันมากระทำในวันนี้แต่ดวงวิญญาณของท่านปรีดี พนมยงค์ ที่เราทั้งหลายเคารพสักการะบูชา อธิษฐานใจ ขอให้วิญญาณนั้นไปสู่สุคติ แล้วก็มีความสุขตามสมควรแก่ฐานะแห่งการกระทำของท่านทุกเมื่อ ขอเชิญท่านทั้งหลายสงบใจแผ่ส่วนบุญส่วนกุศลที่เราได้พร้อมใจกัน ณ บัดนี้

ปาฐกถาธรรมของพระพิมลธรรม
ในการบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันคล้ายวันเกิด
ฯพลฯ ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส
ณ ตำนกัสมเด็จฯ วัดมหาธาตุฯ
๑๑ พฤษภาคม ๒๕๒๖

ท่านผู้มีเกียรติและวิสาสิกชนผู้เจริญทั้งหลาย วันนี้อาตมภาพรู้สึกมีความสุขเป็นพิเศษที่ได้เป็นเจ้าของสถานที่จัดต้อนรับดวงวิญญาณของ ฯพลฯ รัฐบุรุษอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ เพื่อให้ท่านทั้งหลายได้บำเพ็ญกุศลอุทิศวิบากกัลปนาผล ไปสนองดวงวิญญาณของท่าน ในปรโลกเบื้องหน้าตามคติธรรมทางพระพุทธศาสนา

อันที่จริง เมื่อว่าตามหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาแล้ว คนแท้คือใจนั้นไม่ได้ตาย แต่คนปลอมคือร่างกายที่เกิดมานั้น แผละตายได้ ถ้าเราได้เข้าใจตามนี้ก็ไม่น่าจะเสียตาย หรือไม่ น่าจะไม่อยากตาย แก่แล้วอยู่ไปก็ลำบาก ตายเสียดีกว่า เช่น

อาตมภาพขณะนี้มีอายุ ๘๐ ปีแล้ว อยู่ไปก็ลำบาก ถ้าตายแล้ว
ไปเกิดใหม่ในร่างกายใหม่ได้ก็จะดี ดังนั้น จึงไม่น่าเสียดาย
อะไร

ข้อที่ว่า คนแท่นนี้หมายเอาจิตใจ ส่วนคนปลอมหมายเอา
ร่างกาย ถ้าคิดได้อย่างนี้จะเข้ากับคำสุภาษิตที่ว่า ใจเป็นนาย กาย
เป็นบ่าว ข้อนี้ก็น่าฟังเพราะเป็นคำสุภาษิตที่สอดคล้องกับความ
จริงตามสภาวะ สาเหตุที่ถือว่าใจเป็นนาย เพราะใจเป็นผู้สั่งให้
กายทำงาน ส่วนกายมีหน้าที่คอยรับใช้ตามคำบัญชาการของใจ
ถ้าใจไม่สั่งให้กายทำงาน กายก็ทำอะไรไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น
ถ้าใจถูกบาปอกุศลครอบงำก็จะสั่งให้กายทำบาป วาจาพุดโกหก
หลอกลวง แต่ถ้าใจมีกุศลธรรมคือไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลง
แล้ว ใจก็จะสั่งให้กายทำและวาจาพุดในสิ่งที่เป็นบุญเป็นกุศล
เพราะฉะนั้นข้อที่ว่าใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว จึงมีความหมายที่
ฟังได้ชัด และถูกต้องตามสัจธรรมอย่างแท้จริง

วพณฯ รัฐบุรุษอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ ได้ทำงานอัน
เป็นประโยชน์ แก่ประเทศชาติอย่างไรบ้าง ในฐานะอาตมภาพ
เป็นพระเห็นจะไม่ต้องพูดซ้ำอีกก็ได้ เพราะหนังสือพิมพ์และคน
ทั่ว ๆ ไป ได้พูดให้เป็นทีปรากฏอยู่แล้ว นอกจากคนหนุ่มคน

ตาบอดเท่านั้น ที่ไม่ยอมรับรู้และมองไม่เห็นผลงานของท่าน แม้กระนั้นคนไหนก็ตามที่บอดก็จะต้องรู้เห็นความจริงในข้อนี้ด้วยตนเอง เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงไม่จำเป็นต้องพูดว่า ๖๗ ร.๖ รัชบุรุษ อาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้พลิกแผ่นดินใหม่ ให้พวกเราได้อยู่อาศัย เพราะแต่ก่อนนั้น พวกเราเป็นเพียงผู้อาศัยแผ่นดินเขาอยู่ ถ้าเราทำไม่ดีเขาก็จะขับไล่ไล่ส่งให้เข้าคุกเข้าตาราง หรือนำไปตัดคอทิ้งเสีย

ในสมัยที่ ๖๗ รัชบุรุษ อาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ มีอำนาจเป็นใหญ่เป็นโต ท่านได้ใช้สติปัญญาพลิกแผ่นดิน กลับอำนาจเหล่านั้นทิ้งเสีย พร้อมทั้งเปิดทางให้ราษฎรมีอำนาจในการปกครองตัวเอง ด้วยการเลือกผู้แทนราษฎรขึ้นมาทำหน้าที่บริหารประเทศชาติ การเลือกผู้แทนราษฎรในระยะแรก ๆ นั้นดำเนินไปด้วยดี และเป็นไปตามเป้าหมายอย่างแท้จริง แต่ที่น่าเสียดายที่การเลือกผู้แทนราษฎรในปัจจุบันนี้ มีการใช้อามิสสินจ้างเป็นเครื่องล่อใจประชาชนกันมาก และอามิสสินจ้างนี้เองที่กลายมาเป็นเครื่องปิดบังปัญญาของประชาชน มิให้มองเห็นความจริงตามสภาวะธรรมได้ เพราะเมื่อจิตใจถูกความโลภครอบงำเสียแล้ว ปัญญาก็จะไม่เกิดขึ้น เรียกว่าถูกความโลภเช่นฆ่าให้ตายไปในที่

สุด ถึงเช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า โภคตณฺหาเย ทุมฺเมโธ หนฺติ
 อญฺเวย อตฺตํ แปลว่า โภคสมบัติย่อมฆ่าคนใจ เหมือนฆ่าตน
 เอง ฉะนั้น อาตมภาพอยากจะพูดคำนี้ให้ดัง ๆ และอยากพูด
 อยู่เสมอๆ เพื่อให้คนไทยทั่วประเทศได้ยินคำนี้โดยทั่วถึงว่า โภค
 สมบัติที่พวกเราอยากได้กันนั้นก้นห่านนั้น มันกลับมาฆ่าตัวเราเอง
 และมีไข้ฆ่าเฉพาะตัวเองเท่านั้น มันฆ่าชาติและศาสนาอีกด้วย
 เมื่อความจริงเป็นเช่นนี้ พวกเราก็อำไปหลงไหลต่ออามิสสิน
 จ้างหรือโภคสมบัติให้มากนัก อาตมภาพเคยถามญาติโยมอยู่
 เสมอๆ ว่า รัตนต๑ชน๑ดีย์๑หือ๑เบน๑ช๑ที่๑ช๑อม๑าร๑า๑แ๑ง๑หล๑าย๑แ๑น๑
 บา๑น๑ ไ๑ร๑เป็น๑ผู้๑น๑ง๑ร๑ต๑น๑ด๑ค๑น๑น๑ ก๑น๑น๑ง๑ไ๑ห๑ม๑แ๑ล๑ถ้า๑ญา๑ติ
 โย๑ม๑ต๑าย๑แล้ว๑จะ๑ชี๑ร๑ต๑น๑ด๑ค๑น๑น๑ไป๑เก๑ติ๑ไ๑ห๑ม๑ได้๑ไ๑ม๑ เมื่อ๑ถูก๑ถาม
 อย่าง๑นี้๑ก็๑ได้๑แต่๑พากัน๑หัว๑เราะ๑แ๑ะ๑ๆ เพราะ๑ไม่มี๑ใคร๑ตอบ๑ได้๑สัก๑คน
 ว่า๑สามารถ๑ชี๑ร๑ต๑น๑ด๑ค๑น๑น๑ไป๑เก๑ติ๑ไ๑ห๑ม๑ได้๑ เมื่อ๑เป็น๑เช่น๑นี้๑ เรา๑ทำ๑น๑ท๑ง
 หล๑าย๑ก็๑ไม่๑คว๑ร๑เห๑น๑แ๑ก๑ท๑ร๑พ๑ย๑ส๑ิน๑จ๑ิน๑ท๑อง๑อัน๑เป็น๑สม๑บ๑ติ๑ของ๑ท๑าส๑ให้
 มาก๑นัก เพราะ๑ความ๑จริง๑ก็๑เป็น๑ที่๑ป๑รา๑ก๑ฎ๑แล้ว๑ว่า๑ร๑ต๑น๑ด๑ค๑น๑แ๑ง๑ๆ
 นั้น๑ เป็น๑สม๑บ๑ติ๑ของ๑ท๑าส๑คือ๑กัน๑ อัน๑เป็น๑ส่ว๑น๑ของ๑กาย๑เป็น๑ผู้๑น๑ง
 แ๑ต๑ใจ๑ซึ่ง๑เป็น๑นาย๑ไม่๑เคย๑ได้๑น๑ง๑ร๑ต๑น๑ด๑ค๑น๑ด๑ก๑ง๑ล๑่า๑ว๑น๑เลย แม้๑จะ๑รู้
 ความ๑จริง๑กัน๑อยู่๑อย่าง๑นี้๑ แต่๑เรา๑ทำ๑น๑ท๑ง๑หล๑าย๑ก็๑ยัง๑ยอม๑เสีย๑จ๑ิน๑ท๑อง

กันเป็นจำนวนมากมาย เพียงเพื่อการให้คนใช้ ก็กายได้
รับความสะอึกสยบเท่านั้น นับว่าน่าเสียดายมาก

เมื่อประมาณ ๒-๓ ปีมานี้ อาตมภาพได้ไปเยี่ยม ๖ ๗ พรรษา
รัฐบุรุษอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ ที่บ้านพักชานกรุงปารีส
ประเทศฝรั่งเศส ได้สนทนากันอยู่นาน และขณะที่กำลังสนทนา
อยู่นั้น อาตมภาพได้ถามท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ว่า ท่านปรีดี
จะกลับไปอยู่เมืองไทยเมื่อไร อาตมภาพอยากให้ท่านปรีดี กลับ
ไปอยู่เมืองไทยด้วยกัน แต่ท่านผู้หญิงตอบว่า “ท่านเจ้าคุณมาแล้ว
เมื่ออยากทราบก็ขอให้ถามท่านโดยตรงดีกว่า ดิฉันตอบแทนท่านได้
ยาก ขอให้ท่านเจ้าคุณถามเอาเอง” อาตมภาพจึงได้เจริญพรถาม
ท่านว่า “ท่านจะกลับไปอยู่เมืองไทยเมื่อไร เวลานี้เหตุการณ์ทุก
อย่างได้คลี่คลายไปพอสมควร ท่านน่าจะกลับไปอยู่เมืองไทยได้แล้ว”
ท่านตอบว่า “ถ้ารัฐบาลให้การรับรองอย่างเป็นทางการว่า คณะของ
กระผมทุกคนเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ กระผมก็พร้อมที่จะกลับไปอยู่
เมืองไทย แต่ถ้ารัฐบาลจะให้การรับรองความบริสุทธิ์ให้แก่กระผม
เพียงคนเดียวก็จะไม่กลับไป” การที่ท่านตอบอย่างนี้น่าจะหมาย
ความว่า ท่านเป็นห่วงบริษัทบริวารที่เคยร่วมงานสำคัญๆ มา
ด้วยกัน แต่ในที่สุด ท่านก็ไม่มีโอกาสได้กลับมาเมืองไทย เพราะ

ท่านได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคมนี้เอง
ที่บ้านพักชานกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

ความจริง การที่คนเราจะไปเกิดหรือไปตายที่ไหนนั้นเป็น
สิ่งที่รู้ไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนไว้ว่า ไม่มีใครรู้ว่าที่
เกิดและที่ตายของแต่ละคนนั้นอยู่ที่ไหน ไม่มีใครสามารถรู้ล่วงหน้า
ได้ว่า ตนจะไปตายตรงไหนตรงนี้ ไม่ว่าจะตายบนบก บน
อากาศ ในน้ำหรือถูกแผ่นดินสูบ สิ่งเหล่านี้ไม่มีใครทำนายได้

เมื่อความจริงเป็นเช่นนี้ การที่ร่างกายของ ฯพณฯ รัฐบาล
อาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ ได้แตกสลายไปตามหลักแห่งสภาวะ
ธรรม เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖ นี้ พวกเราทั้งหลาย ทั้ง
ในฐานะที่เคยเป็นคณะศิษยานุศิษย์ และเป็นวิสาสิกชนคนที่เคย
รักใคร่นับถือ และคุ้นเคยกัน ก็ไม่ควรที่จะต้องมาโศกเศร้าเสีย
ใจหรือร้องไห้แต่อย่างใด เพราะการทำอย่างนั้นไม่ก่อให้เกิด
ประโยชน์แต่อย่างใดแก่ผู้ตายไปแล้ว นอกจากจะก่อให้เกิดความ
ทุกข์ทรมานแก่ตนเองโดยถ่ายเดียวเท่านั้น อย่างว่าแต่ร่างกาย
ของ ฯพณฯ รัฐบาลอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ จะแตกสลายเลย
แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา ที่ทรงดำรงอยู่ใน
ฐานะเป็นบรมครูของเทวดา และมนุษย์ในโลกทั้งสามก็เหมือน

กัน พระวรกายของพระองค์ก็มีได้ดำรงอยู่ตลอดไป แต่ได้แตก
สลายไปในที่สุด ดังที่เราท่านทั้งหลายทราบกันเป็นอย่างดีอยู่แล้ว

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย การที่ท่านในฐานะเป็นคณะศิษยานุ
ศิษย์ และวิสาสิกชนคนที่เคยรักใคร่คุ้นเคยของ ฯพณฯ รัฐบาล
อาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ จะตกอยู่ในอาการเศร้าโศกเสียใจต่อ
การจากไปของ ฯพณฯ รัฐบาลอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ บ้าง
ก็ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา แต่การที่ท่านทั้งหลายพากันน้อมระลึก
ถึงท่านด้วยการปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์
ได้ตรัสสอนไว้ว่า ถ้าเราระลึกถึงผู้ที่ล่วงลับไปแล้วว่า ท่านผู้นั้น
เคยเป็นครูอาจารย์ เคยเป็นญาติสนิทมิตรสหายกันมา ท่านเคย
ช่วยเหลือเรามา และท่านเคยทำงานเป็นประโยชน์ต่อประเทศ
ชาติบ้านเมืองมา แล้วมาร่วมกันทำบุญอุทิศให้แก่ท่านผู้ที่ล่วงลับ
ไปแล้ว จึงนับว่าเป็นการกระทำที่ควรแก่การอนุโมทนาเป็นอย่าง
ยิ่ง เพราะท่านทั้งหลายได้ชื่อว่ามีร่วมกันปฏิบัติ ให้เป็นไปตาม
หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาดังกล่าวแล้ว

การที่ท่านทั้งหลายมาร่วมกันทำบุญอุทิศให้แก่ดวงวิญญาณ
ของ ฯพณฯ รัฐบาลอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ เช่นนี้ บางท่าน
อาจเกิดความสงสัยว่าดวงวิญญาณของท่านจะได้รับหรือไม่ ก็ขอ

ให้ท่านทั้งหลายมาพิจารณาก่อนว่าคนเรานั้นมี ๒ ชั้น คือชั้นนอก หรือเปลือกได้แก่กาย และชั้นในหรือแก่นได้แก่ใจ ทรัพย์สิน เงินทอง ช้าง ม้า วัว ควาย ไร่นา หรือบ้านช่อง รถยนต์ เป็นต้น ถือว่าเป็นสมบัติของกายซึ่งมีหน้าที่เพียงเป็นบ่าวเท่านั้น เมื่อร่างกายเป็นบ่าวแตกสลายไป ก็ไม่สามารถนำเอาสมบัติเหล่านี้ติดตัวไปสู่ปรโลกได้ ต้องทิ้งไว้ให้เป็นสมบัติของคนอื่นหมด ส่วนใจนั้นเป็นบุญกุศลเป็นสมบัติ และใจจะดำรงอยู่ตราบเท่าที่ เหตุปัจจัยจะตามหล่อเลี้ยงได้

พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบตัวคนเราว่าเป็นเหมือนรถคือ อิทธิ สรรยาคัมภีร์ รถมณฑล คือ สรรยาร่างกายคันนี้ จตุกกัมภีร์ มีล้อสี่ล้อ นวทวาร มีท่อนไอเสียเก้าท่อ สรรยามีร่างกายเป็นท่อนถึง จิตตัมภีร์ มีจิตใจ เป็นเครื่องยนต์ ปุณณานิ มีบุญกุศลเป็นน้ำมัน สติทวาริกา มีสติ เป็นโชเฟอร์ พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า รถมณฑลคันนี้จะตาย เล่นต่อไปไม่ได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ สภาพรตเก่าเกินไป จนไม่สามารถซ่อมแซมให้ดีขึ้นได้ เรียกว่าตายเพราะหมดอายุ อีกประการหนึ่ง สภาพรตยังใหม่อยู่ แต่หมดน้ำมันไม่สามารถวิ่งต่อไปได้ เรียกว่าตายเพราะหมดบุญ ตัวคนเราก็มือนกบรถคันนี้ คือตายด้วยเหตุที่สำคัญ ๒ ประการ ได้แก่ ตายเพราะ

หมดอายุกับตายเพราะหมดบุญ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดอายุของ
คนเราไว้เป็นเกณฑ์ว่าอยู่ได้ประมาณ ๑๐๐ ปี จะอยู่ได้มากกว่านี้
บ้างก็ไม่มากนัก เราจะเห็นว่าคนเราบางคนตายตั้งแต่อายุน้อย
บางคนอยู่จนแก่ตาย ซึ่งท่านทั้งหลายก็คงจะทราบกฎเกณฑ์ทั้ง
กล่าวเป็นอยู่อย่างที่อยู่แล้ว เพราะวิญญานของคนเรานั้นมิได้ตาย
ไปตามร่างกายแต่อย่างใด

ดังนั้น การที่ท่านทั้งหลายพากันมาทำบุญอุทิศให้แด่ดวง
วิญญานของ ฯพณฯ รัฐบุรุษอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ ในวัน
นี้ ถ้าหากดวงวิญญานของท่านได้ทราบ และอนุโมทนาสาธุการ
ต่อการกระทำของท่านทั้งหลายแล้ว บุญกุศลที่อุทิศไปให้นี้ ก็
จะเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ดวงวิญญานของท่าน ประสบแต่ความ
สุขความเจริญ ในสัมปรายภพสมตามที่ท่านทั้งหลายต้องการ

อนึ่ง การที่ท่านทั้งหลายน้อมระลึกถึงคุณูปการต่างๆ ที่
 ฯพณฯ รัฐบุรุษอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ ได้เคยทำไว้ แล้วพา
กันมาบำเพ็ญกุศลให้แด่ดวงวิญญานของท่านในวันนี้ นับว่าเป็น
การกระทำที่ควรแก่การอนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างยิ่ง ดังพุทธ
ภาษิตที่ว่า นิमितฺตํ สาธุรูปํ กตญฺญู กตเวทิตา ซึ่งมีความหมายว่า
ความเป็นผู้รู้คุณของผู้มีคุณแก่ตนเองอย่างชัดแจ้งถูกต้อง และ

ความเป็นผู้สามารถรักษาคุณความดีที่ผู้อื่นทำไว้แก่เรา ไม่ให้สูญหายไป เรียกว่าเป็นผู้มีกตเวทิตา ดังนั้น ถ้าพวกเรานึกถึง ขพนว รัฐบาลฯ วสุโส ทร. ปรีดี พนมยงค์ ก็ต้องทำตนให้รู้จักท่านให้ถูกต้องอย่างแท้จริง จากนั้นจึงช่วยกันรักษาคุณงามความดีที่ท่านทำไว้แก่พวกเราอย่าให้สูญหายไปเสีย แต่ถ้าพวกเราไม่รู้จักคุณงามความดีของท่าน จะทำให้พวกเรากลายเป็นคนนอกคตสูญไป และถ้าพวกเราไม่สามารถรักษาคุณงามความดีของท่านได้ ก็จะกลายเป็นนอกคตเวทิตา เรื่องนี้จะไปโทษใครไม่ได้เพราะตัวเองไม่ได้ศึกษาให้รู้และไม่คิดจะรักษาคุณงามความดีนั้นให้คงได้ แม้พระพุทธศาสนาก็เหมือนกันถ้าพระสงฆ์สาวกตลอดจนอุบาสกอุบาสิกา ไม่พยายามศึกษาให้เกิดความรู้อย่างถ่องแท้และปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้นอย่างจริงจัง บานนี้พระพุทธศาสนาสูญหายไปนานแล้ว แต่ที่พระพุทธศาสนายังตกเป็นมรดกสืบต่อมาถึงพวกเราจนทุกวันนี้ ก็เพราะพระสงฆ์สาวกและอุบาสกอุบาสิกาได้ศึกษาและปฏิบัติหลักธรรมดังกล่าวแล้ว

ดังนั้น การที่พวกเราจะรักษาและสืบต่อเจตนารมณ์ของ ขพนว รัฐบาลฯ วสุโส ทร. ปรีดี พนมยงค์ ให้คงอยู่ตลอดไปได้ นั้น พวกเราก็จะต้องศึกษาพิจารณาถึงคุณงามความดีที่ท่านได้ทำ

ไว้ให้ถ่องแท้ถูกต้องตามสภาวะที่เป็นจริง และต้องพยายามรักษา
 สืบต่อเจตนารมณ์ของท่าน ให้ดำรงอยู่คู่กับประเทศไทยให้นานที่
 สุด เพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่เยาวชนของชาติบ้านเมืองต่อไป
 ในอนาคต ถ้าท่านทั้งหลายทำได้เช่นนั้น ก็จะตรงกับพุทธภาษิต
 ที่ว่า นิमितฺตํ สาธฺรฺรปาณํ กตญฺญ กตเวทิตา คือความเป็นผู้รู้จักคุณ
 งามความดีของผู้มีอุปการะคุณอย่างถูกต้องถ่องแท้ และเป็นผู้
 สามารถรักษาคุณงามความดีของผู้นั้นไว้ได้ อย่าให้สูญหายไป
 ย่อมชื่อว่าเป็นตราของคนดีอย่างแท้จริง

ท่านผู้เป็นคณะศิษยานุศิษย์และวิสาสิกชนใน วพณฯ รัฐ
 บุรุษอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ทั้งหลาย ขอให้ท่านจงพากัน
 ศึกษาปฏิบัติทาบทวนคติและเจตนารมณ์ของ วพณฯ ให้ถูกต้องและ
 จงช่วยกันรักษาสืบต่อผลงานของ วพณฯ ไว้อย่าให้สูญหาย ส่วน
 การที่ท่านทั้งหลาย พากันมาบำเพ็ญกุศลอุทิศให้แก่ดวงวิญญาณ
 ของ วพณฯ รัฐบุรุษอาวุโส ดร. ปรีดี พนมยงค์ ในวันนี้ อาตม
 ภาพขออนุโมทนาและชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง

ขอให้ดวงวิญญาณของ วพณฯ ได้โปรดมารับทราบ และ
 อนุโมทนารับเอาวิบากบุญกุศลที่คณะศิษยานุศิษย์ ญาติสนิทมิตร
 สหาย และวิสาสิกชนทั้งหลาย อันมีคุณสุภา ศิริमानนท์ และ

คุณสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นกำลังสำคัญในการดำเนินงานวันนี้ เพื่อให้สำเร็จผลสมความปรารถนาจงทุกประการ และขอให้ดวงวิญญาณของ ฯพณฯ ได้โปรดมาอภิบาลคุ้มครองคณะศิษยานุศิษย์ ญาติสนิทมิตรสหายและวิสาสิกชนทั้งหลาย เพื่อให้มีโอกาสดำเนินการปฏิบัติชอบ และประกอบกรให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของ ฯพณฯ จงทุกประการเทอญ.

ปาฐกถาธรรมของพระราชณันทมุนี
ในโอกาสที่ ฯพณฯ รัฐบุรุษอาวุโสสมรณกรรม
ครบ ๕๐ วัน

แสดง ณ วัดชลประทานรังสฤษฎ์

วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๒๖

ขอเจริญพรญาติโยมพุทธบริษัททั้งหลายที่ได้มาชุมนุมกัน
ในวันนี้ เพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี
พนมยงค์ ซึ่งได้มรณกรรมไป เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖
ณ กรุงปารีส และได้ทำการฌาปนกิจสรีระร่างกายเมื่อวันที่ ๙
พฤษภาคม ๒๕๒๖ ณ กรุงปารีส พวกเราทั้งหลายที่อยู่ในประเทศ
ไทย ไม่ได้มีโอกาสไปร่วมในการฌาปนกิจในวันนั้น แต่ว่าคน
ไทยและชาวต่างประเทศที่อยู่กรุงปารีส ลอนดอน บรัสเซลและ
ประเทศใกล้เคียงได้มาชุมนุมกันประมาณ ๔๐๐ คน งานศพเป็น
ไปด้วยความเรียบร้อยเป็นอย่างดี แต่ว่าไม่เหมือนกับที่ทำใน
ประเทศไทย เพราะว่าท่านต้องไปสิ้นบุญที่ต่างประเทศ พวก

เราทั้งหลายที่อยู่ในประเทศไทย แม้จะไม่ได้ไปร่วมในงานฉาบฉวย
กิจศพในวันนั้น ก็มีความระลึกถึงคุณงามความดีของท่าน ได้
ส่งใจไป ผากคอกไม้ธูปเทียนไปร่วมสักการะศพเหมือนกัน

มาวันนี้ เป็นวันครบรอบ ๕๐ วันแห่งการมรณะ ตาม
ธรรมเนียมของผู้นับถือพุทธศาสนาก็มีการทำบุญเป็นพิเศษ เพื่อ
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ท่านผู้ถึงแก่มรณกรรมไป ตามวิสัยของ
พุทธศาสนิกและเราได้มาร่วมชุมนุมกัน ณ สถานที่นี้ อาตมาที่เป็น
เจ้าของบ้านรู้สึกไม่สบายใจนิดหนึ่ง ที่สถานที่ไม่เรียบร้อย ไม่
พอหนึ่ง ก็จะต้องไปนั่งอยู่ข้างนอกบ้าง แต่ว่าได้ใช้ลำโพงขยาย
เสียงให้ดังออกไป เพื่อให้ทุกท่านได้ยินคำที่พูดอยู่^{นี้} และจะได้นำ
มาเป็นเครื่องเตือนจิตสะกิดใจให้มีความคิดในทางสร้างสรรค์เพื่อ
ทำชีวิตของเราที่ยังอยู่ในโลก^{นี้}ให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมต่อไป
เหมือนดังที่ท่านปรารถนา ท่านได้เสียสละชีวิตเล็กน้อย กำลังสติ
ปัญญา เพื่อทำให้ประเทศชาติของเรามีความพัฒนา เจริญใน
ด้านประชาธิปไตย แต่ว่าทำไปไม่ได้ตลอด เพราะเหตุการณ์บาง
อย่างบังคับให้ต้องจากบ้านจากเมืองไปอยู่ต่างประเทศ แต่น้ำ
ใจยังมีความคิดถึงชาติบ้านเมืองอยู่ตลอดเวลา ยังมีความคิดที่ว่า
ทำอย่างไรให้ชาติไทยเจริญก้าวหน้าในระบอบประชาธิปไตย จึง

ได้ใช้เวลาที่เหลือทำการเขียนหนังสือประเภทต่างๆ เพื่อให้คนสนใจในการศึกษาได้ศึกษาเล่าเรียนจะได้นำมาใช้ เป็นเครื่องมือสำหรับสร้างเสริมประชาธิปไตยในบ้านเมืองของเราต่อไปอีก ด้วย

การทำงานทุกวันเหมือนกับทำงานราชการ ๘ โมงเช้าก็เริ่มทำงาน ทั้งกลางวัน ทำงานตอนบ่าย มีดื่มน้ำก็ทำงาน ในเวลาที่จะถึงแก่กรรมนั้น ก็ถึงแก่กรรมขณะที่นั่งทำงานอยู่กับโต๊ะที่เคยทำงาน แต่ว่ามีอาการผิดปกติทางสายตา จึงถอดแว่นออกมาเช็ค ก็นึกว่าแว่นคงจะฝ้ามัว เช็คแล้วสวมเข้าก็ยังไม่วุ่นวาย จึงขยี้ตาเพื่อจะให้หายมัว แต่ว่าไม่หาย แล้วท่านก็หมดลมหายใจไปด้วยความสะดวกสบาย ไม่ทรมานร่างกาย ไม่ทรมานคนที่จะต้องรักษา

เยี่ยวยา จากไปด้วยความสงบเรียบร้อย นับว่าก็เป็นบุญเหมือนกัน คนเราเวลาจะสิ้นลมหายใจ บางคนก็มีความปรารถนาว่า เมื่อจะตายก็ขอให้ตายง่าย ๆ อย่าให้ทรมานสังขารร่างกาย อย่าสร้างปัญหาความทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อยู่ข้างหลัง มักจะอธิษฐานใจไว้ในรูปอย่างนั้น สำหรับบางคน และคนที่อธิษฐานใจบางคน ก็สำเร็จดังที่ตนปรารถนา เกิดถึงแก่กรรมง่ายๆ ท่านปรีดี ท่านก็ถึงแก่กรรมแบบง่าย ๆ ณ ที่บ้านพักน้อยๆ ชานกรุงปารีส

เวลานั้นอาตมาอยู่ที่กรุงลอนดอน เดินทางไปทอดผ้าป่าที่วัดป่าจิตวิเวก ก็ได้รับข่าวด้วยความสลดใจ และได้โทรศัพท์ไปแสดงความเสียใจกับท่านผู้หญิงด้วย ในใจคิดว่า วันที่ทำการฌาปนกิจก็อยากจะไปร่วมด้วย แต่ก็มีปัญหา เพราะว่าคนไทยถ้าจะไปประเทศฝรั่งเศส ไม่มีวีซ่าไปจากเมืองไทยแล้วก็จะลำบาก ฝรั่งเศสเขาไม่ค่อยให้ จึงนึกในใจว่าคงจะไปไม่ได้ แต่ว่าอาศัยบุญกุศลที่เคยร่วมกันมาแต่เมื่อก่อน จึงได้รับความสะดวกเพราะคุณหน่อย (หม่อมราชวงศ์เสริมสวาท) ท่านช่วยติดต่อกับสถานทูตจนสำเร็จ ได้ไปในงานสมความตั้งใจ ได้ไปร่วมในพิธีฌาปนกิจด้วย ซึ่งเป็นเรื่องสบายใจทั้งผู้ไป และเจ้าภาพ นับว่าเป็นการกระทำที่เรียบร้อยสมเกียรติทุกประการ คนมาร่วมชุมนุมกันเป็นจำนวนมากอย่างไม่เคยมีมาก่อนในป่าช้านั้น คนที่ทำงานในป่าช้าพูดว่า เผาศพมากแล้ว ยังไม่เคยเห็นศพไหนมีคนมากเท่าศพนี้ กันนับว่าเป็นเรื่องที่ควรจะสบายใจในการกระทำกิจในวันนั้น แล้วอาตมาก็เดินทางกลับประเทศอังกฤษ แล้วก็กลับเมืองไทยมาอยู่ที่วัด วิชาของท่านได้มาบอกว่าจะมาทำบุญ ๕๐ วันที่นี้ อาตมาก็บอกว่าเต็มใจที่จะให้ความสะดวกทุกประการ เพื่อต้อนรับญาติโยมที่มีความเห็นอกเห็นใจแก่เจ้าภาพ และมี

ความเลื่อมใสศรัทธาในคุณงามความดีของท่านผู้ที่ได้ถึงแก่กรรมไป ก็นี้กว่าคงจะมากขึ้นพอสมควร แต่ว่าเมื่อถึงวันงานอย่างนี้ ก็มากขึ้นมากมาย สถานที่ไม่สะดวกบางประการ ต้องขอภัยด้วย

พวกเราที่มาร่วมกันในงานวันนี้ พุดได้ว่ามาด้วยน้ำใจแท้ๆ มาด้วยน้ำใจที่ระลึกถึงคุณงามความดีของผู้ที่ได้ทำคุณงามความดีไว้แก่ประเทศชาติบ้านเมือง เรื่องความดีที่ทำไว้แก่ชาติบ้านเมืองนั้น ถ้าเราไม่คิดก็ไม่เห็น คิดน้อยก็เห็นน้อย คิดมากๆ ก็เห็นมาก คิดให้ลึกก็จะเห็นอย่างลึกซึ้ง ในสิ่งที่ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ทำไว้แก่ชาติแก่บ้านเมือง โดยเฉพาะท่านผู้มีอายุนี้ยังอยู่แถวหน้าหลายท่าน ซึ่งได้ร่วมแรงร่วมใจกันในการทำการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ย่อมรู้ว่า กิจกรรมที่ท่านั้น นักขนาดไหน เสี่ยงภัยขนาดไหน เอาชีวิตเข้าแลกอย่างไร และก็สำเร็จด้วยความเรียบร้อย ไม่ต้องเสียเลือดเสียเนื้อ ไม่เหมือนกับการปฏิวัติในต่างประเทศ ซึ่งต้องเสียเลือดเสียเนื้อกัน แต่เมืองไทยเรานี้ไม่ถึงกับเป็นอย่างนั้น แล้วก็สำเร็จสมความปรารถนา เมืองไทยก็ได้ระบบการปกครองที่เป็นประชาธิปไตย แม้จะยังไม่เรียบร้อยเท่าที่ควร ก็ควรจะมีมากขึ้นในสิ่งนี้ เพราะเวลานี้ ทุกชาติ

ในโลกเขาปกครองในระบอบประชาธิปไตย เราก็เป็นชาติที่มี
 น้ำใจงาม มีวัฒนธรรม มีภาษา มีอะไรๆ เป็นของตัวทุกอย่าง
 ก็ควรจะได้มีบ้านเมืองตามแบบที่เขาได้มีกัน การเปลี่ยนการ
 ปกครองจึงได้เกิดขึ้น หัวเรี่ยวหัวแรงในเปลี่ยนการปกครองนั้น
 ก็อยู่ที่สมองของท่านปรีดี พนมยงค์นี่เอง เพราะท่านมีความคิด
 ก้าวหน้า มีสมอง มีปัญญา มีมาตั้งแต่เด็ก ๆ เพราะอุปการะ
 การศึกษาแล้ว เป็นผู้รักการเรียนรู้ ชยันเอาใจใส่การเรียนรู้ด้วย
 สติปัญญา เมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาแล้วก็เข้าเรียนกฎหมาย จนได้
 เนติบัณฑิตเมื่ออายุน้อยเพียง ๑๙ ปี ยังเป็นไม่ได้ตามระเบียบ
 ของเนติบัณฑิต ก็ต้องไปทำงานเป็นเสมียนกรมราชทัณฑ์ แล้ว
 ก็ไปทำงานอยู่กระทรวงยุติธรรม ให้ทำงานธรรมดาไปก่อน ต่อ
 มา เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีแล้ว กราทรวงยุติธรรมต้องการคัดเลือก
 คน ส่งไปเรียนวิชากฎหมายในประเทศฝรั่งเศส เพื่อจะได้มา
 เป็นครู เป็นอาจารย์สั่งสอนนักเรียนไทยต่อไป ท่านก็ได้รับการ
 คัดเลือกเพราะความสามารถของท่านว่าเรียนเก่ง มีความ
 สามารถ เป็นที่ตั้งแห่งความไว้นับถือเชื่อใจของผู้ใหญ่ในกระทรวง
 ยุติธรรม จึงได้ไปเรียนสมความปรารถนา ในการเรียนก็เรียน
 อย่างดี จนสำเร็จวิชากฎหมาย แล้วเรียนได้ปริญญาเอกทาง

กฎหมายและเศรษฐศาสตร์ อันเป็นเรื่องสำคัญที่จะช่วยให้การทำงานให้แก่ประเทศชาติลุล่วงไปได้ด้วยดี

ในขณะที่อยู่กรุงปารีสนั้น ฝรั่งเศสเป็นประเทศประชาธิปไตย เขาพูดกันเรื่องเสรีภาพ ภราดรภาพ เสมอภาค อยู่ตลอดเวลา ความคิดในเรื่องที่ว่า เราควรจะทำประเทศไทยให้เป็นแบบนั้น ก็เกิดขึ้นในสมองของท่าน จึงได้ชักชวนเพื่อนฝูงมิตรสหายมาประชุมปรึกษาหารือกัน ณ ร้านกาแฟแห่งหนึ่ง ในกรุงปารีส อาตมาไม่ได้ไปคว่ำร้านตรงไหน เพราะไม่มีเวลา เป็นการประชุมครั้งแรกไม่กี่คน และในจำนวนไม่กี่คน (ประมาณ ๗ คน) นั้น ก็ตายไปเกือบหมดแล้ว ยังเหลืออยู่คนเดียวเวลานี้คือ หลวงศิริราชไมตรี นามสกุลสิงหเสนี อาตมาคุ้นเคยกับท่านผู้นี้เหมือนกัน แต่ว่าร่างกายค่อนข้างจะทุพพลภาพ ไม่สามารถจะมาร่วมในวันนี้ได้ ก็คงจะสงไสยมา คุณหลวงก็แก่แล้ว ใน ๗ คนที่ประชุมกันในครั้งแรกนั้นไปหมดแล้ว คุณพลโทประยูร ภมรมนตรี^๕ไปหลังเพื่อน แล้วท่านปรีดี^๖ไปเกือบคนสุดท้าย ก็ยังเหลือหลวงศิริราชไมตรี เป็นการประชุมปรึกษาหารือกัน ว่าเราควรจะเปลี่ยนการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข คนที่คิดเปลี่ยนการ

ปกครองนี้ยังมีน้ำใจรักเคารพบูชาสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะเห็นว่า เมืองไทยนั้นต้องเป็นประเทศที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข จึงไม่ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย เป็นแบบมีประธานาธิบดี อันนี้เป็นเครื่องชี้ถึงน้ำใจของคนที่เกิดเปลี่ยนแปลงการปกครองว่า มีน้ำใจรัก เคารพบูชาต่อพระมหากษัตริย์ อยากให้มีพระมหากษัตริย์ครองบ้านครองเมืองต่อไป ไม่มีน้ำจิตคิดประทุษร้ายต่อสถาบันนี้ การเปลี่ยนแปลงการปกครองก็มีได้มุ่งหมายไปในทางอื่น แต่เปลี่ยนเพื่อให้มีระบอบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขต่อไป

องค์พระมหากษัตริย์ในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านทรงมีน้ำพระทัยโน้มเอียงไปในทางที่จะให้มีรัฐธรรมนูญปกครองบ้านเมืองอยู่แล้ว ในสมัยที่ท่านเสด็จไปต่างประเทศ คืออเมริกา ยังเคยทรงให้สัมภาษณ์แก่นักหนังสือพิมพ์ว่า เมืองไทยนี้จะปกครองมีรัฐธรรมนูญในไม่ช้า หนังสือพิมพ์อเมริกันยังเขียนภาพพระมหากษัตริย์ประธานรัฐธรรมนูญลงในหน้าหนังสือพิมพ์ ก็แสดงว่า น้ำพระทัยของกษัตริย์ของไทยเรานั้น ก็ไม่ทรงหวงพระราชอำนาจ ไม่ทรงเห็นแก่พระองค์และพระราชวงศ์ แต่เห็นแก่ประเทศชาติบ้านเมืองเหมือนกัน ก็

ประจวบเหมาะกันกับความคิดของผู้ที่จะเปลี่ยนการปกครอง ก็มี
 ความคิดตรงกัน เหตุการณ์ก็เลยเรียบร้อยเป็นไปด้วยดี เมื่อ
 เปลี่ยนการปกครองแล้ว คนที่มีความคิดก้าวหน้าในเรื่องการงาน
 ถ้าเรียกตามภาษาปัจจุบันก็เรียกว่า คีแมน (key man) สำคัญ
 ของการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น โดยท่านปรีดี พนมยงค์
 ซึ่งมีชื่อในสมัยนั้นว่า หลวงประดิษฐมนูธรรม ในหลวงทรง
 ตั้งบรรดาศักดิ์ว่า หลวงประดิษฐมนูธรรม ก็หมายความว่า
 เป็นคนสร้างรัฐธรรมนูญนั่นเอง สร้างกฎหมายรัฐธรรมนูญ สม
 กับชื่อที่อยู่ในหลวงพระราชทานให้ การพระราชทานชื่อนั้น เจ้าแผ่นดิน
 ดินท่านมักจะมองคนว่าควรจะให้ชื่ออย่างไร ให้ชื่อตรงกับความคิด
 ความเห็น น้ำใสใจจริงของคนนั้น จึงตั้งชื่อให้ว่า ประดิษฐ์
 มนูธรรม ก็หมายความว่า เป็นผู้สร้างธรรมนูญ หรือกฎหมาย
 เกี่ยวกับธรรมนูญขึ้นมา นั่นเป็นชื่อที่ท่านตั้งให้แล้วก็เป็นที่ตั้งชื่อ
 นั้น เพราะท่านคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อให้เป็นระบอบ
 ประชาธิปไตย

แต่ว่าพลเรือนจะทำอะไรที่มันไม่มีพระเดช ก็ไม่มีกำลัง
 ก็ต้องไปร่วมมือกับฝ่ายทหาร เอาทหารเข้ามาร่วมมือด้วย เปลี่ยน
 แปลงการปกครองก็สำเร็จเรียบร้อยในขั้นต้น ก็ร่วมรักสามัคคี
 อะไรกันดี แต่ว่าต่อมาก็ไม่ค่อยจะเรียบร้อย มีกิเลสเกิดขึ้นใน

จิตใจบ้างพอสมควร เพราะกลัวว่าฝ่ายพลเรือนจะก้าวหน้ามากไป จะเป็นใหญ่เป็นโต เลยก็มีอะไรขัด ๆ กันขึ้น ที่ละเล็กที่ละน้อย ค่อยเพิ่มปริมาณมากขึ้น ๆ ก็พอดีกับมีเหตุการณ์รัฐประหารเกิดขึ้นในประเทศไทย เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ คณะรัฐประหารใช้รถถังยิงและบุกทำเนียบทำช่าง ที่ทำนาศัยอยู่ เหตุการณ์นี้ทำให้บุคคลที่จะใช้สมอง ใช้สติปัญญาเพื่อพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไปตามระบอบประชาธิปไตยต้องหยุดชะงัก แล้วก็ต้องเดินทางไปอยู่ต่างประเทศ ไม่มีโอกาสได้กลับมาสู่ประเทศไทยอีกต่อไป และไปสิ้นบุญในต่างประเทศ อันนี้เป็นเรื่องที่คนผู้มีปัญญา มีความคิดความอ่าน เสียใจเสียตายว่าคนดี ๆ มีสมองนี้ไม่มีโอกาสรับใช้ประเทศชาติ ประเทศชาติเราเปลี่ยนแปลงการปกครองมา ๕๐ ปีแล้ว หน้าจะก้าวหน้ากว่านี้ การเศรษฐกิจ การเมือง การสังคมน่าจะเจริญกว่านี้ แต่ว่าก็เป็นไปไม่ได้ เพราะคนที่มีความคิด มีสมองในการจัดทำนั้น ไม่มีโอกาสจะได้ใช้ ไม่รู้จะโทษใคร นอกจากโทษว่าแผ่นดินไทย มันก็อย่างนี้ พุดตามแบบหมอกก็ว่า ดวงชะตาของประเทศมันเป็นอย่างนี้ ก็ไม่รู้จะว่าอย่างไร ก็ต้องพุดกันไปอย่างนั้น เป็นเรื่องที่น่าเสียดาย ถ้าได้มีโอกาสรับใช้ประเทศชาติติด

ต่อกันมา สิ่งทั้งหลายจะก้าวหน้ามากกว่านี้ อาตมาพูดอย่างนี้ไม่ใช่พูดไปตามอารมณ์ แต่พูดจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากกิจการงานที่ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้กระทำให้แก่ประเทศชาติ เริ่มต้นแต่เริ่มเปลี่ยนการปกครองมา ตัวรัฐธรรมนูญ ท่านก็เขียนทำขึ้น และเมื่อสำเร็จแล้วก็ได้วางแผนอะไรหลายอย่างหลายประการโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ แผนเศรษฐกิจของบ้านเมือง เพราะท่านพูดกับใคร ๆ ว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ไม่ใช่เปลี่ยนเพียงระบอบประชาธิปไตย แต่ว่าต้องเปลี่ยนระบอบเศรษฐกิจให้เจริญก้าวหน้าตามหลักวิชาการที่ถูกต้อง จึงได้เขียนโครงสร้างแบบนั้นขึ้น ก็ไม่เป็นที่พอใจของบุคคลบางพวก แล้วก็ถูกหาว่าเป็นอะไรไป เช่น เป็นคอมมิวนิสต์ ต้องส่งไปต่างประเทศให้ไปพักผ่อนเสียชั่วคราว แต่ว่าผลที่สุดด้วยอำนาจคุณงามความดี ด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ที่จะทำงานให้แก่ชาติ แก่บ้านเมือง ก็ได้กลับมาอีก แล้วก็ได้มาทำงานต่อไปอีก

ขอให้เราสังเกตดูว่าท่านผู้นี้ เมื่อเข้าไปทำงานที่กระทรวงไหนก็มีอะไรใหม่ ๆ มีความคิดใหม่ ๆ มีการกระทำใหม่ ๆ มีการปฏิรูปกิจกรรมซึ่งกระทำอยู่นั้น ให้เปลี่ยนแปลงก้าวหน้าทุกครั้ง ทุกกระทรวงไป เช่นว่า เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

ท่านก็เปลี่ยนระบบเก็บภาษี เพราะในสมัยก่อนนั้นเก็บภาษีไม่ยุติธรรม คนที่ควรเสียมากไม่ได้เสียมาก คนเสียน้อยก็ไม่ต้องเสียไป เช่น ภาษีรัชชูปการ นี่คนละ ๔ บาท คนร่ำรวยก็ ๔ บาท คนจนก็ ๔ บาท ไม่มีเสียก็เอาไปใช้แรงงานกันไปตามเรื่องตามราว เก็บภาษีได้น้อย เงินก็ไม่พอใช้บำรุงประเทศชาติ หนทางมันมีแต่ไม่มีใครคิดเท่านั้นเอง ท่านผู้ซึ่งมีความคิดว่ามันต้องเปลี่ยนระบบการเก็บภาษี จึงได้เขียนประมวลรัชฎาภิเษกขึ้นใช้แล้วเอาไปเสนอสภาผู้แทนราษฎรสมัยนั้น อาตมาเป็นพระหนุ่มๆ ก็อ่านหนังสือพิมพ์ทุกวันเหมือนกัน อ่านข่าวการประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมาชิกบอกว่า ขอให้อย่าลงมติกันก่อนเลย ขอเอาไปพิจารณากันให้ละเอียดหน่อย ท่านรัฐมนตรีคลังบอกว่า อุตส่าห์เขียนออกตาหลับขับตานอนมาตั้ง ๒-๓ คืนแล้ว เพื่อให้งานสำเร็จทันนอกทันใจจะได้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง อย่าถ่วงกันให้มันช้านักเลย มาลงมติกันในวันนี้เถอะ สมาชิกทั้งหลายเห็นใจก็เลยลงมติให้รับหลักการ แล้วก็ใช้เป็นกฎหมายได้ ใช้มาจนกระทั่งทุกวันนี้ ผลงานอันนี้ยังใช้กันอยู่จนทุกวันนี้ มีการแก้ไขบ้าง แต่ก็นั่นเป็นผลงานของท่านผู้ซึ่งได้กระทำไว้

ในเรื่องเกี่ยวกับภาษีอากร ให้เป็นไปด้วยความยุติธรรม

เมื่อไปอยู่กระทรวงการต่างประเทศ ก็ได้พิจารณาเห็นว่า
สัญญาต่าง ๆ ที่เราทำไว้กับต่างประเทศนั้นเสียเปรียบทั้งนั้น เขา
มัดมือชก เพราะฝรั่งทั้งหลายที่มาตะวันออกนั้น เขามาอย่างผู้
แสวงหากำไร ไม่ได้มาเพราะสงเคราะห์ชาวตะวันออกให้ดีขึ้น
ไม่ว่าจะเป็นนักบวช เป็นนักการเมือง เป็นนักการค้าที่เดินทาง
มาจากตะวันตกมาสู่ตะวันออกนั้น เป็นพวกหวังกำไรในทางวัตถุ
ทั้งนั้น และก็เห็นว่าภาคตะวันออกนี้ ยังไม่พัฒนายังไม่เจริญ
ไม่ก้าวหน้ากับทุกวิถีทาง เพื่อให้ได้กำไรมากที่สุดที่จะมากได้
เช่น เกี่ยวกับภาษีอากร เอาสินค้ามาขายประเทศไทยเราเก็บได้
ร้อยละ ๓ เท่านั้นเอง ๑๐๐ สตางค์ เก็บได้ ๓ สตางค์ ๑๐๐ บาท
เก็บได้ ๓ บาท มันเสียเปรียบขนาดไหน แต่เราก็พูดไม่ได้ น้ำ
ท่วมปาก หมัดมันเล็ก กำหมัดคือความยุติธรรม จงจำไว้ ใคร
หมัดใหญ่ก็ได้เปรียบเทียบเทียมเกลือ รัชกาลที่ ๖ ท่านเขียนไว้แล้ว
ที่นี่จะอย่างไร เมื่อได้อ่านดู พิจารณาแล้วเห็นว่าไม่เป็น
ธรรม สัญญาไม่เป็นธรรมต้องมีการปรับปรุงแก้ไข ก็เลยลง
มือติดต่อกับประเทศนั้น ๆ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมขึ้น และ
เมื่อได้วิ่งเต้นพยายามอย่างสุดชีวิต ก็จอันนั้นสำเร็จ เราได้รับความ

เป็นธรรมชาติบ้างพอสมควรไม่ ๑๐๐% เพราะฝรั่งมันยังไม่ยอม
หมดมันยังใหญ่อยู่ ก็ยังดีกว่าไม่ทำเสียเลย ก็ทำได้ตามสมควร
แก่สติปัญญา นี่คือการแก้ไขในระบบเกี่ยวกับต่างประเทศ ทำ
ให้เราคนไทยพอล้มตาอ้าปากพูดกับฝรั่งได้อย่างไม่ต้องเสียใจอะ
ไรต่อไป ที่นี้ก็เกิดเป็นความก้าวหน้าขึ้นในเรื่องเกี่ยวกับสัญญา
นี้ประการหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความก้าวหน้าในการพัฒนา
ประเทศชาติ แล้วท่านก็มาอยู่กระทรวงมหาดไทย มีการปรับปรุง
เปลี่ยนแปลงหลายประการให้ดีขึ้น แสดงว่าท่านไปอยู่ไหนไม่ได้
ไปนั่งนิ่ง ๆ ไปทำงาน ไปใช้ความคิด ใช้สติปัญญา ใช้ความ
สามารถ เพื่อชาติบ้านเมืองอย่างแท้จริง กิจการต่าง ๆ ก็ก้าวหน้า
เป็นไปด้วยดี

อีกสิ่งที่สร้างขึ้นโดยความคิดของท่าน มีทั้งความสำคัญ
และเป็นประโยชน์แก่คนหนุ่มสาวจำนวนมาก คือการก่อตั้งมหา
วิทยาลัยธรรมศาสตร์ สมัยนั้นชื่อเต็มว่ามหาวิทยาลัยวิชาธรรม
ศาสตร์และการเมือง ปัจจุบันการเมืองไม่มีในนั้น แต่ยังมีแต่
มหาวิทยาลัยชื่อไม่มี แต่มีการเมืองเยอะ ท่านตั้งขึ้นและท่านเป็น
ผู้ประสานการคนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นผู้ประ
สานการนี้มันก็ได้เงินเพิ่มขึ้นมา แต่ว่าท่านไม่เห็นแก่เงิน
ไม่เห็นแก่วัตถุ แต่เห็นแก่การเจริญของชาติ

เงินส่วนที่ได้จากการเป็นผู้ประสานงานนั้น ท่านได้มอบให้แก่มหาวิทยาลัยฯ เพื่อไปช่วยเหลือนักศึกษา พัฒนาการศึกษาให้เจริญก้าวหน้าต่อไป คนอย่างนี้หาได้ที่ไหน และในสมัยนี้เราพูดกันแต่เรื่องเงินทั้งนั้น งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข ทำงานมันต้องเอาเงิน แล้วจึงจะเป็นสุข มันสุขที่ตัวเงิน ไม่ได้สุขที่การทำงาน ไม่ได้มีสุขที่การให้ แต่มีความสุขที่การจะเอา แล้วก็สภาพเป็นอย่างไร ใครๆ ก็คิดจะเอากันทั้งนั้น ไม่ว่าจะไปอยู่ในตำแหน่งไหน จะทำงานอะไร ก็คิดกันแต่ว่ามีอะไรจะได้อะไร จะมีทางร่ำรวยเป็นพิเศษบ้างไหม จากหน้าที่นั้น นี่คือความคิดของคนในยุคปัจจุบัน ที่มันเจริญออกมาแต่ในทางจะเอา ไม่เจริญออกมาในทางที่จะให้ ญาติโยมลองคิดดู แต่ท่านผู้ประสานงานมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น ท่านไม่เอาท่านให้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็นดวงใจของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นักศึกษาหลายรุ่นมาแล้ว บ้างก็เป็นข้าราชการ บำนาญไป เจริญในอาชีพการงาน และนักศึกษารุ่นใหม่ที่เข้าไปเรียนในยุคนี้ก็ยังเคารพบูชาสักการะคุณธรรมของบุคคลผู้นั้นอยู่

เรื่องความมีธรรมะมันทำคนให้ไม่ตาย อธรรมทำคนให้ตายทั้งแต่ยังไม่ตาย แต่ถ้าประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นธรรมนี้ ตาย

เสียก่อนตายแล้ว ใจตายจากคุณงามความดี แม้จะมีชีวิตอยู่ในโลก ก็ไม่ได้มีราคาอะไร แต่คนที่มีธรรมะโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ความไม่เห็นแก่ตัว มีความเสียสละเพื่อความสข เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม เป็นบุคคลไม่ตาย เป็นบุคคลที่เป็นที่รักที่เคารพของผู้ที่ได้พบ ได้เห็น และได้ถือเอาเป็นแบบอย่างต่อไป นี่คือการเสียสละที่มีอยู่ในน้ำใจท่าน

ท่านเคยพูดเมื่อคราว พบกับอาตมาปี ๒๕๒๒ ที่กรุงปารีส เพราะเดินทางผ่านไปทางนั้นก็ไปแวะเยี่ยม ท่านบอกว่าผมนี้ทำงานหลายตำแหน่ง แต่ว่ารับเงินเดือนเพียงตำแหน่งเดียว เงินที่ได้รับนั้นก็เสียสละเพื่อประโยชน์ของการงานต่อไป อาตมาฟังแล้วก็รู้สึกว่่าอ้อ คนอย่างนี้ คือคนที่ประเทศชาติต้องการ แต่กลายเป็นคนดีที่ประเทศชาติไม่ต้องการไปเสีย อาจเป็นเรื่องที่น่าคิด คนดี ๆ นี้ไม่มีโอกาสได้รับใช้ชาติ เพราะว่ากิเลสของมนุษย์มันมาก ก็เลยตกไป อันนี้ทำให้คนทั้งหลายได้ระลึกถึงคุณธรรม คุณงามความดีของท่าน อาตมาเคยถามท่าน เมื่อพบกันตอนนั้นว่่า ท่านไม่คิดกลับไปเมืองไทยบ้างหรือ ท่านยิ้มแล้วก็บอกว่า ทุกคนก็อยากจะกลับบ้านกลับเมืองกันทั้งนั้น บ้านเมืองของตัวใคร ๆ ก็รัก ใคร ๆ ก็อยากจะไปอยู่ที่บ้าน แต่ว่าผม

ยังกลับไม่ได้ ถามว่าเพราะอะไร ไล่เรื่องอะไรๆ มันก็หมด
 แล้ว ท่านเป็นผู้บริสุทธิ์แล้วโดยนิทินัย ประชาชนส่วนมากเขา
 ก็เข้าใจว่าท่านเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่ได้มัวหมองในคดีอะไรเลย อัน
 นี้ถูกต้อง แต่ว่าผมไปแล้วจะทำอะไร ยังหนักใจ และยังอยู่
 ในบ้านเมืองมองเห็นอะไรที่จะต้องปรับปรุงแก้ไข เราไม่มีโอกาส
 จะแก้ไข มันก็หนักใจเปล่าๆ ไม่ใช่หนักใจแต่ผมคนเดียว
 ลูกศิษย์ลูกหาจะพลอยเดือดร้อน เพราะเขาจะมาเยี่ยมเยียนมาพบ
 มาหา ใครๆ เขาก็ระแวง สงสัยว่าไปพบท่านนี้บ่อยๆ คงไป
 วางแผนปฏิวัติรัฐประหารอะไรกันอีกแล้ว ซึ่งความจริงท่านทำ
 ไม่ได้ พลเรือนนี้จะไปปฏิวัติไม่ได้ จะไปทำรัฐประหารก็ไม่ได้
 ไม่มีปืน จะไปทำได้อย่างไร คือกลัวว่าพลเรือนจะปฏิวัติ นี่ไม่
 ต้องกลัวหรอก กลัวพวกกันเองที่ถือปืนนะ น่ากลัวกว่า เพราะ
 ว่าตั้งแต่เกิดประชาธิปไตยในบ้านเมืองมา ๕๐ ปี ยังไม่เคย
 ปรากฏว่าพลเรือนทำการปฏิวัติเลย มีแต่พวกทหารทั้งนั้นทำการ
 ปฏิวัติทุกครั้ง ทุกสาย พลเรือนจะไปทำได้อย่างไร เอามือ ๑๐
 นิ้วไปสู้ใครมันจะกลัว ถ้าเอาปืนไปจู่จะจู่จะกลัว คุณคง
 อภัยวงศ์ ต้องวิ่งแจ้นไปเพราะอะไร เพราะกลัวปืนหากเอามือ ๑๐
 นิ้วไปพนมหรือไหวว่า ท่านออกไปได้แล้ว ท่านก็จะหัวเราะไป

เท่านั้นเอง แต่ฉันต้องไป จึงจำเป็นต้องออก แต่ว่าคนเรานั้น ก็อย่างว่าต้องระแวงกัน สงสัยกันไปในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้เกิดเป็น ปัญหาอยู่ อยู่ชานกรุงปารีสสบายใจกว่า จะได้มีเวลาติดกับเขียน หนังสือให้เป็นหลักวิชา ใช้สำหรับคนที่จะศึกษาหาวิชาต่อไป

ความจริงท่านอยู่ปารีสนั้น ก็ไม่ได้อยู่อย่างคนร่ำรวยอะไร บ้านเล็กๆ อยู่ชานกรุง ไม่หรูหรา โอ้อ้อ เนื้อที่ก็นิดเดียว ตัวบ้านก็นิดเดียว แต่ก็อยู่ด้วยความสบายใจ ดีกว่าอยู่บ้าน หลังใหญ่ แต่ทุกข์ตรมตรอมใจ ลาภผล เงินทองก็ไม่ค่อย จะมีหรอก ทรัพย์สินสมบัติอะไรที่มีอยู่ก่อนเป็นของท่านผู้หญิง สกุด ณ บ่อมเพชร ก็ขายไปเรื่อย ๆ ขายไป ๆ บางทีขาย คนก็ไม่ค่อยซื้อเสียด้วย แต่ผลที่สุดก็ขายได้ ขายเอาไปใช้จ่ายใช้สอยต่อไป ไม่ใช่ว่าไปอยู่อย่างสบาย อย่างเศรษฐีมั่งมีทรัพย์สินเงินทองอะไร บ้านก็ไม่ใหญ่โต เป็นการอยู่ด้วยความจำใจ ด้วยความคิดถึงชาติบ้านเมืองอยู่ตลอดเวลา มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นในเมืองไทย ท่านก็ต้องพลอยวิตกกังวลไปในเหตุการณ์นั้น ๆ วันที่อาตมาไปนั่งคุยนั่นเป็นวันที่หลังจากการเลือกตั้ง ปี ๒๕๒๒ มีโทรศัพท์ไปจากกรุงเทพฯ ว่า อ้อ วันนี้เป็นวันที่โทรศัพท์มาจากกรุงเทพฯ ท่านผู้หญิงก็เลยไปรับโทรศัพท์ แล้วท่านก็

ไปรับ ต่อมาข่าวที่ได้ทราบในวันนั้นเกี่ยวกับการเลือกตั้งว่า คุณสมศรี สุนทรเวช กวาดเอาคะแนนจากกรุงเทพฯ ไปเกือบหมด ท่านว่าประหลาดใจๆ ว่าพรรคประชาธิปัตย์มันเป็นอย่างไรงี้ถึงแพ้เขา อย่างย่อยยับอย่างนี้ มีนักศึกษาไปนั่งอยู่คนหนึ่งท่านก็บอกว่า เธอต้องศึกษาเรื่องนี้ ต้องหาข้อมูล ต้องศึกษาให้ละเอียดว่ามันเป็นเพราะอะไร มีอะไรเกิดขึ้น จะต้องศึกษาทบทวนหาสาเหตุของเรื่องว่ามันเป็นเพราะอะไร ท่านแนะนำให้นักศึกษา เพราะฉะนั้น นักศึกษาที่อยู่ทีปารีส ลอนดอน เมื่อว่างก็มักจะไปหาท่านไปแล้วท่านก็ชี้แนะแนวทางให้ความรู้ความเข้าใจ ให้เกิดความคิดความอ่านในทางที่จะรับใช้ประเทศชาติบ้านเมืองต่อไป ท่านคิดอย่างนั้น เป็นห่วงชาติบ้านเมือง แล้วก็ปรารถนาอะไรให้ฟังหลายอย่าง หลายประการ

แม้เรื่องคณะสงฆ์ ท่านก็ยังพูดให้ฟัง ว่าคณะสงฆ์ในเมืองไทยอยู่ในมือพระมหาเถระผู้ใหญ่อายุมากทั้งนั้น เถระสมากมนี้คนแก่ทั้งนั้นอายุ ๗๐-๘๐ ปีทั้งนั้นไปนั่งประชุมกัน แต่ละครั้งแต่ละคราว งานมันจะก้าวหน้าไปได้อย่างไร ผมมองเห็นว่ามันจะต้องมีคนหนุ่ม พระหนุ่มเข้าไปช่วยงาน งานถึงจะก้าวหน้าทันเหตุการณ์ จึงได้เขียนกฎหมายการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นให้มี

สังฆสภาเพื่อให้มีพระหนุ่ม ได้มีโอกาสรับใช้งานพระพุทธรศาสนา
ได้รวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน จะได้มาปรึกษาหารือกัน เพราะ
พระหนุ่มที่มีความรู้ความสามารถ ถ้าผู้ใหญ่ใช้แกก็รำคาญ เลย
ออกไปนุ่งกางเกงยีนส์เสียเท่านั้นเอง ถ้าจะให้อยู่ท้องให้งานทำให้
ท่านมีส่วนในการบริหารงานของคณะสงฆ์ ก็เลยตั้งสภาขึ้นเรียก
ว่าสังฆสภามีระเบียบว่า ใครควรจะมาเป็นสมาชิกได้ก็ให้เป็นสมา
ชิก ส่วนพระเถระผู้ใหญ่ผู้นั้นอยู่ในฐานะเป็นที่ปรึกษา ผู้น้อยคิ
อะไรก็เสนอท่าน อะไรไม่เหมาะก็สะกิดเบาๆ ทั้งตึงนิดหน่อย
แล้วก็จะได้ดำเนินงานให้ก้าวหน้า พระศาสนากับชาติเป็นของค
งกันชาติจะอยู่โดยไม่มีศาสนาไม่ได้ ต้องมีศาสนา ประเทศไทย
ต้องพระพุทธรศาสนาเป็นแกน เป็นหลักของชาติบ้านเมือง

คนที่พูดอย่างนี้จะมีหัวแดงได้อย่างไร จะมีความคิดที่จะ
ทำอะไรชั่วสุดได้อย่างไร มันเป็นไปได้ ความคิดท่านไม่
ได้ไปอย่างนั้น แต่มีความคิดว่า เราควรจะปรับปรุงของเก่าให้
เหมาะสมสมัย ไม่ใช่พลิกทิ้ง ไม่ได้ทำการพลิกหน้ามือ
เป็นหลังมือ ไม่ใช่อย่างนั้น แต่ต้องการกลับของเก่าให้ใช้ได้
เหมือนเรามีบ้านอยู่หลังหนึ่งแล้วจะเอาแทรกเตอร์ไปรื้อทิ้ง และ
สร้างใหม่ มันก็ฉิบหายกันเท่านั้นเอง ท่านต้องการว่าบ้านหลัง

นั้นยังใช้ได้ ก็ปรับปรุงก่อน มุงหลังคา ปรับปรุงหน้าต่างให้มันกว้าง ให้ลมโกรกจะได้สบาย แล้วก็ทำบริเวณให้สะอาดก็จะเป็นบ้านน่าอยู่ต่อไป นี่คือความคิดในรูปนั้น ไม่ใช่ความคิดว่าเป็นการล้มล้างอะไรอย่างที่เราเข้าใจ ไม่ได้เป็นอย่างนั้น ท่านมีความคิดในการสร้างสรรค์ โดยการปรับปรุงของเก่าให้ใช้ได้ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นลัทธิศาสนา ธรรมเนียม ประเพณีไทย ท่านคิดอย่างนั้น ท่านจึงสนใจศึกษาโบราณคดี ประวัติศาสตร์ พงศาวดาร เอามาวิเคราะห์วิจัย เพื่อหาทางจะทำอะไรให้มันก้าวหน้าอยู่ตลอดเวลา นี่คือความคิดของท่าน นั่งคุยกันวันนั้นตั้งแต่ ๙ โมงเช้า จนกระทั่ง ๔ โมงเย็น จึงไปส่งอาตมาถึงที่พัก ก็ได้ฟังอะไรหลายอย่างเป็นเครื่องแสดงถึงน้ำใจว่ามีน้ำใจอย่างไร

ญาติโยมอาจสงสัยอาตมาไปคุยกับท่านได้อย่างไร เพราะอาตมาถึงขึ้นเมื่อท่านไปแล้ว ไปคุ้งกันตรงไหน ในสมัยที่ท่านปรีดี เป็นผู้สำเร็จราชการที่ทำข้างได้บอกกับคุณวุฒิ สุวรรณรัตน์ ผู้แทนจังหวัดสุราษฎร์ธานี บอกว่าไปนิมนต์ท่านพุทธทาสมาพูดที่เถอะ คุณวุฒิก็ไปพาท่านเจ้าคุณพุทธทาสมากรุงเทพฯ ไปพบกับท่านไปคุยกัน ๓ วัน คุยกันตั้งแต่บ่ายโมง จนกระทั่งถึง ๔ โมง ๓ วัน ญาติโยมก็คิดว่าคุยอะไรกันนักหนาตั้ง ๓ วัน คุย

ธรรมะกัน คุณกันหลายเรื่องหลายประการ คุณกันอย่างมาก พอ
 จบ ๓ วันแล้ว ท่านมีความคิดขึ้นมาว่า จะปรับปรุงวัดพนมยงค์
 ให้เป็นสถานส่งเสริมปฏิบัติธรรมแบบสวนโมกข์ บอกให้ท่าน
 เจ้าคุณไปดู ท่านก็พาพวกช่างไปด้วยแล้วมาวางแผนว่า ควร
 จะปรับปรุงตรงไหนบ้าง ถมอะไร จะปลูกต้นไม้ จะทำอะไร
 อย่างไรให้เรียบร้อย ที่นี้ท่านถามว่า แล้วจะเอาพระที่ไหนไป
 อยู่ล่ะ เวลานั้นอาตมายังอยู่วัดสามพระยา ยังเป็นนักเรียนบาลี
 อยู่ แต่ว่าได้เปรียญ ๔ ประโยคแล้ว เจ้าคุณก็เรียกไปบอกว่า
 จะมาพาไปพบท่านปรีดีที่ทำข้างน้อย พอไปถึง ท่านก็บอกว่า
 องค์นี้จะเอามาอยู่ที่วัดพนมยงค์ เพื่อปฏิบัติงานแบบสวนโมกข์
 ท่านบอกว่าเป็นเปรียญกี่ประโยค ท่านตอบว่า ๔ ประโยค ท่าน
 อาจจะคิดว่ามันน้อยไปก็ได้ แล้วอาตมาก็ ๔ ประโยคจนกระทั่ง
 บัดนี้ มันไม่ได้ขึ้นเป็น ๕-๖ อะไรหรอก เพราะว่าท่านเจ้าคุณ
 พุทธทาสเองก็ ๓ ประโยคเท่านั้นเอง ยิ่งน้อยกว่าอาตมาด้วยซ้ำ
 ไป แต่ว่าผลงานเป็นอย่างไร งานของคน ๓ ประโยคมันดีกว่า
 ๔ ประโยคเสียด้วยซ้ำไป ท่านทำงานกว้างขวางโด่งดังไปทั่วโลก
 ด้วยงานเขียน งานคันถธุระของท่าน พุทธอะไรออกมาแล้วลึกลับ
 เกิน ๓ ประโยค อาตมา ๔ ประโยคก็เห็นว่าเอาอยู่ก็อยู่กัน

แต่ว่าไม่สำเร็จ เพราะญี่ปุ่นขึ้นเมืองไทย เหตุการณ์ผันผวนไปหมด เลยเล็กกันไม่ได้เรื่องอะไร แต่ก็คงจำชื่ออาตมาได้ ก็ยังสนใจอยู่ว่าพระองค์นี้ไปอยู่ที่ไหน ไปทำอะไร ก็คงจะได้ยินอยู่ว่าท่านปัญญานิชจะถึงชนเรื่อย ๆ แล้วก็สนใจ เวลาที่ท่านทำบุญอายุที่นี้สั่งให้พวกทำ อาตมาก็ติดบัญชีเหมือนกัน ท่านพุทธทาสก็ติดบัญชีท่านมาไม่ได้ ไปที่โรงพยาบาลสงฆ์ บางองค์ติดบัญชีแต่ไม่กล้ามาเพราะกลัวว่าจะเป็นพวกเดียวกันไป อาตมาไม่กลัวใคร สิ่งใดถูกก็เอาทั้งนั้น สิ่งใดผิดละก็ไม่เอา อาตมาโตพอแล้วที่จะรู้ว่าอะไรถูก อะไรผิด อะไรควร อะไรไม่ควร ก็เลยไปที่โรงพยาบาลสงฆ์ไปสวดมนต์ สวดพรในวันเกิดของท่านครบรอบอะไรตอนนั้น พอไปถึงฝากหนังสือของท่านพุทธทาสส่งไปให้ท่านอ่าน ก็ได้รู้จักกันโดยทางอย่างนั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อไปถึงปารีสท่านก็มารับไปที่บ้าน ก็ได้เกิดความคุ้นเคยกัน ได้สนทนาแล้วก็เกิดความคิดว่า บุคคลอย่างนี้ควรจะได้อยู่ในเมืองไทย ควรจะได้ช่วยกันพัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า แต่เป็นความอาภัพอัปโชคของแผ่นดินไทย ท่านจึงไม่มีโอกาสได้อยู่ ได้ทำ นี่จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ แต่ว่าท่านก็ได้จากพวกเราไปแล้ว เราก็มานึกต่อไปว่า

ท่านคืออะไร เราก็จะได้สบายใจ และโดยเฉพาะคนหนุ่ม ๆ
 น้อย ๆ ทั้งหลายที่อุตสาหะมาในงานในวันนี้ หลวงพ่อก็อยากจะ
 ขอฝากให้ถ่ายทอดดวงวิญญาณของท่านผู้นี้ มาใส่ไว้ในจิตใจของเรา
 ดวงวิญญาณแห่งความเสียสละเพื่อประเทศชาติ ซึ่งชาติ
 ประเทศเวลานี้กำลังต้องการ ประเทศไทยเวลานี้ไม่ขาดอะไร
 ทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ พอกิน พอใช้ ขาดสิ่งเดียว
 เท่านั้นคือ คนที่เสียสละเลือดเนื้อเพื่อประเทศชาติ จะไปทำ
 อะไรก็ให้เสียสละ อาตมาเทศน์บ่อย ๆ ว่า เราอยู่เพื่อให้ ไม่
 ใช้อยู่เพื่อจะเอา จะเข้าไปทำงานในที่ใดก็ให้อริชฐานใจว่า
 ขำพเจ้ามานั่งทรงนี้ เพื่อให้ ให้ความรู้ ให้ความสามารถ ให้
 ทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อชาติ เพื่อประเทศ เพื่อทำชาติ ทำประเทศ
 ให้เจริญก้าวหน้า เพราะวัตถุนั้น เราเอาไปไม่ได้ มีสักเท่าไร
 ก็เอาไปไม่ได้ คุณที่ตายๆ ไปมีเงิน ๑๐๐ ล้าน ๑,๐๐๐ ล้านเอา
 ไปได้เมื่อไหร่ เอาใส่ตักปากก็ยังเอาไปไม่ได้ เอาไปทิ้งไว้เชิง
 ตะกอนเท่านั้นเอง เราจะไปหลงไหลอะไรกับสิ่งเหล่านั้น สิ่ง
 ที่เราควรคิดทุกวันนี้ว่าวันนี้ขำพเจ้าจะมีโอกาสรับใช้ประเทศ
 ชาติได้ในแง่ใดบ้าง ถ้ามีโอกาสอะไรที่จะทำได้ อย่าชักช้า อย่า

เสียเวลา จงทำสิ่งนั้นทันที เพราะชีวิตมันสั้นเหลือเกิน เราต้อง
ช่วยกันกระทำให้สำเร็จสมความปรารถนาด้วยความรวดเร็ว

ท่านทั้งหลาย ที่มีความรักความเคารพในท่านปรีดี พนม
ยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ท่านได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว สิ่งที่เหลืออยู่
ก็คือคุณงามความดี เราควรจะได้ช่วยกันสนับสนุนคุณ
งามความดีนี้ ให้ตั้งมั่นต่อไป คืออยากจะเสนอแนะให้พวกเรา
ทั้งหลาย วันก่อนนี้ก็มีท่านผู้หนึ่งมาพูดขึ้นแล้ว แต่อาตมาก็อยาก
จะเสนอแนะในที่ประชุม ท่านที่มาพูดขึ้นในที่นี้ก็คือ คุณไสว
สุทธิพิทักษ์ บอกว่าเราควรจะต้องมูลนิธิปรีดี พนมยงค์ ขึ้น
เหมือนกับมูลนิธิต่างหลาย เช่น มูลนิธิแมกไซไซ มูลนิธิอะไร
ต่ออะไรก็เขาทำขึ้นไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ เป็นเครื่องเตือนใจให้
คุณธรรม ความดีนั้นอยู่ในใจต่อไป และก็จะได้ใช้ปัจจัยของ
มูลนิธินี้เพื่อประโยชน์สงเคราะห์แก่นักศึกษา แก่คนที่ทำคุณ ทำ
ประโยชน์แก่ชาติ แก่บ้านเมือง ส่งเสริมส่งเสริม สิ่งงามในบ้าน
เมืองต่อไปนั้น เป็นเรื่องที่กรรมการควรจะได้ปรึกษาหารือ
กันว่า เราควรจะทำอย่างไรเพื่อจะมีอันนี้เกิดขึ้นเป็นอนุสรณ์

ลูกศิษย์ของท่านปรีดีนั้นมีมาก เป็นนายแบงค์ เป็นพ่อค้า
เป็นคหบดี เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นอะไรๆมากมายเต็มบ้าน

เต็มเมือง ไปเมืองไหนก็เจอลูกศิษย์ธรรมศาสตร์ ซึ่งรุ่นที่ท่านสอน ท่านอบรมนักกฎหมาย รุ่นที่ท่านสอนนักเรียนกฎหมายมีอยู่ทั่วไป ท่านเหล่านั้นก็แก่แล้ว ท่านก็ได้จากโลกไป เรามาช่วยกันสร้างอะไรขึ้นสักชิ้นหนึ่ง เป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของท่านผู้ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชาติบ้านเมืองต่อไป จึงขอเสนอฝากไว้แก่ศิษย์ทั้งหลาย ที่มีความเคารพรักในครูบาอาจารย์ และกับท่านทั้งหลายที่มีคุณธรรมในจิตใจ มีความสำนึกในคุณงามความดีของบุคคลผู้ให้ และช่วยกันหล่อเลี้ยงคุณงามความดีนี้ไว้ให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองต่อไป

เป็นของฝากแก่ท่านทั้งหลาย อาตมาให้เพียงเท่านี้ แต่ว่าท่านทั้งหลายจะขอความร่วมมือ อาตมายินดีช่วย ช่วยกันสร้างสิ่งเป็นประโยชน์สมเจตนารมณ์ของท่าน เพราะการอยู่ด้วยความเสียสละ เพื่อความสุขแก่ชาติบ้านเมืองของเรานั้นคือ อุดมการณ์ไม่ใช่ของท่านผู้เดียว แต่เป็นอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนี้มีหลักการว่า อยู่เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่มหาชน พระองค์ได้ปฏิบัติตลอดพระชนม์ชีพ และในตอนสุดท้าย เมื่อใกล้จะหมดลมหายใจยังได้ตรัสฝากไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สังฆาทันตยาเป็นสิ่งที่ไม่มีเที่ยง เธอทั้ง

หลายจึงทำประโยชน์ตนและผู้อื่น ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท
เกิด” ประโยชน์ตนนั้น ไม่ใช่ประโยชน์ทางวัตถุ ประโยชน์ตน
ที่สำคัญก็คือ การเกลารจิตใจของเราให้สะอาด ปราศจากความ
เห็นแก่ตัว เป็นพื้นฐาน แล้วก็ให้ใช้จิตใจที่สะอาดนั้นบำเพ็ญ
ตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นต่อไป นั่นคือ อุดมการทางพุทธ
ศาสนา เรามาช่วยกัน อย่างนับถือพระพุทธเจ้าเพียงมีพระห้อยคอ
แต่เรามาเอาหลักการของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน
เพื่อช่วยให้สิ่งทั้งหลายก้าวหน้าเป็นไปด้วยดี อาตมาขอฝากแนว
คิดนี้ไว้กับท่านทั้งหลาย คุณไสว ก็มานั่งอยู่นั่นแล้ว แล้วก็
จะได้พูดปรึกษากับพรรคพวกกันต่อไป อาตมาพูดมาก็สมควร
แก่เวลา จะมีการสวดมนต์อะไรนิดหน่อยตามธรรมเนียม สวด
มนต์นี้ไม่มาก เราฟังรู้เรื่อง

ต่อไปนี้พระสงฆ์ท่านจะได้เจริญพระพุทธมนต์ต่อไป.

ปาฐกถาธรรมของพระพิมลธรรม

เรื่อง

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
กับหลักธรรมในการสร้างชาติ

แสดง ณ หอศิลป์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๖

อาตมาขออำนาจพระเดชพระคุณพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสงฆ์คุณ ผู้เป็น
ที่สนิทคุ้นเคยมาเป็นเวลายาวนาน ทั้งนักเพราะท่านรัฐบุรุษ
อาวุโส ปรีดี พนมยงค์ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ท่านผู้ฟังผู้มีเกียรติ
ทั้งหลาย ก่อนจะกล่าวบรรยายถึงธรรม ตามที่ได้ปรารภไว้นั้น
อาตมาขอถือโอกาสกล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งอดีต เกี่ยวกับ
จังหวัดพระนครศรีอยุธยาสักเล็กน้อย

เมื่อสมัยก่อน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เห็นจะเป็นเพราะ
เคยเป็นนครหลวงของประเทศไทยเรามาเป็นเวลายาวนานนั่นเอง
จึงมีคนเรียกว่าเมืองนักปราชญ์ราชบัณฑิต พร้อมทั้งมีทิวทัศน์

อุณหนาฬาคั่ง และทั้งที่มีกิเลสตัณหาเห็นจะมากอยู่ด้วย จนทำให้
การปกครองไม่ว่าด้านคณะสงฆ์ ด้านรัฐบาล คือทั้งอาณาจักร
และพุทธจักร ยากแก่การปกครองอย่างยิ่ง สมัยนั้นอาत्मภาพยัง
เป็นหนุ่ม เป็นพระเปรียญ อายุเพิ่งย่างเข้า ๒๕ ปี เผอิญทาง
ราชการคณะสงฆ์ได้แต่งตั้งสมเด็จพระวันรัตเข็มจารีมหาเถระ ผู้
เป็นอุปัชฌาย์ของอาत्मภาพเอง และเป็นอดีตเจ้าอาวาสของวัด
มหาธาตุฯ องค์ลำดับที่ ๑๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ท่านได้เป็น
เจ้าคณะมณฑลอยุธยา เจ้าประคุณองค์นี้มีชื่อเสียงในทางการ
ปกครองมาก โดยมากเจ้านายผู้ใหญ่ก็ไว้วางพระหฤทัยเป็นอันมาก
ยกตัวอย่างเช่นสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงเชื่อมั่น
ถือนั่นว่าเป็นพระมหาเถระที่มีสมรรถภาพสูงองค์หนึ่ง เมื่อมณฑล
อยุธยาเป็นที่ปกครองยากลำบากแก่ผู้ไปปกครองดูแลเรื่อยมา ทาง
รัฐบาลจึงได้แต่งตั้งท่านเจ้าคุณสมเด็จพระวันรัตเข็มจารีมหาเถระ
ไปเป็นเจ้าคณะมณฑลอยุธยา

เมื่อท่านเป็นเจ้าคณะมณฑลอยุธยา ก็ได้ไปจัดการปกครอง
ด้วยวิธีการของท่าน คือไปที่ใดก็มักสร้างคนก่อนอื่น ปกครอง
พระก็สร้างพระ ปกครองคนก็สร้างคน เพราะว่าคนเป็นเครื่องมือ
แห่งการปกครอง เมื่อท่านเจ้าคุณสมเด็จพระวันรัตเข็มจารีมหาเถระ
มณฑลอยุธยา ท่านก็ได้ส่งอาत्मภาพ เวลานั้นเป็นเปรียญ มีนาม

ว่า อาจ อาสภ เปริยญธรรม ๘ อายุ ๒๙ ปี ให้ไปกำรงตำแหน่ง
รองเจ้าคณะมณฑลอยุธยาและเป็นรองเจ้าอาวาสวัดสุวรรณการาราม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อาตมภาพนึกว่าจะไปลำพังคนเดียว
โดดเดี่ยวจะได้กลับมาไวไว แต่ท่านเจ้าคุณสมเด็จท่านบัญชา
ให้เอาพระเป็นคณะไปกัวย ให้เป็นพระบัญญัติ มีอาตมา
ไป ๑ และผู้ติดตามอีก ๔ เป็น ๕ รูปด้วยกัน ให้ออกเดินทางจาก
กรุงเทพ ฯ โดยรถไฟ ไปอยุธยาเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พุทธ-
ศักราช ๒๔๗๕ ในการไปครั้งนั้น เจ้าประคุณสมเด็จได้กรุณา
ขึ้นรถไฟไปส่งถึงวัดสุวรรณการาราม

ตั้งแต่อดีตที่แล้วมาก็ดี หรืออนาคตตั้งแต่อาตมภาพไปอยู่
อยุธยาแล้วก็ดี เจ้าประคุณสมเด็จไม่เคยไปส่งใครเลย คงไปส่ง
อาตมภาพผู้เดียว ตั้งแต่^๕นั้นมาอาตมภาพก็ให้ทำหน้าที่สนองพระ
เดชพระคุณตอบแทนสมเด็จอุปัชฌาย์ และสนองพระเดชพระคุณ
เจ้านาย โดยเฉพาะสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งอาตม-
ภาพก็ไปทูลลากัวยตนเอง เมื่อไปทูลลาท่าน ท่านแสดงความ
ชื่นชมยินดีเป็นพิเศษ ว่าจะไปครองวัดของท่าน คือวัดสุวรรณ
การารามนั้น นอกจากจะเป็นพระอารามหลวงแล้ว อดีตเป็นบ้าน
ของสมเด็จพระชนก ต่อมาได้ยกบ้านถวายเป็นวัด ได้นามว่าวัด

สุวรรณคาราราม พระอารามหลวงชั้นพิเศษ มีพระกฐินหลวง
เจ้านายต้องเสกภัยด้วยพระองค์เองทุกปี อาตมภาพไปได้ไม่นาน
ก็เกิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง

นอกจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ แล้ว ต่อ
มา พ.ศ. ๒๔๗๖ มีการกบฏบวรเดชเกิดขึ้น ทำให้จังหวัด
พระนครศรีอยุธยาอยู่ยากกว่าจะมิใช่ค่อย บรรดาข้าราชการทั้ง
หลายก็พลอยวิ่งวุ่นไปด้วย ต้องคอยระมัดระวังหลายอย่างหลาย
ประการ ต่อมาเมื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นล่ำเป็นสัน
ครั้งนั้นมีท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นแกนสำคัญผู้หนึ่ง
ซึ่งมีบ้านเดิมอยู่ทางทิศพายัพของอยุธยา เมื่ออาตมภาพไปเป็น
รองเจ้าอาวาส รองเจ้าคณะมณฑล และได้จัดการศึกษาขึ้น
ก็พochtท่านรัฐบุรุษอาวุโสไปพัฒนาเกาะเมืองกรุงศรีอยุธยา อัน
เป็นบ้านเกิดเป็นพิเศษ ไปๆ มาๆ เสมอ เป็นเหตุให้ได้พบปะ
รู้จักมักคุ้นกันเป็นเวลานาน จนกระทั่งได้มารู้จักท่านผู้หญิง
พูนศุข ซึ่งเป็นศรีภรรยาของท่าน ต่อมาก็มีความสนิทสนมรักใคร่
กับลูกๆ โดยเฉพาะคุณปาล พนมยงค์ ลูกชายคนโต ซึ่งได้มา
อุปสมบทที่วัดมหาธาตุ โดยอาตมภาพเป็นพระอุปัชฌาย์ แต่
เป็นที่น่าเสียดาย บุญน้อยได้ถึงแก่นิจกรรมทำลายชั้นนั้ไปแล้ว

ด้วยเหตุทั้งกล่าวมานี้ อาตมภาพจึงมีส่วนได้เกี่ยวข้องได้
สนทนาปรารภกันกับท่านรัฐบุรุษ ในขณะที่ท่านได้ขึ้นไปอยุธยา
และขณะที่อาตมภาพลงมากรุงเทพฯ ๖ ลักษณะของอาตมภาพเวลา
นั้น ถึงแม้จะเป็นพระอยู่กรุงศรีอยุธยาจริงๆ แต่ก็เหมือนเป็น
พระอยู่กรุงเทพฯ ต้องลงมาประชุมอยู่ทุกอาทิตย์ เกือบหนึ่ง
หลายครั้ง ครั้งหนึ่งลงมาประชุม พอขึ้นรถไฟจะกลับไป เรือบิน
เอาระเบิดมาโยนลงใส่ คนแตกตื่นกระโดดลงรถไฟระเนระนาด
อาตมาก็เลยทำเป็นพระใจสิงห์ ไม่โดดลงมา บรรดาภรรยาผู้
พิพากษาซึ่งมักันหลายคน ก็เลยมาขอพึ่ง แล้วก็ลงรถเดินกลับ
วัด เพราะทั้งระเบิดอยู่ใกล้ ๆ สถานีอยุธยาเอง

ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ติดต่อกันระหว่างอาตมภาพกับ
ท่านรัฐบุรุษ จึงใกล้ชิดติดกันมาก นอกจากสนิทสนมกับท่านใน
ครอบครัวแล้ว บรรดาพี่ ๆ น้อง ๆ ของท่านก็มีความคุ้นเคยรัก
ใคร่นับถือกันมา จนกระทั่งท่านเหล่านั้นเสียชีวิตไป ในฐานะที่
อาตมาเป็นพระต่างจังหวัด โดยกำเนิดเป็นชาวจังหวัดขอนแก่น
เมื่อมาอยู่กรุงศรีฯ ก็ได้ตระกูลพนมยงค์เป็นที่พึ่งที่อาศัย
ปรึกษาหารือ เคยได้ปรารภกับท่านรัฐบุรุษ ถึงเรื่องการสร้างชาติ

บ้านเมือง เคยพูดกันว่าการสร้างชาติ นั้นไม่ได้หมายความว่า
สร้างบ้านเรือนให้ใหญ่โตมโหฬาร

การสร้างชาติโดยตรง หมายถึงการสร้างคน ซึ่งรัฐบาล
ก็เข้าใจได้ก็เรื่องนี้ จะเห็นได้จากการที่ท่านมาตั้งมหาวิทยาลัยไว้
ณ ที่นี้ เรียกว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็มีคำว่าธรรมติอยู่
ทั้งนี้โดยที่ว่าการสร้างนั้นคือสร้างคน

ก่อนอื่นก็ต้องรู้จักคำว่า “คน” เสียก่อน คนคืออะไร ถ้า
โดยวัตถุคนมีอยู่ ๒ ชั้น ชั้นนอกเป็นร่างกาย คือเปลือก ชั้นใน
ที่เป็นจิตใจ เรียกว่าแก่นคน เมื่อคนเป็นอย่างนี้ การสร้างคน
นั้นก็ต้องพิจารณาสร้างให้ถูกต้อง สร้างทางจิตใจอันเป็นแก่น
สร้างทางร่างกายอันเป็นเปลือกให้คู่ควรกัน แม้ในคำสอนพุทธ-
ศาสนาที่ทรงสอนในเรื่องกายกับใจนี้มาก ทางกาย ถ้าไม่สมบูรณ์
เช่นตาบอด หูหนวก มีพระวินัยบัญญัติไว้ ไม่ให้ทรงรับบวช
เป็นพระเณรในพุทธศาสนา ถ้าแก่น จิตใจ ทรงรับสั่งไว้ว่า
ถ้าคนไปฆ่าเสียสติสมประดี ก็ไม่ให้รับเข้าบวช แสดงว่าสมเด็จพระ
พุทธองค์ก็ได้ทรงสอนไว้ในเรื่องสร้างคน ทางกายและทางใจ
ใจของคนนั้น ต้องเป็นใจที่ซื่อสัตย์สุจริตและบริสุทธิ์สะอาด
พร้อมทั้งประกอบด้วยสติปัญญาตามบุญวาสนาบารมี บารมี

สำคัญมาก ถ้าหากว่าบิดามารดาสร้างบุพการีออกมาให้เป็นคน
เสียสติไปบ้างแล้ว ก็เรียกว่าลูกผู้นั้นหมดโอกาสที่จะรับสมบัติของ
พุทธศาสนา หมดโอกาสที่รับความเจริญรุ่งเรืองในโลกต่อไป

ในหลักการพระพุทธศาสนายังสอนว่า บุคคลที่มารดาบิดา
สร้างมาไม่ถึงขั้น เรียกว่าคนปัญญาอ่อน ถ้าสร้างลูกมีปัญญา
อ่อน ก็เป็นกรรมของลูก ถึงจะนับถือพุทธศาสนา ถึงจะบวช
เรียนเขียนอ่าน ถึงจะศึกษาเล่าเรียนอย่างไรๆ ก็ไม่มีวันที่จะรู้
ความลึกซึ้งสุขุมของวิชาในโลกได้ เพราะปัญญาเครื่องรองรับ
ไม่พอ ดังนั้นอาตมภาพยังเคยพูดกับบรรดาครูบาอาจารย์
กระทรวงศึกษาธิการ ว่าโรงเรียนไหนบ้างสร้างคนโง่ให้เป็นคน
ฉลาดได้ ถ้าสร้างได้แล้วจะให้เงินเดือนเป็นรางวัลพิเศษ อันนี้
ก็เป็นเรื่องพูดมั่ววาทไปตามเรื่องเฉยๆ

ที่จริงคนปฎิวัติคนไม่ได้ อย่างคนปากเบี้ยวเข้าโรงเรียน
แล้วปฎิวัติให้ปากคื่นตีไม่ได้ คนบ้าเข้าโรงเรียนแล้วปฎิวัติให้
เป็นคนดีไม่ได้ คนดำเข้าโรงเรียนแล้วปฎิวัติให้เป็นคนขาวไม่ได้
อันนี้แปลว่าโรงเรียนนั้นทำอะไรไม่ได้มากเท่าไร ได้แต่เสริม
ของที่มีอยู่แล้วให้เหมาะสม ให้ดี ให้เจริญขึ้นตามสมควรเท่านั้น
ด้วยเหตุนี้บุคคลที่มาประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ที่

จะได้สำเร็จผลสมประสงค์ของพระพุทธศาสนา คือสำเร็จเป็น
กัลยาณชน เป็นพลเมืองที่ดีนั้น ต้องมีพื้นฐานที่ดีมาแล้ว พื้น
ฐานที่ดีนั้น ผู้ให้มาคือมารดาบิดาเท่านั้น คนอื่นให้ไม่ได้

ดังนั้นผู้ที่เป็นมารดาบิดาของโลกจึงน่าสนใจเป็นพิเศษ ถึง
โรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยนี้ก็น่าจะสอนกันเป็นพิเศษ แทนที่จะ
สอนคนกันเป็นตอนหน่ตอนแมว ควรจะสอนให้คนสร้างลูกให้
ฉลาดเป็นนักปราชญ์กัน อย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ทรงมีเป็นร้อย รัชกาลที่ ๕ ยังสู้ไม่ได้ พระองค์ทรงลา
สิกขาเมื่อพระชนม์ ๔๗ มีครอบครัวสร้างลูกชายได้มาก ซึ่งมี
ภรรยาแต่พระชนมายุ ๑๖ พรรษา สู้พ่อไม่ได้ อันนี้เป็นเครื่อง
วัดว่า สมัยนั้นได้ข่าวว่าสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็กิ พระจุลจอม
เกล้าฯ ก็กิ ทรงบ่นเสมอว่า ได้เสนาบดีไม่ถึงพระราชหฤทัย
คือผู้ที่เป็นเสนาบดี เป็นมือเป็นตีนนั้น ปฏิบัติไม่ทันตามพระราช
ประสงค์ อย่างว่าแต่ทางโลกเลย แม้ทางศาสนาก็เห็นชัด อาตมภาพ
ถนัดในทางพระศาสนา จึงจะพูดหนักอยู่ในทางศาสนาเรื่อย ๆ
ถ้าพูดในทางโลกเดียวขายชีหน้า ก็โตมาในทางศาสนา

สมเด็จพระบรมบพิตรรัชกาลที่ ๕ เป็นที่ทราบกันดีว่าท่าน
เป็นจอมแห่งนักปราชญ์ผู้หนึ่ง หากผู้เสมอเหมือนได้ยาก อาตม-

ภาพเห็นถนนราชดำเนิน เห็นพระราชวังพระที่นั่งอนันตสมาคม
 ก็ยังนึกชมอยู่ในใจมานาน จนถึงบัดนี้ก็ยังหาผู้เห็นไม่ได้ ใน
 การพัฒนาวัตถุ แล้วท่านมีโอกาสดำเนินไปเห็นเมืองนอกหลายแห่ง
 หลายหน ก็ได้เห็นว่าสมเด็จฯ ทรงถ่ายทอดเอามาจากต่างประเทศ
 ในฐานะที่พระมหากษัตริย์พระองค์นี้เป็นองค์เอกอัครศาสนูป-
 ถัมภก ได้ทรงมีพระบรมราชโองการ โปรดให้ตั้งมหาวิทยาลัย
 สงฆ์ชน ๒ แห่ง แห่งหนึ่งตั้งที่วัดบวรนิเวศวิหาร พระราชทาน
 นามว่ามหาวิทยาลัย และตั้งขึ้นที่วัดมหาธาตุยุวราช
 รังสฤษฎ์นอกแห่งหนึ่ง ให้นามว่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ที่ทรงตั้งมหาวิทยาลัย เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จฯ พระ
 บรมชนกนาถ ส่วนที่วัดมหาธาตุฯ นั้น เป็นนิมิตรเครื่องหมาย
 แทนพระองค์เอง ทรงพระราชทานพระบรมนามาภิไธยให้เป็น
 ชื่อของมหาวิทยาลัย และได้ทรงแบ่งไว้ว่า มหาวิทยาลัย
 ให้เป็นมหาวิทยาลัยของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายศึกษาเล่าเรียน
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้พระสงฆ์มหานิกายศึกษาเล่าเรียน
 และในพระบรมราชโองการนั้น ได้ทรงสั่งกำชับไว้ว่าที่ทรงตั้ง
 มหาวิทยาลัยสงฆ์ชนนี้ “เพื่อจะให้พระสงฆ์ได้ศึกษาเล่าเรียนพระ
 ไตรปิฎกและมีวิชาชั้นสูง” ใจความ ๒ ประโยคนี้สำคัญมาก มี

กระทรวงศึกษาธิการเอาไปวินิจฉัยคำว่าวิชาชั้นสูงคืออะไร แต่
ว่าทางมหาวิทยาลัยสงฆ์วินิจฉัยไม่เหมือนกัน พระไตรปิฎกนั้น
ไม่ต้องวินิจฉัย มี ๓ ประเภท คือพระพุทธโอวาทที่เกี่ยวกับ
ระเบียบวินัยมารยาท เรียกว่าวินัยปิฎก พระพุทธโอวาทที่เป็นคำ
สอนอันเป็นทัฬหีธรรม คำสอนชั้นสมมติเรียกว่าพระสุตตันตปิฎก
พระพุทธโอวาทที่สูงเลยสมมติเลยบัญญัติไป มีแต่สภาวะธรรม
เท่านั้น คือมีแต่รูปกับนาม ในโลกนี้ไม่มีอะไรนอกจากรูปกับ
นาม นี่เป็นคำสอนที่เรียกว่าพระอภิธรรมปิฎก พระวินัยปิฎก
มีข้อธรรมสองหมื่นหนึ่งพันข้อ พระสุตตันตปิฎกมีหัวข้อธรรม
เท่ากัน ส่วนพระอภิธรรมปิฎกมีหัวข้อธรรมสี่หมื่นสองพันข้อ
รวมเป็นแปดหมื่นสี่พันข้อ ข้อนี้ถ้าเราจะเอามาสอนนักเรียนชั้น
ปริญญาบ้าง ก็เห็นจะเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต ไม่คดไม่โกง
ได้อยู่ ถ้าสอนถึงขนาดพระไตรปิฎก หรือได้ประพฤติปฏิบัติ
ธรรมกรรมฐานสูงขึ้น

ในสมัยที่อาตมภาพได้ใกล้ชิดกับท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีก
ิพนมยงค์ ท่านมอบหมายให้การพัฒนาเกาะเมืองรอบกรุงศรี
อยุธยาไว้ในบารมีของอาตมภาพลับๆ โดยสั่งผู้ว่าราชการจังหวัด
อย่างไม่มีลายลักษณ์อักษรว่า ถ้าจะพัฒนาวัดเก่าวัดใดวัดหนึ่ง

ต้องให้ไปปรึกษาเจ้าคุณศรีสุธรรมมุนีเสียก่อน อาตมภาพเมื่อก่อนเชื่อว่าพระศรีสุธรรมมุนี เมื่อท่านได้ให้เกียรติอย่างนี้ อาตมาสมัยนั้น ๆ ก็ได้ร่วมกันทำการพัฒนา โดยเฉพาะก็ระวังไม่ให้กระทบกระเทือนจิตและทรัพย์สินสมบัติของราชวร และพยายามอะลุ่มอล่วยให้เข้าอกเข้าใจ จึงได้รู้ได้ถอนเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย เหตุการณ์ก็เบ็ดเตล็ดด้วยก็ และมีข้อหนึ่งที่ท่านรัฐบุรุษพูดกับอาตมาไว้ว่า ท่านเจ้าคุณเป็นผู้มีกึ๋พ ฉะนั้นจำเป็นที่จะต้องไปต่างประเทศให้จงได้ ท่านว่าอย่างนั้น เวลานี้อาตมภาพก็ไม่ได้สนใจ ก็ฟั่นคืออะไรก็ไม่รู้ ภาษาอะไรก็ไม่รู้ เราสนใจแต่ภาษาบาลี และก็ไม่เคยไปเมืองนอกเมืองนาที่ไหน แต่เมื่อท่านรัฐบุรุษมีอันเปลี่ยนแปลงไปอยู่เมืองนอก เมืองนาทั่วสารทิศนั้น อาตมาก็เลยได้มีโอกาสเดินทางรอบโลกถึง ๒ ครั้ง เลยเป็นนักเที่ยวที่เก่งที่สุดในเรื่องพระองค์หนึ่งขึ้น เพราะเที่ยวเก่งก็เลยได้มีมรดกไปตกทอดอยู่ตามประเทศต่าง ๆ ตั้งแต่วัดพุทธประทีปที่ลอนดอน ก็เป็นผลงานเกิดจากมันสมองอาตมาที่ได้ไปทีนั้นเป็นประการสำคัญ

เมื่อเป็นเช่นนั้น การพัฒนาชาติบ้านเมือง อาตมาจึงได้มีโอกาสสนทนาพูดจากับท่านรัฐบุรุษอาวุโส ในเวลาที่ได้พบกัน

เสมอ ว่าจะจะต้องแก้ชาติบ้านเมือง ด้วยการสร้างคนให้เป็น
 คนเสียก่อน ถ้าคนไม่เป็นคนแล้วเราจะสร้างวัดวาอาราม สร้าง
 ตึกสร้างมหาวิทยาลัยใหญ่โตก็ไม่ได้เป็นการสร้าง กลับทำลายใน
 ภายหลัง แต่ว่าถ้าเราสร้างคนเป็นคนแล้ว สร้างอะไรขึ้น อาจ
 จะไม่ต้องสร้างเองก็ได้ ลูกเต้าเกิดมาภายหลังเขาก็สร้างเองของ
 เขา แต่จะต้องสร้างคนให้เป็นคน เป็นประการสำคัญ หลักการ
 ที่จะสร้างคนให้เป็นคนนั้น เราได้พูดกันว่าคนมี ๒ ชั้นดังที่กล่าว
 มาแล้ว คนชั้นแรก คือจิตใจ เอาอะไรสร้าง คนชั้นเปลือก คือ
 กาย เอาอะไรสร้าง ก็ได้ความวินิจฉัยออกมาจากมวลนักปราชญ์
 ทั้งหลาย ว่าการที่จะสร้างจิตใจให้ซื่อสัตย์สุจริตไม่ให้คดโกง
 และให้จิตใจบริสุทธิ์สะอาดเป็นนักปราชญ์บัณฑิต นอกจาก
 ศาสนาแล้ว ไม่มีอะไรจะสร้างได้อีก ให้มีทรัพย์ตั้งหมื่นล้านมา
 กองไว้ เพื่อจะมาสสร้างบุญญาให้เกิดก็ไม่เกิด หรือจะเอามาสร้าง
 ภายที่ไม่สวยไม่งามให้สวยให้งามก็ไม่ได้ จิตใจนี้มีศาสนา มี
 ธรรม มีบุญเป็นสมบัติ ฉะนั้นจึงต้องเอาศาสนาเท่านั้นสร้างแก่น
 คน คือจิตใจ ให้เป็นใจคน ไม่ให้เป็นใจสัตว์ ที่ทางศาสนาเขา
 เรียก มนุสสุเบโต คนเปรตๆ มนุสสุตริจฺจโน คนหมาๆ

มนุสฺสมนุสฺโส คนแท้ ๆ มนุสฺสเทวี คนเทวดา เป็นไปตาม
สภาวะ

การที่จะเอาศาสนาสร้างคนนั้น ได้พูดกันว่าก่อนอื่นต้อง
ได้มนุษยธรรม ธรรมที่ทำให้คนเป็นคน มนุษยธรรมได้แก่
เบญจศีล หรือกุศลธรรมบท เบญจศีลมี ๕ ถ้าเป็นกุศลธรรมบท
มี ๑๐ ประการ แต่ว่าอันเดียวกัน ก็ได้ความว่าเมื่อมารดาบิดา
จะหล่อลูกแต่ละคน ต้องเอาศีล ๕ หย่อนลงด้วย คล้ายหล่อพระ
มีทองคำใส่ไว้ให้มีเนื้อทอง ถ้าสร้างลูกสร้างคนไม่มีศีล ๕ ไม่มี
กุศลธรรมบทลงไปด้วยแล้ว ก็ไม่เป็นคนแท้ มักจะเป็นคนเปรต
คนเคว้งจวน คนหมู ๆ หมา ๆ เวลานี้ประเทศไทยเราเห็นจะมี
มากด้วย มากันทุกวันตามข่าว

นี่ก็น่าคิด สร้างคนให้เป็นศัตรูแก่ตนเอง แก่สังคม แก่
ประเทศชาติ และแก่พระศาสนา เมื่อไม่เข้ามาในอาत्मภาพถูก
ขโมย ข้างคึก ม้าคึก กลองคึก ตำรวจสามารถเอาคืนมาได้ สั่ง
ให้รางวัลตำรวจหมื่นหนึ่ง เอาเข้าคุกหมด ๘ คน

ข้อที่ว่าเอาศาสนาสร้างจิตใจ ให้ใจมีธรรม ให้ใจเป็น
ธรรม ส่วนกายนั้นไม่สำคัญเท่าไร เพราะกายเป็นคนใช้ ดังที่มีคำ
สุภาษิตพังเพยว่า ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว ถ้าใจซึ่งเป็นนาย เป็น

ผู้บัญชาการดีแล้ว ถึงกายซึ่งเป็นคนใช้ก็ไปตามเอง แม้จะแต่งกายให้สวยก็บังคับใจไม่ได้ ก็มีประโยชน์น้อย แต่อาตมภาพในฐานะเป็นพระ อยู่แต่ในวัดมองเห็นไปว่า เวลานี้โลกเสริมสร้างบ่าวมากเหลือเกิน ส่วนนายพล่อยให้โง่ ๆ เง่ ๆ พล่อยให้ฆ่ากัน อิจจาริยาเบียดบังกันไปเรื่อย ๆ จนเงินเดือนไม่พอใช้ นี่ก็น่าคิด ขอฝากท่านผู้ฟังไว้คิด

เดี๋ยวนี้เราไม่ได้สนใจสร้างใจซึ่งเป็นนาย เอาใจใส่แต่เรื่องร่างกายซึ่งเป็นบ่าว แต่งตัวกันโก้หรู รยยนต์สวย ๆ เพียงแต่ให้กันนั่ง คิดตุกักรัสึกว่าโง่กันไปหน่อย ตายไปก็เอาไปไม่ได้ สมบัติกายตายไปก็เอาไปไม่ได้ ส่วนสิ่งที่จะเอาไปได้ไม่ค่อยคิดสร้างกัน วัดมหาธาตุมีสมภารมาถึงปัจจุบัน ๑๘ องค์ ตายไปแล้ว ๑๖ องค์ องค์ ๑๗ เป็น ๒ หนแล้ว ยังไม่ตาย ก็ไม่เห็นเอาสมบัติไปได้ ทั้งไว้ให้สมภารปัจจุบันเป็นภาระดูแลรักษา จนให้เขาขายโมย นี่ก็เห็นชัด เอาไปไม่ได้

ส่วนสมบัติใจนั้นเอาไป้วยได้ ท่านผู้ฟังทั้งหลาย ที่เรามาทำบุญ ฟังปาฐกถาธรรมวันนี้ จุดหมายสำคัญเราต้องการจะทำบุญสนองพระคุณท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ เมื่อเรา

ทำไปบุญจะถึงคนตายไหม ก็น่าคิด สำหรับอาตมภาพก็คิดมานานแล้ว จะพูดให้ฟังต่อไป

มนุษย์เราเกิดมาแล้วเรียกว่าโชคดีเหลือเกิน คืออย่างไร ดีกว่าเป็นหมามาก หม่าไม่รู้จักให้หัวเจ้าของ รู้แต่ประจบกินอย่างเดียว ว่านโมก็ไม่ได้ ให้วักไม่เป็น ยังชั่วอีก เกิดเป็นคนนั้นแสนประเสริฐ เพราะเหตุใด เพราะการเกิดมาแต่ละคนได้รถยนต์มากคนละ ๑ คัน จะขอเชิญพระบาลีมาพูดให้ฟังต่อไป *อิทํ สรรยณํ* อันว่ารถยนต์คือสรีระร่างกายคันนี้ *จตุกกํ มีสี่ล้อ นวทวาร* มีท่อน้ำเสียเก้า *สรีรํ* มีร่างกายเป็นเรือนรถ *จิตฺตํ* มีจิตใจเป็นเครื่องยนต์ *ปญฺณานิ* มีบุญกุศลเป็นน้ำมัน *สติทวาริกา* มีสติเป็นโชเฟอร์ขับรถ ก็อย่างนั้นเอา ที่จริงเรามีรถมากคนละคันทุกคนแล้ว ก็ไม่น่าจะอีกเหิมเสริมสร้างรถอะไรมากมายขึ้นมาอีก ซึ่งได้ดีกว่ารถซื้อมาเป็นไหน ๆ รถคันนี้ขึ้นไปนิพพานได้นะโยม แต่ที่ต้องขึ้นอยู่กับโชเฟอร์และน้ำมัน ถ้าโชเฟอร์ขับรถเก่ง ไม่ตกเหวตรงไปได้ ก็ไปถึงนิพพาน หรือมิฉะนั้นน้ำมันไม่หมด สัมมน้ำมันไว้ไม่ให้ขาด อย่าขี้เกียจใส่บาตรเติมน้ำมัน มาโฆษณาให้ใส่บาตรพระ ไม่ให้พระณโรคอยากมาก เดียวจะสึกเสียหมด การทำบุญเป็นการสะสมเก็บน้ำมันรถไว้ใช้ คนเราที่จะตาย

หนึ่งเพราะหมดยุ สองเพราะหมดบุญ หมดยุนี้คนเราอายุ ๑๐๐ ปีเป็นกำหนด ในระหว่างจวน ๑๐๐ ปีก็ตายหมดแล้ว อย่าง ๖ พณ ๖ ปรีดี ท่านอายุ ๘๓ แก่กว่าอาตมาภาพ ๓ ปี จุล ชาติ เถาะ อาตมาบิเเกาะ ก็จวนไปด้วยกัน

รถคันนี้ ถ้าเราฝึกโซเฟอร์ไว้ให้ดี เตรียมน้ำมันไว้ไม่ให้ขาด ไปถึงนิพพานได้ ถ้าไม่ออกไปนิพพานไว ไปชมเมืองฟ้า เมืองสวรรค์ เมืองอินทร์เมืองพรหม ก็สนุกสุขสบายเหมือนกัน ชีรถคันนี้แหละไปชม โดยเฉพาะรถคันนี้ไม่ได้ซื้อ ได้มาเอง บุญ บันดาลพร้อมกับเกิด ซึ่งคนโบราณเขาเรียกว่าบุญวาสนา รถ บางคันก็ดี บางคันก็ไม่สมบูรณ์ เพราะเจ้าของที่สร้างรถไม่สมบูรณ์

ที่กล่าวมาว่าถึงเรื่องสมบัติใจ คือแก่นคน เอาศาสนาสร้างใจให้ใจทรงธรรม ส่วนเปลือกคนคือกายนั้น ใช้สถาบันชาติสร้าง ถ้าชาติใดเป็นหลักฐานมั่นคงดำรงอยู่โดยดี ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพ และทำมาหากินได้สะดวกสบาย ชาตินั้นก็จะทำให้ราษฎรมีพลานามัยสมบูรณ์ คนที่มีจิตใจเป็นนักปราชญ์ มีร่างกายพลานามัยสมบูรณ์ ก็เชื่อว่าเป็นผู้สมบูรณ์แล้ว คือแก่นคน ก็เฉลียวฉลาดเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต คนใช้คือรถ ร่างกายก็มี

พลานามัยสมบูรณ์ ใช้ให้ทำอะไรก็ทำได้ และจะเป็นอย่างนี้ได้
ชาติต้องเป็นปกติ มีหลักฐานมั่นคง บ้านเมืองเป็นปกติ ถ้าบ้าน
เมืองไม่ปกติ บ้านแตกสาแหรกขาด เช่นประเทศกัมพูชาและลาว
ปัจจุบันนี้ น่าสงสารจริง อาตมภาพเคยไปเยี่ยมค่ายอพยพชาว
ลาวทางหนองคาย ชาวกัมพูชาทางอรุณประเทศ พวกนี้โดยมาก
ไปอยู่ยุโรปอเมริกาเป็นส่วนมาก อาตมภาพเสียดายคนไทยจำ
ยากได้ไฉนบนผืนดินเมืองไทย ก็ไม่มีสิทธิจะทำได้ พวกไทยจำ
ไม่ใช่ผิวดำ แต่ชอบนุ่งผ้าดำ เครื่องประดับตกแต่งดำ แต่ผิว
ขาว สะอาดจะสวยกว่าคนหนองคายด้วยซ้ำไป

อันนี้ที่ได้พูดกับท่านรัฐบุรุษว่า จะช่วยกันสร้างชาติ เอา
ศาสนาสร้างใจ เอาชาติมาสร้างกาย แล้วอาตมภาพยังได้พูด
อีกท่านว่า ๖ พณ ๖ เป็นฝ่ายอาณาจักร จงสร้างชาติให้ดีก็แล้ว
กัน อาตมภาพเป็นฝ่ายพุทธจักร จะสร้างศาสนาให้ดี ทำไปทำ
มาในที่สุดเขาจับเข้าคุก หาวาเป็นหัวหน้าคอมมิวนิสต์ เลยเป็น
อย่างนี้ไป เพราะคนเราไม่สมประกอบ หรือว่าชาติบ้านเมือง
เราไม่สมประกอบ ศาสน์หุสน์ก็เป็นที่ แสงสว่างไม่แจ่มแจ้ง
เห็นคนดีเป็นคนเลว เห็นคนเลวเป็นคนดี ถ้าเราได้คนอย่างนี้
เป็นผู้นำเป็นผู้สร้างชาติบ้านเมือง ก็นับว่าเป็นกรรมของชาติ

ตามที่กล่าวมานี้ อาตมภาพเสียตายท่านรัฐบุรุษอาวุโส ที่ว่าเสียตาย ก็เสียตายความสามารถของท่าน ถ้าท่านได้อยู่ได้เป็นที่ปรึกษาหารือกัน ถึงท่านจะแก่ชราแล้ว สติปัญญาท่านก็ยังมี เมื่อตะกี้ได้เรียนถามท่านผู้หญิงว่า ท่านเขียนหนังสืออยู่ที่ไหนตาย ตายกะทันหัน หมอฝรั่งก็ชมว่าตายดีจริง ๆ ก็คนมีบุญย่อมตายงามตายดี เป็นธรรมชาติของหลักธรรม น่าเสียตายอยู่อันหนึ่งก็คือว่า ขณะที่ ๆ พณ ฯ ท่านยังเป็นหนุ่ม แข็งแรงเฉลียวฉลาด ชาวประเทศไทยของเราก็ไม่ให้โอกาสท่านทำงานนาน ๆ ไล่หนี้เสีย อันนี้น่าเสียตาย ถ้าเปิดโอกาส เปิดทางให้ท่านได้นำประชาธิปไตย ตามที่ได้ปรึกษากันนี้ เข้าใจว่าขโมยจะน้อยลง

ท่านผู้ฟังเห็นไหมว่า เพราะเดี๋ยวนี้เราไม่ได้เอาศาสนาสร้างใจ ขโมยจึงเต็มบ้าน ทว่าการที่จะเอาศาสนามาสร้างคนนั้น ศาสนาพุทธมี ๓ ชั้น ชั้นที่ ๑ ปรียัติศาสนา คือเรียนพระไตรปิฎก ชั้นที่ ๒ ปฏิบัติศาสนา คือเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ชั้นที่ ๓ ปฏิเวธศาสนา ได้บรรลุผลเป็นพระโสดา สกิทาคา อนาคา อรหันต์ คนเราถ้าได้เอาศาสนา มาสร้างจิตใจให้เป็นใจคนก่อน ต่อไปค่อยเลื่อนให้เป็นใจเทวดา ใจพระอริยเจ้า ประเทศชาติของเราก็จะเจริญไปในทางที่ดี เมื่อ

๓ ปีมาแล้ว อาตมาภาพได้มีโอกาสไปประเทศสวิสเซอร์แลนด์
ที่นั่นไม่มีขโมยเลย อายเขา ไม่พูดถึงเรื่องขโมยเลย อายเขา
กลัวเขาจะถาม มาปีนี้ไปประเทศเนเธอร์แลนด์ก็หาขโมยยาก แต่
อเมริกาเออะนะ สวิสก็น่าโมทนา บ้านไม่ต้องมีรั้ว ปลูกลงไม้
แทนรั้ว ลืมของไว้ตามรถเมล์ ส่งถึงบ้านหมด

ในโอกาสนี้ อาตมาได้ทราบว่าคุณคณิศรศึกษานุกิตยธำมิต
ใน ๖ พณฯ พวกกันแสดงความกตัญญูตเวทีคารวะ ทำบุญอุทิศ
ทำนุทั้งสมัยสันชีวิต ครบ ๗ วัน ๕๐ วัน แทนที่จะทำวันเดียว
นี่ยังจะมีต่อไปอีก ดีใจมากเหลือเกิน แต่ที่มาพูดวันนี้ก็อยากให้
ลูกศิษย์ทำนุปรีดี พนมยงค์ พวกกันไปสร้างลูกให้ดี ๆ หน่อย อย่า
ไปตอนกันล่ะ ตอนคนนี้จะไม่พูดว่าเป็นบุญหรือบาป แต่ว่า
เป็นการกันนักปราชญ์ไม่ให้เกิด นักปราชญ์ไม่เกิดกับคนที่หนึ่ง
เพราะเหตุใด เพราะพ่อแม่มยังไม่แก่ ยังหลงทางอยู่ คนแรก ๆ
ไม่แก่ ไปแก่คนหลัง ๆ ถ้าไปตอนเสียหมดแล้ว ลูกดี ๆ ไม่
เกิด ชาติเราจะเป็นอย่างไร ต่อไปถ้ามีแต่คนโง่ ๆ เกิดมามาก ๆ
ทั้งนี้ อาตมาภาพจึงใคร่เชิญคำสุภาษิตเกี่ยวกับเรื่องเลี้ยงลูก ของ
นักปราชญ์อันดับโลกผู้หนึ่ง พูดไว้ว่า แม่ผู้ให้กำเนิดและเลี้ยง
ลูกที่มีสติปัญญาความเฉลียวฉลาด ความสามารถ และมีพละ

สมบูรณ์นั้น ชื่อว่าได้ทำหน้าที่กรณีกิจให้แก่ประเทศชาติอย่าง
ดียิ่ง ลูกผู้มีคุณลักษณะดังกล่าวจะเป็นสมบัติอันล้ำค่าของชาติ
และรับใช้สังคมได้เป็นอย่างดีดังนี้

ที่สุดนี้ก็ขอเชิญชวนคณะศิษยานุศิษย์ญาติมิตร ท่านผู้ฟัง
ทั้งหลายโปรดได้พากันตั้งจิตอธิษฐาน น้อมระลึกถึงบุญกุศลที่
เราได้บำเพ็ญร่วมกันในโอกาสนี้ ขอจงช่วยกันน้อมจิตใจอัน
ประกอบไปด้วยบุญกุศลนี้ ไปถึงดวงวิญญาณของท่านรัฐบุรุษ
อาวโสปริที พนมยงค์ ในปรโลก และขออัญเชิญดวงวิญญาณ
ท่านรัฐบุรุษ โปรดได้รับทราบว่าเป็นขณะนี้คณะศิษยานุศิษย์ญาติ
มิตร กำลังทำบุญอุทิศถวายอยู่ ขอให้โปรดส่งดวงวิญญาณมา
รับทราบและอนุโมทนา ขอให้กุศลผลบุญนี้จงสำเร็จเป็นพลว
ปัจจัย อำนวยพรตลอดบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านจงมีความสุข
เกษมสำราญ อยู่ในภพที่บังเกิดมานั้น จงทุกประการเทอญ.

ปาฐกถาธรรม
เกี่ยวกับ
ฯ พณฯ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์*
พระราชทานนี้แสดง

ขอเจริญพรแต่ท่านอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่านนายก
สมาคมธรรมศาสตร์ และพี่น้องพุทธบริษัททั้งหลายที่ได้มาร่วม
ประชุมในวันนี้ วันนี้เป็นวันสำคัญของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
เพราะเป็นวันที่ครบรอบ ๔๘ ปี แห่งการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งนี้
มหาวิทยาลัยแห่งนี้เกิดขึ้นเพราะมีจุดหมายเพื่อสร้างคนให้เหมาะ
แก่ระบอบประชาธิปไตย ผู้ที่คิดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นก็คือท่าน
รัฐบุรุษอาวุโส ท่านปรีดี พนมยงค์ ซึ่งได้ถึงแก่อนิจกรรมไป
แล้ว แต่ว่าพวกเราทั้งหลายที่เป็นชาวธรรมศาสตร์หรือประชาชน

* แสดง ณ หอประชุมใหญ่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องในโอกาสครบรอบ
๔๘ ปีแห่งการสถาปนามหาวิทยาลัย ๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๖

ทั่วไปที่รู้จักบุคคลผู้นี้ ย่อมมีความเศร้าโศกเสียใจอย่างยิ่งถึงความ
 ติความงามของท่าน จึงได้กระทำอะไรกันหลายอย่าง เป็นการ
 แสดงออกซึ่งน้ำใจ ว่าเรามีความรัก มีความเคารพต่อท่านผู้แม่
 พระสงฆ์องค์เจ้า โดยเฉพาะท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรมวัดมหาธาตุ
 ท่านเคยอยู่อยุธยามาก่อน มีความคุ้นเคยต่อท่านรัฐบุรุษอาวุโส
 มาได้ทราบว่าคุณถึงแก่กรรม ก็ได้ทำบุญให้เป็นพิเศษที่วัด
 มหาธาตุด้วยเช่นเดียวกัน

อาตมานับว่ามีบุญอยู่น้อยที่ได้ร่วมในพิธีงานศพ เนื่อง
 ที่ได้ไปร่วมก็เพราะเหตุผลที่ว่า เมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน ได้เดินทางไป
 ทำบุญทอดผ้าป่า ที่วัดป่าจิตตวิเวกซึ่งห่างจากกรุงลอนดอน
 ไปประมาณสัก ๕๐ ไมล์ เป็นวัดที่อยู่แบบป่า มีสงฆ์เป็นฝรั่งล้วน
 ๑๔ รูป เคยไปเยี่ยมครั้งหนึ่งแล้ว เป็นพระที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ
 นำเลื่อมใส ทำการเผยแผ่ศาสนาได้ดีควรสนับสนุนช่วยเหลือ
 ให้กำลังใจ เมื่อกลับมาเมืองไทยก็ได้บุคคลกลุ่มหนึ่งได้คิดใน
 เรื่องการจะไปทอดผ้าป่า ได้นิมนต์อาตมาไปด้วยก็เลยเดินทางไป
 เมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน ถึงนครลอนดอนเมื่อวันที่ ๓๐ วันที่ ๒
 ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้ถึงแก่อนิจกรรม ขณะนั้นได้พักอยู่ที่วัดป่า
 แล้ว คุณน้อย (หม่อมราชวงศ์เสริมสวาท) ได้ไปเรียนให้ทราบ

ว่าท่านทราบข่าวอะไรเกี่ยวกับท่านปรีดีหรือเปล่า บอกว่ายังไม่ทราบ คุณหน้อยก็บอกว่า ท่านปรีดี ได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว เมื่อวันนั้นเอง เมื่อวันที่ ๒ วันนั้น เมื่อได้ทราบข่าวเช่นนั้นก็รู้สึกสลดใจ แล้วก็คิดว่าควรจะได้พุดปลอบใจท่านผู้หึงพันสุขพนมยงค์ ซึ่งอยู่ในที่นั้นด้วย ก็คิดว่าทำอย่างไรจึงพุดกันได้ คุณหม่อมก็ต่อโทรศัพท์ให้ ก็ได้พุดปลอบโยนไปแล้ว ก็บอกว่า เสียหายในวันเผาศพคงไม่ได้มีโอกาสมาร่วม เพราะว่าไม่ได้วีซ่าเข้าประเทศฝรั่งเศสจากประเทศไทย ฝรั่งเศสนี้เขาแปลกที่ว่าถ้าว่าคนในประเทศไทยจะไปวีซ่าในต่างประเทศเพื่อไปฝรั่งเศสเขาไม่ให้ เขาถามว่าเมืองไทยไม่มีกงสุลฝรั่งเศสหรือจึงมาวีซ่าที่นี่ บอกว่ามี มีแล้วทำไมไม่ไปวีซ่าที่โน่น แล้วเขาก็ไม่ให้ อาตมาก็คิดว่าคงหมดหวังไม่มีโอกาสจะไปร่วมได้ แต่ว่าเมื่อใกล้วันที่จะทำการเผาศรีระร่างกายของท่านผู้นี้ ท่านผู้หึงก็ได้โทรศัพท์มาบอกคุณหน้อย บอกว่าให้พยายามเอาท่านเจ้าคุณมาให้ได้ คุณหน้อยก็เข้ามาบอก อาตมาแจ้งว่ายินดีไปถ้าได้วีซ่า ก็วิ่งเต้นได้เหมือนกัน ก็ไปทำวีเอนทรานวีซ่า เข้าประเทศอังกฤษก่อน แล้วก็ไปที่กงสุลฝรั่งเศส แก่เป็นสุภาพสตรีแก่ๆ พุดจนกระทั่งกงสุลใจอ่อน บอกว่าเอาละให้เป็นพิเศษ แต่ว่าให้ไปเอาหนังสือ

จากสถานทูตมาหน่อย เมื่อไปสถานทูตท่านเอกอัครราชทูตไม่อยู่
 มากกรุงเทพ ฯ ก็ไม่มีใครทำหนังสือให้แต่มีข้าราชการคนหนึ่ง
 เป็นเพื่อนกับคุณปาล พนมยงค์ บอกว่าไม่เป็นไรครับผมเป็น
 เพื่อนคุณปาลผมจะทำเอง แล้วก็ออกหนังสือในนามสถานทูตให้
 เรียบร้อย ได้เดินทางไปในวันที่ ๘ เดือนพฤษภาคม เมื่อถึงก็
 มุ่งไปที่บ้านเลย ศพเข้าหีบเรียบร้อยแล้ว ไปยื่นแอบแผ่ส่วนกุศล
 ให้ตามสมควร แล้วจึงสนทนากับท่านผู้หญิงและคณะ หลังจากนั้น
 ไปพักที่บ้านท่านเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีส ท่านให้พัก
 สะดวกสบายดี วันรุ่งขึ้นวันที่ ๙ เวลาบ่าย ๒ โมงก็เชิญศพไปสู่
 สุสาน ณ กรุงปารีส สุสานนี้เขาใหญ่โตมากมีบริเวณกว้างขวาง
 มีถนน ซอยเป็นสิบ ๆ ซอย เวลาเข้าไปก็ต้องถามเขาว่าไปตรง-
 ไหน พอบอกให้เรียบร้อยแล้ว ก็ไปจนถึงบริเวณสุสานเวลา ๑๔
 นาฬิกา ศพไปถึงแล้วเอาไปวางไว้ข้างล่าง พวกเราไปทำพิธีกัน
 ข้างบน ขออนุญาตเอาศพขึ้นไปชันบนหน่อยเขาไม่ขัดข้อง และ
 ยกศพขึ้นไปทาง ณ ที่สมควรซึ่งได้จัดไว้ แล้วก็จัดโต๊ะหมู่บูชา
 พระพุทธรูปเอาไปประดิษฐานไว้ด้วย ผู้คนที่มาร่วมงานศพวัน
 นั้น จำนวนประมาณ ๔๐๐ คน ที่รู้ว่าเป็น ๔๐๐ คนเพราะว่าดอกไม้
 จันทน์ที่เอาไปจากกรุงเทพ ฯ นั้นมัน ๔๐๐ กว่า นับแล้วหมดไป

๔๐๐ ดอก แสดงว่ามีคน ๔๐๐ คน ที่มาในงานวันนั้นมีเอกอัคร-
ราชทูตจากประเทศจีนนำพวงหรีดมาด้วย และประธานาธิบดี
ฝรั่งเศสนายมิตเตอร์องก็ได้ส่งพวงหรีดมาวางหน้าศพด้วยเหมือน-
กัน พระสงฆ์ที่ไปประชุมกันวันนั้นก็มีความสงสัยกันว่ารูป คือพระ
ประเทศลาว พระที่มาจากวัดพุทธประทีปอีก ๓ รูป ๔ ทั้งอาตมา
เป็นทั้งหมดก็ ๑๐ กว่ารูป มีการทอดผ้ามหาบังสุกุล นิมนต์พระ
ให้ท่านชักผ้า เสร็จแล้วอาตมาก็ได้ถือโอกาสกล่าว สัมโมทนิยกถา
หรือ สังเวชกถา ต่อที่ประชุมวันนั้น อาตมาได้กล่าวมีใจความว่า
ความจริงในคำที่กล่าวได้บันทึกเพียบไว้เรียบร้อยแล้ว เขาก็ได้
ถอดเทปเรียบร้อยแล้ว แต่ว่าจะเอามาอ่านมันก็ไม่ดี สัพุดจาก
น้ำใจดีกว่า เพื่อให้เป็นที่ประทับใจผู้ฟังทั้งหลาย

เวลาอาตมาพูดถึงความดีของคนที่ดีมาก ๆ นี้ มันมีข้อบก-
พร่องอยู่อย่างหนึ่งคือ มักตื่นตันใจเวลาพูดมันพูดไม่ออก มัน
แย่ หน້ออกตันขึ้นมา ต้องหายใจแรงสักหน่อยจึงพูดต่อไปได้
ดังนั้นท่านเห็นว่าอาตมาหยุดนั้นไม่ใช่จนปัญญา แต่ว่ามันแน่น
ข้างในเป็นธรรมดาเช่นนั้น ถ้าพูดถึงเรื่องความดีของคนดี
ทั้งหลายทั้งปวงแล้วมันตื่นตันใจทุกที อาการเช่นนี้เป็นธรรมชาติ
ของร่างกายไม่ใช่อะไร อันนี้จะพูดเล่าให้ฟังว่าวันนั้นเอกอัครราช

ทูตไทยกับภรรยาก็ไปด้วยเหมือนกันและคนไทยก็มีมาก มาจาก
ประเทศอังกฤษ มาจากประเทศเบลเยียม จากฮอลแลนด์ จาก
เยอรมัน จากประเทศอิตาลีก็มี มาจากเกาะเอลบาก็มี ที่มารวม
กันในวันนั้น และไปจากกรุงเทพฯก็มี ทุกคนที่มานั้นมาด้วยน้ำ
ใจจริง ๆ มาด้วยความรัก มาด้วยความเคารพต่อผู้ที่จากพวกเรา
ทั้งหลายไป ที่ประชุมบริเวณสุสานซึ่งเขาจัดไว้ แน่นจนเก้าอี้ไม่
พอนั่ง เจ้าหน้าที่สุสานบอกว่า ตั้งแต่เผาศพมานานแล้วยังไม่
เคยเห็นศพใดมีคนมากเท่าศพนี้ เพราะว่าพวกฝรั่งไม่ค่อยมีคน
ไปมาก ศพนี้มีคนมากที่สุดเขาว่าอย่างนั้น เมื่อได้เวลาอาตมาก็
ยืนขึ้นพูดต่อที่ประชุมว่า

บัดนี้ พวกเราทั้งหลายได้มาประชุมกันเพื่อให้เป็นเกียรติ
แก่บุคคลผู้หนึ่งที่ได้ทำประโยชน์แก่ชาติแก่เมืองไทยเป็นอย่างมาก
ถ้าเราทั้งหลายมีความรักประชาธิปไตยเห็นคุณค่าของระบอบ
ประชาธิปไตย เราทุกคนก็เป็นลูกหนึ่งของบุคคลผู้นี้ เพราะโดย
สมอบัญญาความสามารถของบุคคลผู้หนึ่งที่ได้นำระบอบประชาธิปไตย
มาให้แก่พวกเราทั้งหลาย ที่เป็นผู้มีน้ำใจตัญญูตเวทีต่อ
บุคคลที่ได้เสียสละชีวิตเลือดเนื้อ กระทำความดีงามให้แก่ประเทศ
ชาติ ได้มาประชุมกันเพื่อเป็นพยาน ในความงามความดีของ

บุคคลผู้ที่ได้ถึงแก่กรรมไปนี้ เรามาจากสถานที่ไกล ๆ เสียสละ
 บ้างจ่ายเป็นค่าเดินทาง เพื่อมาร่วมประชุมกันไว้อาลัยในคุณงาม
 ความดีของท่านรัฐบุรุษอาวุโส นับว่าเป็นการกระทำที่ได้แสดง
 ออกซึ่งน้ำใจที่เรามีความกตัญญูต่อบุคคลที่ได้ทำคุณประ-
 โยชน์ ให้แก่ชาติบ้านเมืองของเรา จึงนับเป็นการประชุมที่ยิ่ง
 ใหญ่ เป็นการประชุมที่เต็มไปด้วยเกียรติยศที่เราทั้งหลายจะพึง
 ทำให้ได้กับบุคคลผู้^๕ ซึ่งท่านได้ถึงแก่อนิจกรรมในต่างประเทศ
 ไม่เหมือนในประเทศไทย ถ้าท่านถึงแก่อนิจกรรมในประเทศไทย
 ศพของท่านก็จะได้บรรจุในโกศเกียรติยศ และได้รับพระมหา-
 กรุณาธิคุณหลายอย่างหลายประการ ศพต้องไปทำการพระราชทาน
 เพลิงที่วัดเทพศิรินทร์ ถ้าไปทำที่นั่นลูกศิษย์ลูกหาซึ่งมีจำนวน
 มากมายทั้งเป็นคนแก่ คนวัยกลาง และอยู่ในวัยหนุ่มวัยสาวจะ
 ไปประชุมกันจนสถานที่ไม่พอจะยืนจะนั่งกันก็ได้ แต่ว่าท่านมา
 ถึงแก่อนิจกรรมในต่างประเทศ พวกเราที่มีความเคารพกิตติคุณ
 มาร่วมชุมนุมกัน ทำให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่คือท่านผู้หญิงและลูก ๆ
 และญาติของท่านผู้ถึงแก่อนิจกรรมมีความสบายใจ แม้จะมีความ
 ทุกข์ มีความเศร้าโศกอันเกิดขึ้นจากการพลัดพรากจากบุคคลที่
 รักและพอใจ แต่เมื่อเราทั้งหลายได้มาประชุมกันในรูปอย่างนี้

ความเศร้าโศกความเสียใจ อาลัยอาวรณ์ที่มีอยู่นั้นก็จางไปบ้าง
เป็นบางครั้งบางคราว เราทุกคนจึงเป็นผู้มีส่วนในการช่วยให้คน
ที่มีความทุกข์ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบใจคลายจากความ
ทุกข์ความเดือดร้อน การทำให้ผู้อื่นคลายจากความทุกข์
ความเดือดร้อนนั้นเป็นอุดมการทางพระพุทธศาสนา เมื่อใด
เรามีโอกาสที่จะทำอะไรให้คนอื่นได้คลายจากความทุกข์ความ
เดือดร้อนได้ เราควรจะทำทันที อย่าช้าอยู่เป็นอันขาด อาตมา
จึงขอชมน้ำใจของพี่น้องทั้งหลายที่อยู่ในต่างประเทศ ที่อุตสาห
ได้เดินทางมาให้เกียรติแก่นางศพในวันนี้แทนเจ้าภาพด้วย อัน
บุคคลที่นอนอยู่ในหีบน้อยบนอัมพันท์ที่วางไว้นี้ เราทั้งหลาย
ควรได้สำนึกว่าเป็นบุคคลที่ได้กระทำคุณประโยชน์แก่ชาติไทย
เมืองไทยมิใช่น้อย เพราะประเทศไทยเราได้เปลี่ยนจากระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้นก็โดยมัน
สมอง ด้วยความคิดความอ่านของบุคคลผู้นี้

ในสมัยที่ท่านมาทำการศึกษาวิชากฎหมายอยู่ที่กรุงปารีส
ได้เห็นระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยในประเทศยุโรปว่า
เขาจัดกันอย่างไร ทุกคนมีสิทธิมีเสียงในบ้านเมืองของตนอย่างไร
คนมีความสามารถก็มีโอกาสเข้ามารับใช้ประเทศชาติของตนได้

บ้านเมืองมีความเจริญก้าวหน้าไปตามสมควรแก่ฐานะ นี่ถึงประเทศไทยที่ปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กันอยู่ อำนาจการปกครองบ้านเมืองไปอยู่กับบุคคลเพียงกลุ่มเดียวไม่ได้กระจายอำนาจออกไป เราควรได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ให้เข้ากับระบอบที่ทันสมัย ซึ่งชาวโลกทั้งหลายเขาได้ปฏิบัติกันไปแล้ว ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นในจิตใจของท่านผู้นี้ แต่ว่างานใหญ่จะกระทำโดยผู้เดียวมิได้ ต้องการพรรคพวกมาร่วมแรงร่วมใจกันในการหาพวกที่จะมาร่วมใจกันนั้น ไม่ใช่การหาพวกมาเที่ยวตามร้านขายสุรายาเมาหรือไปเที่ยวตามไนท์คลับ มันทำได้ง่าย แต่การหาพวกมาร่วมกันเสียสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อเสี่ยงกับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง มันไม่ใช่เรื่องที่ทำได้ง่าย ๆ จึงต้องไปเที่ยวสนทนาแย้มพรายความคิดความเห็นกับคนนั้นคนนั้นว่ามีความคิดเห็นอย่างไรบ้าง ผลที่สุดก็ได้ครบพวก ๗ คนด้วยกัน ๗ คนนั้นเวลานี้ได้ถึงแก่กรรมไปหมดแล้ว เหลืออยู่คนเดียวคือ หลวงศิริราชไมตรี สิงหเสนี ท่านผู้นี้มีความคุ้นเคยกับอาตมาอยู่เหมือนกัน แต่เวลานี้ร่างกายก็อ่อนแอเต็มที่ไม่ค่อยจะแข็งแรง ยังเหลือเพียงคนเดียวใน ๗ คนนั้น ได้ไปประชุมกันที่ร้านกาแฟเพื่อปรึกษาหารือกันในเรื่องว่าเราจะทำการ

เปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างไร แล้วในกลุ่มนั้นก็มีทหารอยู่ด้วย เช่น จอมพล ป. พิบูลสงคราม และหลวงทักษ์นิยมศึก และมีพระยาพลพลพยุหเสนา ก็คือนายแนบ พหลโยธิน ได้ร่วมกันปรึกษาหารือกันเพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองโดยไม่ต้องเสียเลือดเนื้อ และจะสงวนไว้ซึ่งพระมหากษัตริย์ให้มีอยู่ในบ้านเมืองของเราต่อไป หน้าที่ของบุคคลที่จะคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นมิได้คิดทำลายสถาบันพระมหากษัตริย์ ยังมีความจงรักภักดีต่อสถาบันนี้อยู่ จึงไม่ได้ทำลายให้สูญสิ้นไป เมื่อคิดได้แล้วก็ได้ร่วมพรรคร่วมพวกกลับมาเมืองไทย ก็ได้เริ่มอบรมบ่มนิสัยของนักศึกษาที่เลือกเรียนกฎหมาย พอท่านกลับมาแล้วก็เป็นอาจารย์สอนกฎหมาย ลูกศิษย์ของท่านในสมัยนั้นก็แก่งอมแล้ว

เมื่อวานขึ้นได้รับจดหมายฉบับหนึ่งจากคุณจินดา ชัยรัตน์ แก่บอกว่าแกเป็นลูกศิษย์รุ่นนั้น รุ่นเดียวกันตายไปกันหมดแล้วยังเหลืออยู่คนเดียวคือผม แต่ว่าตาก็ไม่ค่อยจะดีแล้วซักจะมองอะไรไม่ค่อยจะเห็น ท่านแรกคนที่สอบได้ที่ ๑ นั้นไม่อยู่แล้ว แกได้ที่ ๒ แต่เวลานี้ก็เป็นที ๑ อยู่แล้วในหมู่คนทั้งหลาย เล่าให้ฟังอย่างนั้น

และการสอนกฎหมายก็คือสอนอุดมคติ ในการที่จะนึกคิดในทางที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม ลงไปในสมองของนักกฎหมายเหล่านั้น ผลที่สุดก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ไม่ต้องเสียเลือดเนื้อ ไม่ต้องทำให้ใครเกิดความทุกข์ความเดือดร้อน แม้พวกราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายที่คณะราษฎรได้เชิญไปพักไว้ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ก็มีได้รับความเสียหายในเรื่องร่างกายในชีวิต การเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงเรียบง่าย เพราะผู้กระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีน้ำใจเป็นธรรม พอมากอยู่ ไม่อยากจะทำให้ใครมีความทุกข์ความเดือดร้อนแม้แต่น้อย ในเรื่องไม่อยากจะทำให้ใครมีความทุกข์ความเดือดร้อนเป็นคุณธรรมสำคัญที่ฝังลึกอยู่ในใจของท่านรัฐบุรุษอาวุโสนี้ ตลอดเวลา ซึ่งเราจะเห็นได้จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ภายหลังจากการเปลี่ยนการปกครองแล้ว แม้ว่าเขาจะให้ทำอะไร ท่านก็มีหลักการอยู่ในใจว่าเราจะต้องทำในสิ่งที่จะไม่ให้ใครเดือดร้อน เพราะว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ต้องการเปลี่ยนแปลงให้คนทุกคนได้มีความสุข ได้มีการทำมาหากินสะดวกสบาย ให้เจริญในการศึกษา ในทางเศรษฐกิจ ในทางสังคม อะไรต่าง ๆ

พื้นฐานทางจิตใจของท่านรัฐบุรุษอาวุโส นั้น มีคุณธรรม
 ประจำใจอยู่ตลอดเวลา และคุณธรรมประจำใจอีกอันหนึ่งซึ่งเราทั้งหลาย
 ควรจะได้รู้ และควรจะช่วยกันถ่ายทอดมาใส่ไว้ในจิตใจ
 ของเราที่เป็นศิษย์ทั้งหลายซึ่งมาประชุมพร้อมกันในวันนี้ คือท่าน
 เป็นผู้ที่ไม่หวังลาภผลสักการะ ไม่ต้องการความยิ่งใหญ่ใฝ่สูงอะไร
 มากนัก ต้องการเพียงประกาศเตือนว่า ขอให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาส
 ทำอะไร ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่ชาติแก่บ้านเมืองท่านนั้นก็พอแล้ว
 อันนี้จะเห็นได้ ในครั้งที่ท่านนายกรัฐมนตรีพันเอกพระยาพหล
 พยพยุหเสนา ซึ่งท่านมีความรักท่านรัฐบุรุษอาวุโส มาก มี
 ปัญหาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อตั้งรัฐบาลเสร็จแล้ว มี
 เรื่องไม่ค่อยจะเหมาะสมจะควรเกิดขึ้น คือได้ปิดสภา งดใช้รัฐ
 ธรรมนูญชั่วคราวอะไรอย่างนี้ ท่านปรีดีก็ต้องเดินทางไปต่าง
 ประเทศ เพราะว่าคนบอกให้ไปต่างประเทศเสียก่อน ในเวลาที่
 เดินทางไปนั้น เจ้าคุณพหล ฯ ท่านแสดงความรักแสดงความ
 เมตตาออกนอกหน้าให้ใคร ๆ ทั้งหลายได้เห็น คือได้สวมกอด
 หอมแก้มท่านปรีดีชวชาญมากมายหลายครั้งหลายหน แล้วท่าน
 มาพูดในที่ประชุมในสภาคราวหนึ่งว่า ข้าพเจ้ามีความจริงใจต่อ
 บุคคลผู้นี้ ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสในความคิดความอ่าน ในความ

รู้ความสามารถของบุคคลผู้^{นี้} ในวันนี้จะต้องเดินทางไปต่างประเทศข้าพเจ้าไม่กลัวอะไร กล้าแสดงออกซึ่งความรักอันมีอยู่ในน้ำใจของข้าพเจ้าต่อท่านผู้^{นี้}อย่างเปิดเผย ซึ่งท่านทั้งหลายได้เห็นอยู่แล้ว อันเป็นการแสดงน้ำใจท่านเชษฐบุรุษ ที่มีต่อรัฐบุรุษอยู่ในคราว^{นี้} ท่านแสดงออกด้วยความจริงใจ ไม่กลัวอันตรายใด ๆ อันจะเกิดขึ้นแก่ท่านและเมื่อภายหลังได้กลับมา เพราะว่าความจริงหนีความจริงไม่พ้น ความบริสุทธิ์ยังคงมีอยู่ ธรรมะยังมีอยู่ ท่านก็ได้เดินทางกลับมารับใช้ประเทศชาติต่อไป และก็ให้เป็นรัฐมนตรี ท่านเป็นแต่เพียงรัฐมนตรีลอยเท่านั้นเอง ไม่ได้ว่าการกระทรวงใด แต่ท่านเชษฐบุรุษต้องการให้ว่าการกระทรวงมหาดไทย เพราะเห็นว่าเป็นกระทรวงที่สำคัญ เป็นงานที่จะต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง พัฒนาระบบราชการเพื่อให้ทันสมัยให้ก้าวหน้าต่อไป แต่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสท่านมีนิสัยอ่อนน้อมถ่อมตัว ท่านบอกว่ากระทรวงมหาดไทยเป็นกระทรวงใหญ่ อย่าให้ผมไปว่าการเลย แต่ถ้าจะมีกิจธุระอันใดที่จะให้กระผมทำโดยไม่ต้องเป็นรัฐมนตรีก็ได้ ท่านยินดีจะทำให้ทุกสิ่งทุกประการ อัน^{นี้}เป็นเครื่องแสดงน้ำใจว่าท่านไม่ใช่เป็นคนปิดทองที่หน้าตักพระ แต่ว่าปิดทองหลังพระ ปิดทองไม่ให้ใครรู้

ใครเห็นว่าท่านปิดทองไว้ที่หลังพระ เป็นนิสัยของท่านอย่างนั้น เป็นการแสดงให้เห็นว่าไม่ได้มีกใหญ่ไผ่สูงในอำนาจ แต่มีความ
 มากใหญ่ไผ่สูงในการที่จะปฏิบัติงานอันจะเป็นประโยชน์แก่ชาติ
 แก่บ้านเมืองเป็นส่วนใหญ่ ตำแหน่งไม่สำคัญ อยู่ที่งานที่ตัวจะ
 พึ่งกระทำให้แก่ชาติบ้านเมืองเท่านั้น อันนี้เป็นเรื่องที่น่าคิด
 ในเรื่องคุณงามความดีของท่าน ท่านเชษฐบุรุษ พระยาพหลฯ
 ก็ไม่ได้เกี่ยวเกี่ยวอะไร ให้ท่านทำงานตามชอบใจ แต่ว่าผลที่สุด
 ก็ต้องเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เมื่อเป็นรัฐมนตรี
 มหาดไทยท่านก็พบว่ามันมีปัญหา ว่ามันมีอุปสรรค คือข้าราชการ
 ในกระทรวงนั้นยังนิยมระบบเก่า ๆ หัวคิดยังไม่เปลี่ยนแปลง ยัง
 ไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร จึงต้องมีการปรับปรุงอะไรกันเป็นการใหญ่
 เพื่อให้สิ่งทั้งหลายเป็นที่เรียบร้อยด้วยดี ท่านเคารพในเหตุผล
 เคารพคนผู้ปฏิบัติงาน

อ่านในหนังสือประวัติของท่านปริทัศน์เล่มหนึ่งว่า ท่านรัฐ-
 มंत्रीกลาโหมเห็นด้วย ในการที่ผู้ว่าราชการเมืองชายแดน ควร
 จะให้ทหารเป็นผู้ว่าราชการทั้งหมดยุ่ แต่ว่าท่านรัฐมนตรีมหา-
 ไทยไม่เห็นด้วยในการที่จะทำเช่นนั้น เพราะท่านเห็นว่าทหาร
 นั้นมีความรู้จริง มีความสามารถจริง แต่มันคนละก้าน ผู้มีความ

สามารถในด้านยุทธวิธี มีความสามารถในการที่จะรบกับข้าศึก
 เพื่อป้องกันประเทศชาติ แต่จะให้ไปเป็นนักปกครองโดยไม่มี
 ความรู้ในด้านรัฐศาสตร์นั้นเห็นว่าจะเป็นการไม่สมควร แล้วอีก
 ประการหนึ่งจะเป็นการตัดทอนกำลังใจของข้าราชการในกระทรวง
 มหาดไทย ซึ่งทำงานมาตั้งแต่เป็นปลัด ทุกคนก็อยากเป็นผู้ว่า
 ราชการทั้งนั้น ถ้าเราเอาคนอื่นเข้าไปแทรกอย่างนั้น ก็จะเกิด
 ความน้อยเนื้อต่ำใจไม่เป็นอันทำงาน ท่านก็ตอบไปว่า เป็นการ
 ไม่สมควรที่จะทำเช่นนั้น รัฐมนตรีกลาโหมก็คงไม่พอกพอใจ
 เท่าใดนักในคำตอบเหล่านั้น อันนี้คือรากฐานแห่งปัญหาที่จะเกิด
 ขึ้นในกาลต่อมา ในระหว่างคณะราษฎรทั้งหลาย ซึ่งได้ร่วมแรง
 ร่วมใจในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ว่าที่หลังก่ออุดมการ
 มันเปลี่ยนไป อุดมการของคนเรานั้นแม้ว่าตั้งต้นไว้ดี แต่เปลี่ยน
 แปลงไปได้เพราะเรื่องอะไร เรื่องความเป็นใหญ่เรื่องลาภ
 สักการะ เรื่องพรรคเรื่องพวกอะไรต่างๆ นี่ เป็นตัวการสำคัญที่
 จะทำลายอุดมการให้หมดสิ้นไป แต่ว่าตัวท่านรัฐบุรุษอาวุโส
 ท่านไม่ได้เปลี่ยนอุดมการของท่าน ท่านยังมีความคิดแน่วแน่ ที่
 จะจับจะทำสิ่งทั้งหลายเพื่อประโยชน์แก่ชาติแก่บ้านเมืองต่อไป
 ไม่ว่าจะไปจัดการงานในกระทรวงใด ก็ต้องมีการปรับปรุง

เปลี่ยนแปลงกิจการในกระทรวงนั้น อยู่มาหาไทยก็ปรับปรุง
 เปลี่ยนแปลงเช่น การขยายอำนาจ มีการตั้งเทศบาลท้องถิ่นเพื่อ
 ให้คนรู้จักปกครองท้องถิ่น รู้จักใช้สิทธิ์ใช้เสียงกัน ระบบเทศบาล
 จึงได้เกิดขึ้นในประเทศไทย ด้วยอาศัยสมองของท่านรัฐมนตรี
 มหาไทยคนหนุ่มที่มีความคิดก้าวหน้า ท่านทำอย่างนั้นแล้วก็
 เอาใจใส่ในราชการงานเมืองไปเที่ยวตรวจตราดูแลท้องที่ แล้วก็
 เอาใจใส่ข้าราชการคนไหนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีความคิดริเริ่ม
 มีความคิดสร้างสรรค์ก็ยกย่องเชิดชูให้ได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ขึ้นไป
 เพื่อจะให้ปฏิบัติงานให้เป็นที่ยกว้างขวางต่อไป อันนี้เป็นคุณธรรม
 ที่มีอยู่ในหัวใจของท่าน แล้วก็เมื่อไปอยู่กระทรวงต่างประเทศ
 ก็ได้คิดในการที่จะเปลี่ยนแปลงสัญญาภาษีไมตรีที่เราทำไว้เหมือน
 กับญัตติมือชกจากฝรั่งที่มาแสวงหาผลประโยชน์ทางเอเชียในสมัยนั้น
 เป็นสัญญาที่ไม่ถูกต้องเพราะเราเสียเปรียบมาก ก็ไปพูดทำความ
 เข้าใจกับชาติเหล่านั้นเพื่อแก้ไขสัญญา ได้เสนอเรื่องขึ้นต่อคณะ
 รัฐบาล คณะรัฐบาลก็อนุমัติให้ท่านไป ความจริงเขาก็อยากให้
 ไปต่างประเทศอยู่แล้ว เพราะอยู่ในเมืองไทยมันเป็นอะไรขวาง
 คอคนบางพวกบางคนอยู่ก็อยากให้ไปเสีย แต่ว่าท่านไปเพื่อประ-
 โยชน์เพื่อความสุขของชาติไทยอีกเหมือนกัน แล้วในการไปก็

เรียกว่าเสียสละอยู่สักหน่อย ไม่รู้ว่าจะไปทำได้สำเร็จหรือเปล่า เพราะชาวตะวันตกยังหวงอำนาจ ยังหวงประโยชน์กันอยู่นั้น แต่ต้องใช้ความพยายามเต็มที่เพื่อจะให้ได้สิ่งที่เราต้องการ ท่านก็เดินทางไปกรุงปารีส ไปประเทศอิตาลี ไปประเทศต่างๆ ในยุโรป ที่มีสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย แล้วก็ได้ผลประโยชน์จากการไปในคราวนั้น เขาลดหย่อนข้อสัญญา ผ่อนคลายลงไปให้เราได้อะไรพอสมควรแก่ฐานะขึ้นมาบ้าง อันนี้คืองานที่มีการปรับปรุงในกระทรวงนั้น ๆ แล้วยังมีงานอื่นอีก

นอกจากนี้ที่กระทรวงการคลัง ก็เห็นว่าเรากู้เงินเขา เราเสียดอกเบี้ยให้เขาแพงเกินไป ควรจะมีการเปลี่ยนแปลงเรื่องดอกเบี้ย ก็ต้องเดินทางไปต่างประเทศเพื่อไปพุดจาให้ดอกเบี้ยมันน้อยลงไปสักหน่อย เพราะว่าคนยืมเงินเขาดอกเบี้ยแพง ๆ นี่มันก็ลำบากจะเดือดร้อนวุ่นวาย ท่านก็พยายามไปพุดจาหว่านล้อมประเทศนั้น ประเทศนี้ ที่เป็นเจ้าหนี้ของพวกเราทั้งหลาย ผลที่สุดก็ได้เปลี่ยนดอกเบี้ย อาตมาจำได้เคยอ่านหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้น แล้วหนังสือพิมพ์เขาเขียนว่า ดอกเบี้ยที่ไต่ลดลงนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ ทำงานอีก ๓ ชาตาก็ไม่สามารถจะมีเงินได้เท่านั้น อันนี้เรียกว่าท่านทำงานเพื่อประโยชน์ แก่ชาติแก่บ้านเมือง

เราทั้งหลายที่เกิดมาในรุ่นหลัง ที่ได้มาประชุมอยู่ต่อหน้า
 สรีระร่างกายอันไร้วิญญาณของท่านในหีบใบนี้ เราอาจจะไม่
 รู้ในเรื่องทุกสิ่งทุกประการที่ผ่านมาในบ้านเมืองของเรา ว่าท่าน
 ผู้นี้ได้เสี่ยงชีวิตขนาดไหน เสียสละอย่างไรเพื่อประโยชน์ เพื่อ
 ความสุขแก่ประชาชนโดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ให้เรานึก
 เปรียบเทียบว่า คนที่เข้าไปเป็นใหญ่เป็นโตในบ้านเมืองส่วนมาก
 เขาจะอยู่ในฐานะมั่นคง มีความร่ำรวยด้วยทรัพย์สินเงินทองกัน
 ทั้งนั้น แต่ว่าผู้ซึ่งคิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง ใช้สมองใช้สติ
 ปัญญา ปฏิบัติงานให้แก่ประเทศชาติให้มาเกือบ ๒๐ ปีที่ติดต่อกัน
 นั้น ท่านไม่ได้มีทรัพย์สินสมบัติอะไรติดเนื้อติดตัว ที่อยู่ปารีส
 นี้ก็ได้อยู่บ้านไม่ใหญ่ไม่โตอะไร คนบางคนอาจคิดว่าท่านไป
 สบายอยู่กรุงปารีส

ความจริงท่านไม่ได้มีความสบายทางจิตใจ ร่างกายไม่ค่อย
 มีโรคภัยเบียดเบียนหรอก แต่ว่าทางใจนั้นท่านไม่สู้จะสบายใจ
 เท่าไร เพราะว่าท่านพึ่งข่าวบ้านเมืองอยู่เสมอ รู้ว่าสภาพเมือง
 ไทยเป็นอย่างไร ท่านก็มีความเป็นห่วงกังวล แต่ว่าท่านก็ไม่มี
 โอกาสมารับใช้ประเทศชาติบ้านเมืองของเรา เมืองไทยนี้พูดไป
 แล้วมันก็อากัปกฏอยู่อย่างหนึ่ง คนดี ๆ มีปัญญาที่จะพอมิปัญญาใช้

สติปัญญา^{นั้น} เพื่อพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าได้ แต่
 ไม่มีโอกาสรับใช้ประเทศชาติได้ อย่างนี้เรียกตามภาษาพวก
 หมอชู้เชื่อว่า ควงเมืองมันไม่ค่อยจะดีนะ ไอ้วันที่วางศิลาฤกษ์
 บั๊กเสาลักเมืองคงไม่ค่อยจะดีเท่าใด บ้านเมืองมันจึงอาภัพคนที่
 คนดีไม่มีโอกาสจะรับใช้ประเทศชาติบ้านเมือง ถ้าสมมติว่าบุคคล
 ผู้^{นี้}ได้ทำงานติดต่อกันตลอดมา ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งท่านปลด
 เกษียณอายุราชการออกไป เมืองไทยคงจะต้องก้าวหน้ากว่า^{นี้}ใน
 ด้านเศรษฐกิจ ในด้านการคลัง และในด้านการศึกษาหลายแห่ง
 หลายมุม คงจะเปลี่ยนแปลงตามแนวความคิดของท่านผู้^{นี้}
 เพราะว่าท่านผู้^{นี้}ใช้เวลาใช้ความรู้ เพื่อคิดเพื่อค้ำอยู่ตลอดเวลา
 คำนคว้าตำรับตำราการศึกษาเหตุการณ์ในต่างประเทศ เพื่อจะเอา
 มาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชาติแก่บ้านเมืองของเราอยู่
 ตลอดเวลา แต่ท่านไม่มีโอกาสจะทำได้ ต้องระเหวเรวร้อนออกจาก
 บ้านจากเมือง ไปอยู่ต่างประเทศ เช่นไปอยู่ในเมืองจีน ๒๖ ปี
 ไม่ใช่เวลาเล็กน้อย แต่คุณธรรมความรู้ความสามารถสติปัญญา
 ที่มีอยู่^{นั้น} ไม่มีโอกาสได้รับใช้สนองคุณประเทศชาติบ้านเกิด
 เมืองมารดร อัน^{นี้}เป็นเรื่องที่เราทั้งหลายสลัดใจในเรื่องนี้อยู่ แต่
 จะทำอย่างไรได้ เหตุการณ์^{นั้น}มันผ่านไปแล้ว และในที่สุดท่าน

ก็มาอยู่กรุงปารีส เมื่อท่านมาอยู่กรุงปารีส ท่านก็ทวงสิทธิ์บางประการเช่น เงินบำนาญที่ท่านพึงจะมีพึงจะได้ในฐานะเป็นรัฐบุรุษอาวุโส ผู้ทำราชการบ้านเมืองเป็นประโยชน์แก่ชาติมานาน แต่ว่ารัฐบาลในสมัยนั้นก็ไม่ให้บำนาญแก่ท่าน ท่านจะต้องขอความยุติธรรมต่อศาล แล้วผลที่สุดศาลก็ตัดสินว่ามีสิทธิ์ควรจะได้ รัฐบาลควรจะจ่ายเงินบำนาญให้แก่บุคคลผู้นี้ แล้วก็ได้เบิกย้อนหลัง เงินที่พอจะซื้อบ้านเป็นรังนอนอยู่ในชานกรุงปารีส ซึ่งไม่ใหญ่โตมโหฬารอะไร ถ้าเปรียบเทียบกับคนอื่น ๆ ที่อยู่ในต่างประเทศในสมัยปัจจุบันนี้ เขามีบ้านใหญ่โตราคาแพง ๆ กันทั้งนั้น แต่ว่าบ้านของท่านไม่ใหญ่โตอะไร เล็กนิดเดียวพออยู่ได้ แล้วท่านก็อยู่อย่างผู้มั่งน้อยสันโดษ ทำการศึกษาค้นคว้าอยู่ตลอดเวลา

เมื่อปี ๒๕๒๒ อาตมาได้เดินทางผ่านกรุงปารีส ในใจก็คิดถึงอยู่ อยากจะไปเยี่ยมเยียนให้ถึงสำนักหลักแหล่งของท่าน แต่ก็ไม่รู้ว่าท่านอยู่ตรงไหน ก็พอดีมีนักศึกษาชายหญิง ๒ คนมาเยี่ยมอาตมา อาตมาก็ถามว่าท่านปรีดีของเราอยู่ที่ไหนในกรุงปารีส หลวงพ่ออยากจะไปเยี่ยม พวกเรารู้จักบ้างไหม หน้หญิงคนหนึ่งเขาบอกว่าหน้รู้ หน้รู้โทรศัพท์ท่าน หน้จะโทรศัพท์

ไปเรียนท่านเอง แล้วเขาก็โทรศัพท์ไปบอกท่าน รุ่งขึ้นท่านก็มารับอาตมาที่โรงแรม ๔ โมงเช้า มารับไปที่บ้านแล้วก็ไปสนทนาเรื่องอะไร ๆ ต่าง ๆ บางเรื่องบางประการจนเวลาจันเพล นั้นเพลเสร็จแล้วก็สนทนากันต่อไป จนกระทั่ง ๔ โมงเย็นจึงให้คนเอารถไปส่งที่โรงแรมที่พัก วันนั้นเป็นวันที่มีการรู้ข่าวเรื่องการเลือกตั้งในประเทศไทย เพราะว่าทางกรุงเทพฯ โทรศัพท์ไป ท่านก็ว่าคุณผู้หญิงไปรับโทรศัพท์ ท่านก็ว่าวันนั้นเป็นวันที่มีนัดหมายโทรศัพท์จากกรุงเทพฯ คืออาทิตย์หนึ่งก็โทรศัพท์กันครั้งหนึ่ง เพื่อส่งข่าวคราวในบ้านในเมือง แล้วก็ได้รับข่าวว่าผลการเลือกตั้งในประเทศไทยเป็นอย่างไร มีนักศึกษามานั่งอยู่คนหนึ่ง ท่านก็บอกว่าคุณจะต้องศึกษา ต้องหาข้อมูลว่า ทำไมพรรคประชาธิปัตย์จึงพ่ายแพ้ยับเยินอย่างนี้ มันเรื่องอะไรเป็นที่น่าสนใจ น่าสนใจ เพราะว่าพรรคนี้ครองความเป็นใหญ่ในกรุงเทพฯ มานานแล้ว แต่ทำไมไปแพ้เขา นี่เป็นเรื่องอะไร น่าศึกษาหาความรู้ความเข้าใจ ท่านพูดกับเด็กอย่างนั้น อาตมาก็นึกในใจว่าท่านเป็นผู้คิดถึงบ้านถึงเมืองตลอดเวลา แล้วก็สนทนากันหลายเรื่อง แม้เรื่องทางศาสนาท่านก็สนทนาเหมือนกัน จะเล่าให้ฟังหน่อยคือท่านบอกว่ากิจการคณะสงฆ์ท่านว่าเป็นอย่างไร อาตมาก็บอกว่า

เหมือนเดิมไม่ค่อยจะมีอะไรก้าวหน้าเปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก เพราะ
ว่าพระมหาเถระท่านเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ อายุมาก ๆ แล้วทั้งนี้
งานการอะไรก็เป็นไปตามเรื่องตามราว ท่านก็บอกว่า ผมวางแผน
ให้แล้วด้วยการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ปี ๒๔๘๔ (ตัว
เลขไม่แน่นอน แต่คุณนั้นเวลานั้น) ก็ให้มีสังฆสภา ให้มีสังฆมนตรี
บอกว่าให้มีสังฆสภา^{นี้}ไม่ใช่เพื่ออะไร เพื่อให้พระหนุ่ม^{นี้}ได้มีโอกาส
ทำงาน เพราะได้เอามาร่วมชุมนุมกันได้ปรึกษาหารือกัน ในการ
ที่จะจัดการอะไร ๆ ให้มันก้าวหน้า คนแก่ที่เป็นพระมหาเถระจะ
เป็นแต่เพียงที่ปรึกษา เป็นผู้ทิวินิจฉัยว่า อะไรควร อะไรไม่ควร
คนหนุ่มจะได้มีโอกาสรับใช้พระศาสนา เพราะคนหนุ่มที่เรียน
สูง ๆ เรียนเปรียญ ๙ ประโยค เป็นบัณฑิต เป็นอะไรถ้าจบแล้ว
ไม่มีงานทำท่านนั่งเฉย ๆ ถ้าท่านนั่งเฉย ๆ ก็เลสก็จะเฟื่องฟู ผล
ที่สุดก็ลาสิกขาไปทำงานตามบริษัทห้างร้าน ทำงานราชการกัน
หมด พระศาสนาก็ขาดกำลังพระในเรื่องที่จะปฏิบัติงานพระ
ศาสนา ผมมองเห็นว่ามันจะไปไม่รอด จึงได้ออกกฎหมายใหม่
พระราชบัญญัติสงฆ์ให้เป็นอย่างนั้น แต่ทีหลังเขามายุบของผม
เสียนี้มันน่าเสียดาย ท่านก็บอกว่าท่านเจ้าคุณลองไปหาวิธีที่จะกั
อัน^{นี้}ขึ้นมาใหม่ อาตมาบอกว่าอาตมาทำไม่ได้ อาตมามีหน้าที่

เพียงส่งสอนคนเพียงอย่างเดียว เรื่องการปกครองคณะสงฆ์
 อาตมาไม่เกี่ยวข้อง ท่านบอกให้ไปหาวิธีพูดจาให้คนเกิดความรู้
 ความเข้าใจให้พระตื่นตัว เพื่อจะได้ร่วมใจร่วมแรงกันปฏิบัติงาน
 ให้เป็นประโยชน์ขึ้น อันนี้เป็นข้อสนทนาที่ได้พูดกับท่านเมื่อปี
 ไฉน ๒๕๑๒ แล้วอาตมาก็จากท่านมา แต่เมื่อรู้ว่าใครจะไป ก็
 ฝากหนังสือธรรมะของท่านพุทธทาสให้บ้าง ของอาตมาบ้าง ส่ง
 ไปให้ท่านได้อ่านได้สนใจในเรื่องนี้เสมอมา

ตลอดระยะเวลากาล โดยเฉพาะคุณฉลบทลัทธิ พลังการ
 นี้แก่ไปทุกปี เวลาไปก็มักจะแวะไปที่วัดบอกว่า ดิฉันจะไปเยี่ยม
 ท่านที่ปารีส ท่านมีอะไรจะฝากไปไหม อาตมาก็ได้ฝากไปทุก
 ครั้งทุกครั้ง ได้มีความสัมพันธ์ทางจิตใจในรูปอย่างนี้ ใจความ
 สัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนี้ มันเนื่องมาจากครั้งหนึ่งจะเล่าให้ฟังสักหน่อย
 ว่ามันเป็นมาอย่างไร คือเมื่อสมัยท่านเป็นผู้สำเร็จราชการ งาน
 มันก็น้อย ไม่รู้จะทำอะไร แต่ความจริงท่านก็คิดตลอดเวลา โดยเฉพาะ
 ในสงครามมหาเอเซีย ในฐานะที่เป็นผู้สำเร็จราชการ ท่าน
 ก็เป็นเสรีไทยติดต่อกับต่างประเทศตลอดเวลา แต่ตอนนั้นยัง
 ไม่เกิดสงครามท่านก็ยังมีความว่าง ได้ส่งคุณวุฒิ สุวรรณรัตน์
 ผู้แทนราษฎรจังหวัดสุราษฎร์ธานี ให้บอกนิมนต์ท่านเจ้าคุณ

พุทธทาสมาให้ผมสักหน่อย ไ้ผมจะไปมันก็ไม่สะดวก ให้ท่าน
 มาดีกว่า มากุยกัณฑ์หน่อยแล้วท่านเจ้าคุณก็ไป คุยกัณฑ์
 ๓ วันคุยกัณฑ์ตั้งแต่บ่ายโมงถึง ๔-๕ โมง ๓ วันติดต่อกัน คุยกัณฑ์
 ยาวเหลือเกิน ท่านมีความจำเโลมใสในงานท่านพุทธทาส
 อยากจะทำอุธยาให้เป็นเหมือนไชยาสักแห่งหนึ่ง แล้วท่านก็ให้
 ท่านเจ้าคุณไปวัดพนมยงค์ ว่าเป็นวัดที่ใกล้บ้านผม ไม่ใช่
 ตระกูลผมสร้างหรอก แต่ว่าบิดามารดาไปสร้างบ้านอยู่ตรงนั้น
 นามสกุลก็ไปตรงกับชื่อวัดเขา ที่ไปตรงกันเพราะว่าเวลาตั้ง
 นามสกุลนี้ ท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสวัดหน้าพระเมรุบอกว่า อยู่หน้า
 วัดพนมยงค์ เอนามสกุลพนมยงค์ก็แล้วกัน เลยตระกูลก็ติดมา
 อย่างนั้น ก็เกิดสัมพันธ์กับวัดนั้นขึ้นมา ท่านก็เลยคิดจะบำรุงวัด
 นั้นให้มีสภาพแบบในไชยา ท่านเจ้าคุณก็ไปคุแล้วก็พาสถาปนิก
 ไปด้วย วางแผนเขียนไว้เรียบร้อยแล้ว เขียนแปลนว่าควรจะทำ
 อย่างไร ควรจะขุดตรงไหน สร้างกุฏิอย่างไร จะปลูกต้นไม้
 อย่างไรให้เรียบร้อย ปัญหามันเกิดว่า แล้วจะเอาพระที่ไหนไปอยู่
 ท่านบอกว่ามีพระ จะเอาพระมาให้ ตอนนั้นอาตมาอยู่วัดสาม
 พระยา ท่านเจ้าคุณก็สั่งให้มาพบที่วัดที่ท่านพัก แล้วก็ไปคุยกับ
 ท่านปรีดี ก็เลยไปกับท่าน นั่งคุยกัณฑ์ตั้งแต่ตั้งที่กล่าวไปตั้งแต่ ๔

โมงเรื่อยไปคุยต่งนาน ท่านก็กล่าวว่ามีความรู้ขนาดไหนพระองค์
 นี้ บอกว่าความรู้ ๔ ประโยค ท่านก็ยิ้ม ๆ ไม่รู้ว่ามันความรู้น้อย
 ไปหรืออย่างไร ท่านก็ยิ้ม ๆ ของท่าน แต่ว่าอาตมามี ๔ ท่าน
 เจ้าคุณพุทธทาส มี ๓ ท่านนั้นเอง แต่ว่าพระที่จะเป็นเปรียญ ๓ นี้
 ทำมากกว่า ค้นคว้ามากกว่าเปรียญ ๔ ประโยค ทำงานค้นคว้ากัน
 อาตมาก็เลยว่าจะไปคุยให้ แต่ว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงคือญี่ปุ่นบุก
 ประเทศไทย ในการนี้จึงไม่สำเร็จตามความปรารถนา แต่ว่าข้อ
 ท่านปัญญานันท์ก็ยังอยู่ในใจของท่านแล้ว เพราะฉะนั้นเวลา
 ทำอะไรเช่นว่าทำบุญอยู่ในกรุงเทพ ฯ ท่านก็นิมนต์ไปบ้าน ซึ่ง
 อาตมาก็ติดเข้าไปด้วยเหมือนกัน ติดนิมนต์ไป แต่บางองค์แม้
 จะติดนิมนต์ ก็ไม่กล้ามา ไม่กล้าไปในงานบุญนั้นเพราะกลัวเหตุ
 อะไร ๆ ขึ้นมา อาตมานั้นไม่เป็นไร เรามั่นใจสุจริต ไม่คิดร้าย
 ต่อบ้านเมือง เขา นิมนต์ไปรับไทยทาน ไปสวดมนต์ก็ไปตาม
 หน้าที่ มีอะไรจะแสดงออกก็แสดงออกได้ เพราะโดยน้ำใจนั้น
 อาตมาเชื่อว่าท่านผู้บริสุทธิ์ร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่มีอะไรที่เศร้า
 หมอง ไม่มีอะไรเสียหาย เป็นผู้ที่มีความรักชาติจริง ๆ เสีย
 สละจริง ๆ เพื่อชาติเพื่อบ้านเมืองของเรา ดังนั้นคนจึงมีความรัก
 มีความเคารพ โดยเฉพาะพวกเราที่ในธรรมศาสตร์ อาตมาพูด

ไปในแนวอย่างนั้น ในวันนั้นเมื่อพูดสมควรแล้ว เขาก็บังสกุล
ทำการวางดอกไม้ ถั่วแทนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* กล่าวสดุดี
และจากนั้น นำดอกไม้จันทร์ช่อใหญ่มอบให้อาตมา อาตมาก็ไป
วางเป็นคนแรก วางเสร็จแล้วท่านทุกคนอื่น ๆ ขึ้นวางต่อไป แต่
ว่าก่อนที่จะวางดอกไม้จันทร์นั้น อาตมาได้บอกสมาคมที่ประชุม
ว่า ขอให้เรารุกขนิยน์แสดงความสลดใจ ไว้อาลัยแก่ท่านรัฐ-
บุรุษอาวุโส ๑ นาที ทุกคนก็ยืนสงบนิ่ง เป็นภาพที่ประทับใจ
ขณะนั้น

เสร็จแล้วก็เชิญศพลงไปยังล่าง เพื่อเอาเข้าเตาเผา ได้
ทราบที่ท่านพูดไว้ก่อนจะถึงแก่กรรมคือพูดบ่อย ๆ ว่า ถ้านัน
ตายแล้วอย่าไปยุ่งอะไรมาก ไว้ให้เผาเป็นขี้เถ้าหมดไปเลย ให้
เป็นขี้เถ้าแล้วก็เอาไปโปรยลงในน้ำซะก็หมดเรื่องไป อย่าเอาไป
เกี่ยวบรรจุไว้วันนั้นวันนั้นให้เป็นที่ร่ำรวย นี่เป็นความคิดของ
ท่าน ไม่อยากจะให้เอากระดูกไปเกี่ยวใส่นั่นใส่นี่ไว้วันนั้นวัน
ท่านไม่นิยมชมชอบในเรื่องอย่างนั้น ให้เอาไปทิ้งน้ำเสีย ไปลอย
น้ำตามความนิยมของคนบางประเทศ ท่านคิดอย่างนั้น แต่ว่าแม่
จะเอาขี้เถ้าไปทิ้งลอยในน้ำ แต่ว่าความดีที่ท่านได้กระทำไว้แก่

* อาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ รองอธิการบดี

ชาติแก่บ้านเมืองนั้นลดยไม่ได้ ไม่มีใครจะทิ้งความงามความดี
 ของท่านได้ ไม่มีใครจะเอาความดีท่านไปลอยในสายน้ำสายไหน
 ในประเทศไทยได้ ไม่มีใครจะทิ้งความงามความดีของท่านได้
 ผู้ใดที่เคยรู้จักมักคุ้น เคยเห็นกิริยาอาการเห็นความคิดอ่าน
 ของบุคคลผู้นั้นมากเท่าอาตมาก็คงจะนึกว่า สิ่งที่ท่านทำไว้มันเหลือ
 หลายเป็นประโยชน์แก่ชาติแก่บ้านเมือง โดยเฉพาะมหาวิทยาลัย
 ธรรมศาสตร์ซึ่งชื่อสมัยแรกว่าธรรมศาสตร์การเมือง มีการเมือง
 คำนึงเพราะต้องการสอนคนให้รู้จักการเมือง รู้จักปฏิบัติตนต่อ
 บ้านเมืองในทางที่ถูกต้องชอบ

อาตมาเคยมาแสดงปาฐกถาสมัยที่ยังไม่มีห้องประชุม
 แสดงบนตึกที่มียอดบอกว่ามหาวิทยาลัยนี้มีชื่อว่าธรรมศาสตร์การ
 เมือง ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยนี้เป็นบุคคลที่สนใจธรรมะ จึงเอา
 ธรรมะขึ้นหน้าแล้วเอาการเมืองไว้ข้างหลังแสดงว่าคนจะเป็นนัก
 การเมือง ต้องมีคุณธรรม มีความรู้ มีความสามารถ คุณธรรมนัก
 การเมืองที่สำคัญก็คือว่าต้องเสียสละประโยชน์ส่วนตัวแก่ประ
 เทศชาติ เราเข้าไปรับอาสารับใช้ประเทศชาติ เพื่อจัดการบ้าน
 เมืองให้เจริญให้ก้าวหน้า เราก็ไม่ควรจะหวังอะไรตอบแทน นอก
 จากว่ามันเกิดเองตามธรรมชาติ เพราะทำสิ่งใดก็ได้สิ่งนั้น มัน

เป็นเรื่องธรรมชาติ แต่ว่าโดยน้ำใจนั้น เราเข้าไปเพื่อให้ ไม่
 ให้อำนาจเข้าไปเพื่อเอา เพราะเราเรียนธรรมะควบคู่กันกับการเมือง
 ชื่อของธรรมศาสตร์นั้น จึงมีชื่อว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์การ
 เมือง แต่ต่อมานั้นคำว่าเมืองถูกตัดออกไป อย่างกับว่าต
 สิทธิของคนไม่ให้เล่นการเมืองอย่างนั้นแหละ แล้วคนเขาก็เล่น
 การเมืองกันไม่เป็นระเบียบ เพราะไม่มีระบอบที่ได้ศึกษามาอย่าง
 เรียบร้อยมันกวนวายนั่นแหละ ความจริงควรจะมีความนั้นไว้ด้วย
 ตามที่ท่านได้ตั้งไว้ และเมื่อท่านเป็นผู้ประกาศครั้งแรก
 ท่านก็ไม่ได้รับเงินเดือนอะไร เงินเดือนที่จะได้จะมีจากการเป็น
 ผู้ประกาศนั้นท่านไม่ได้เอา ท่านได้มอบให้แก่มหาวิทยาลัย
 เพื่อเอาไปจ่ายอะไรอย่างอื่นต่อไป แต่ท่านเป็นแล้วท่านไม่ได้
 รับผลตอบแทน อันนี้คือน้ำใจแห่งการเสียสละเพื่อความสุขแก่
 ชาติแก่บ้านเมือง ซึ่งเราหาคนอย่างนี้ได้ยาก เรียนการปกครอง
 อย่างนี้มา ๕๐ ปีแล้วหาคนอย่างนี้ได้ยาก ท่านทั้งหลายลองคิดดู
 เอาละ ว่ามีเพียงคนเดียว เท่าที่เรารู้จักก็มีอยู่เพียงหนึ่งท่าน
 นอกนั้นก็ไม่ได้มีน้ำใจถึงขนาดอย่างนี้หรอก อันนี้แหละที่เราทั้ง
 หลายควรจะได้ระลึกถึง ควรจะได้ถ่ายทอดวิญญานของท่าน

วันนี้เราได้มาประชุมกันที่มหาวิทยาลัยนี้ เพื่อระลึกถึงวัน
ก่อตั้ง อันการก่อตั้งเราก็ระลึกถึงบุคคลผู้^๕นั้น และเมื่อนึกถึง
บุคคลผู้^๕นั้น เราก็นึกว่าท่านมีคุณธรรมอย่างไร มีความงามความ
ดีอย่างไร เราอย่าให้คุณธรรมนั้นสูญหายไป ให้สูญไปแต่เพียง
ร่างกายอันเป็นวัตถุ แต่ว่าคุณงามความดีทั้งหลายนั้น เราจะไม่
ให้สูญหายไปไหน แต่จะให้อยู่ในจิตใจของเราต่อไป เราทั้ง
หลายที่เป็นครู เป็นอาจารย์ เป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยนี้ควร
จะได้ช่วยกันถ่ายทอดเจตนารมณ์แห่งความเสียสละของท่านผู้ประ
ศาสน์การ ให้มาสถิตมั่นอยู่ในจิตใจของพวกเราทั้งหลาย
เราทั้งหลายเกิดมาชาติหนึ่งอยู่ในโลกคงไม่นานเท่าใด เราก็จะ
ต้องจากโลกไป เราไม่มีอะไรที่แท้จริงเป็นของ ๆ เรา เราไม่มี
ได้มีอะไรมา เราไปก็ไม่ได้มีอะไรไป แต่ว่าเรามีหน้าที่ที่จะต้อง
ทำงานตามหน้าที่ของเรา ว่าทำงานแล้วมีผลเกิดขึ้น อันนี้เป็น
ผลของงาน มันเป็นเรื่องธรรมดา เราก็มีส่วนมีผลจากการปฏิบัติ
งานนั้น แต่ว่าจิตใจของเราจะต้องมุ่งมั่นว่า เราจะรับใช้ประเทศ
ชาติ รับใช้สังคม รับใช้เพื่อนมนุษย์ มีอะไรที่เราจะช่วยเหลือ
สังคม มนุษยชาติ ผู้ร่วมบ้านเกิดเมืองนอนกันให้มีความสุข ให้
มีความเจริญ ให้มีความก้าวหน้าได้ เราก็ต้องช่วยกันจัดช่วย

กันทำ อย่างนี้ก็เรียกว่าเราได้ถ่ายทอดวิญญาณของท่านผู้ประ-
 ศาสน์การ มาใส่ไว้ในจิตใจของเราทั้งหลาย วิญญาณนั้นจะ
 จะถ่ายทอดวิญญาณที่ไปเชิญกันสำนักต่าง ๆ อันเป็นวิญญาณ
 บ้า ๆ บอ ๆ ไม่ค่อยได้สาระอะไร สำนักทั้งหลายทั้งปวง สมัย
 รัชกาลที่ ๔ ใครเชิญวิญญาณแบบนั้นถูกโบยหลัง ๑๐๐ ที่ สมัย
 นั้นเจ้าทั้งหลายไม่กล้ามาทรง กลัวถูกโบยหลัง ๑๐๐ ที่ เกียวน
 เจ้าเยอะเยอะ เวลานั้นเจ้าพ่อ เจ้าแม่ เจ้าพี่ เจ้าน้อง เจ้าเด็กตัว
 น้อย ๆ ก็มี แสดงว่าคนสมัยนี้โง่กว่าสมัยรัชกาลที่ ๔ เราไม่ควร
 จะเชิญวิญญาณแบบนั้น แต่ว่าเราควรจะเชิญวิญญาณคนเพื่อ
 คุณธรรม ความงาม ความดีของบรรพบุรุษมาใส่ไว้ในใจของเรา
 เช่น คุณพ่อ คุณแม่ เรามีความงาม ความดีอย่างไร เชิญวิญญาณ
 นั้นมาใส่ไว้ในใจเรา ครูอาจารย์มีวิญญาณคือความดีอย่างไร เชิญ
 มาใส่ไว้ในใจของเรา ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 การเมือง ซึ่งเริ่มตั้งในสมัยนั้นหลังเปลี่ยนการปกครองได้ ๑ ปี
 ท่านมีคุณธรรมอย่างไร ช่วยรักษาคุณธรรมนั้นไว้ในจิตใจของ
 พวกเราทั้งหลาย ก็ให้ชื่อว่าท่านไม่ตายไปจากพวกเรา อันนี้เป็น
 เรื่องที่ควรจะได้กระทำ

อีกอย่างหนึ่งที่เราควรจะกระทำ ได้ทราบว่าเป็นไปแล้ว แต่อาตมา
 ยังไม่เห็นรายละเอียดยังไม่เห็นตราสารอะไร ก็มูลนิธิของท่าน
 ควรกระทำ มูลนิธิของท่านปรกติ พณมยงค์ ควรจะได้ตั้งไว้เป็น
 มูลนิธิถาวร เพื่อไว้จ่ายตามวัตถุประสงค์ที่เรากรรมการทั้งหลาย
 ได้ช่วยกันจัดกันทำขึ้น ลูกศิษย์ลูกหาคนที่ได้รับประโยชน์จาก
 ระบอบการปกครองประชาธิปไตย มีเงินมีทองก็ควรจะเอามาช่วย
 กันเสียสละบ้าง และช่วยกันบริหารให้งานมูลนิธินี้เป็นไป เพื่อ
 ประโยชน์เพื่อความสุขแก่ชุมชนตามอุดมการณ์ของท่านผู้ประศาสน์
 การ ถ้าหากท่านจะทราบโดยญาณวิธีทางใดทางหนึ่ง ว่าคณะ
 ศิษย์ของท่านมีความรักมีความเคารพในท่าน แล้วก็ได้ปฏิบัติงาน
 ด้วยการตั้งมูลนิธิ เพื่อสงเคราะห์ช่วยเหลือตามอุดมการณ์ที่ตั้งไว้
 นั้นแหละจะทำให้ท่านปลื้มอกปลื้มใจ และได้ชื่อว่าเราทั้งหลายได้
 บวชา เคารพ สักการะวิญญานของท่าน โดยการสร้างสรรค์สิ่ง
 ที่เป็นประโยชน์เป็นความสุขต่อไป เมื่อทำบุญ ๕๐ วันที่วัด
 ชลประทานรังสฤษดิ์ วันนั้นท่านนายพลอากาศเอกทวี
 จุลละทรัพย์ ท่านก็อุตส่าห์ไปเหมือนกัน ไปแล้วท่านก็เซ็นเช็ค
 ให้ ๕ หมื่นบาทวันนั้น เข้าร่วมเป็นมูลนิธิ คุณไสว สุทธิพิทักษ์
 รับเอาไปแล้ว วันนั้นมาริเปล่าไม่ทราบ คุณไสว สุทธิพิทักษ์ มา

รับเอาไป ๕ หมื่น แล้วยังมีคนอื่นเยอะแยะที่มีเงินมีทองมาก ๆ เช่น คุณบุญชู โรจนเสถียร เป็นต้น นี่เงินเยอะเอามาใช้จ่าย เป็นประโยชน์ต่อไป และก็มีพรรคมีพวกมากมาย วันนั้น ได้คุยกับข้าราชการคนหนึ่งอยู่กรมอัยการ ว่าผมกำลังมองว่าคุณะกรรมการผู้ก่อตั้ง มีความมั่นใจขนาดไหน ถ้าเห็นว่ามีความตั้งใจจริงเป็นประโยชน์ ก็จะชักชวนพวกเพื่อนรุ่นเดียวกันให้ช่วยบริจาค ก็คงจะให้หลายหมื่นเหมือนกัน มีคนจะให้อยู่เยอะเลยที่เขาตั้งใจจะให้เพราะมีคนที่รักท่านเคารพท่านอยู่มากมาย แต่ไม่กล้าพูด ไม่กล้าแสดงเท่านั้นเอง เพราะว่ากลัวว่าจะเป็นอันตราย ในเรื่องที่เขาหาว่าท่านนี้เป็นคนคอมมิวนิสต์เป็นอะไรไป ความจริงไม่ได้เป็นอย่างนั้น ท่านมีความรักประเทศชาติ มีความเคารพสถาบันพระมหากษัตริย์แน่นแฟ้นมั่นคง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่เพราะอำนาจแห่งความริษยาแข่งตีกันในระหว่างมนุษย์นี้เอง ทำให้คนดีไม่มีโอกาสรับใช้ประเทศชาติบ้านเมือง อันนี้เป็นสิ่งที่เราต้องรู้และเราต้องช่วยกัน ทำลายกิเลสทั้งหลายที่มันจะเกิดขึ้นรบกวนจิตใจของเรา อย่าให้มีโอกาสผุดขึ้นมาในใจ ให้ในใจของเราเต็มไปด้วยความคิดที่จะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ แก่ผู้อื่นทุกวันทุกเวลา ตื่นเช้าก็ตั้งจิตอธิษฐานว่าวันนี้ ขอให้

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสรับใช้ประเทศชาติ ขอให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาส
 ใช้ความรู้ความสามารถ ใช้ทรัพย์สินสมบัติ เพื่อประโยชน์เพื่อความ
 สุขแก่มหาชน ตามฐานะที่ข้าพเจ้าจะกระทำได้ ถ้าเราได้ช่วยกัน
 ตั้งใจประพฤติปฏิบัติกันในรูปแบบนี้ เราก็จะมีความสุขและ
 ได้ชื่อว่า เราได้เดินตามรอยเท้าของท่านผู้ประศาสน์การ ซึ่ง
 เป็นที่รักที่เคารพของพวกเราทั้งหลาย นี่เป็นเรื่องที่อาตมาขอ
 ฝากไว้ให้ช่วยพูดกันต่อ ๆ ไปถึงเรื่องนี้ และก็ช่วยกันจัด ช่วย
 กันทำ ให้เกิดความมั่นคงแก่มูลนิธิ อันจะเป็นประโยชน์ต่อไป
 ธรรมศาสตร์นี้ลูกศิษย์มากมายเหลือเกิน ท่วมบ้านท่วมเมือง ถ้า
 ได้รู้จักกันก็จะได้ช่วยกัน ไม่ต้องอื่น ไปกุสุมาคมธรรมศาสตร์
 ใหญ่กว่าใคร ๆ ทั้งหมด วันนั้นอาตมาไปในงานไว้อาลัยคุณปาล
 พนมยงค์ ได้เห็นสมาคมแล้วรู้สึก แหม...มันคงจริง ๆ น่า
 ชื่นใจที่ได้เสียสละกันก่อสร้างขึ้นมา เป็นเรื่องที่เราจะภูมิใจใน
 สิ่งนี้ เพราะคณะศิษย์ธรรมศาสตร์นั้น มีน้ำใจเต็มไปด้วยความ
 เสียสละเพื่อประโยชน์เพื่อความสุกแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะนักศึกษา
 ที่กำลังเข้ามาศึกษาเล่าเรียน ก็ให้ถึงถึงวิญญาณแห่งความเสีย
 สละ วิญญาณแห่งความสามัคคี วิญญาณแห่งความรักประเทศ
 ชาติบ้านเมืองของผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยนี้ และช่วยกันสืบต่อ

วิญญาณนั้น ให้เจริญงอกงามต่อไปตามสมควรแก่ฐานะแห่ง
ตน

อาตมภาพรู้สึกมีความสบายใจมาก ที่ได้มีโอกาสมาแสดง
ความในใจที่มีต่อบุคคลผู้^๔นี้ มาปรากฏแก่ท่านทั้งหลายที่มาประ-
ชุมกันในวันนี้ วันก่อนนี้ได้รับจดหมายบัตรสนเท่ห์ฉบับหนึ่ง
เขียนมาจากแถวราชบุรีอะไรแถวนี้ เขียนมาบอกว่าท่านรู้ใหม่ว่า
ท่านปริศนาคือใคร ทำอะไรไว้แก่พระมหากษัตริย์ และทำไมท่าน
จึงพุดกย่องชมเชย เสียใจเหลือเกินที่ไม่ได้มีโอกาสจะตอบบุคคล
ผู้^๕ชชลาตตาชาวคนนั้นได้ แล้วเขียนมาไม่เซ็นชื่อ โอ้เราจะตอบ
อย่างไหนไม่ได้ประโยชน์อะไร เขียนอย่างนั้นนะ ถ้าหากว่ารู้
ชื่อก็จะตอบไปให้รู้ว่าคืออะไร จะได้ลอกคัดโอ้ที่พุดที่กรุงปารีส
ส่งไปให้อ่าน จะได้รู้ว่า อ้อมันเป็นอย่างไร มันเป็นอย่างนี้ โอ้
คนเราบางคน มันก็เย่อย่างนั้นแหละ ไม่มองหาความดีของคน
อื่น มองแต่แง่ร้ายกันตลอดเวลา การมองแง่ร้ายของคนอื่นเรา
เป็นทุกข์นะ ถ้าเรามองแง่ดี เราสบายใจ มีความสุขใจ จึงขอ
ให้เข้าใจอย่างนี้

พุดมาถึงสมควรแก่เวลา ขอยุติไว้แต่เพียงเท่านี้ ขออำนาจ
กุศลบุญราศี ที่เราทั้งหลายได้บำเพ็ญกันในวันก่อตั้งมหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์^๔ ขอบัญญัติ^๕จนประสบผลสำเร็จ แก่ท่านผู้
 ประศาสน์การที่ได้ถึงอนิจกรรมไปแล้ว จงทุกประการด้วย และ
 ขออวยพรให้ชาวธรรมศาสตร์ทั้งหลาย ที่ได้มาร่วมประชุมก็ดี
 ไม่ได้มาก็ดี จงเป็นผู้เจริญงอกงามในคุณธรรมความดี.

ภาคผนวก

พระนิพนธ์ของ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
(ปุ่น ปุณฺณสิริมหาเถร)
ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวันรัต
คราวเดินทางรอบโลก ปี พ.ศ. ๒๕๑๕

วันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๑๕

อาหารเช้าข้าวต้มที่สถานทูตนี้ ฝีมือคุณหมอทั้ง ๒ มีรสดี
หวานมีผลไม้ ลูกแพ-ส้ม ฉันทะลูกแพอย่างเดียว ข้าวโอ๊ต
นมสด น้ำส้มกระป๋อง ๑ ถ้วย พักตอนเช้าไม่ได้ไปไหน

อาหารกลางวันที่สถานทูตนี้ คือที่พักของเอกอัครราชทูต
อาหารไทยทั้งหมด มีขนมจีนแกงเนื้อรสดีตามความนิยมของ
คนไทย อุบทูตว่าให้ฟังว่า บ้านใหญ่โตขึ้นเดิมเป็นบ้านคารา
หนัง ใครเห็นก็ชอบ เพราะห้องรับแขกโอโถงกว้างขวาง รับ
แขกได้ ๔-๕ ร้อยคนสบาย เมื่อถึงวันสำคัญของชาติ แต่มั่น

เก่าต้องเสียค่าซ่อมแซมปลั๊กหลายแสนบาท เมื่อตกมาเป็นสมบัติ
 ของคนไทยเสียค่าซ่อมทุกปี เสียเงินตั้งล้านกว่าบาทแล้ว เวลา
 นี้ยังเอาดีไม่ได้ ถ้าจะจ้างคนทำความสะอาดประจำสัก ๔-๕ คน
 ก็ทำความสะอาดไม่หมด เพราะเป็นตึกหลายชั้น ใหญ่โตกว้าง
 ขวางซำรุดทุกชั้น สายไฟห้องน้ำซำรุดหมด บางทีคิดว่าจะซ่อม
 อย่างนี้อย่างเดียว พอลงมือซ่อมก็พบอย่างอื่นเพิ่มขึ้นอีก ก็เพิ่ม
 ค่าซ่อมชั้นอีกเกือบเท่าตัว แปลว่าโทรมทั้งหลัง ตึกนี้อายุ ๔๐ ปี
 กว่าแล้ว เก่าลงทุกวัน ๆ ไม่มีทางจะซ่อมให้ใหม่ขึ้นได้ซ่อมแล้ว
 ก็ไม่ถาวร ถ้ารัฐบาลไม่ตัดสินใจรื้อสร้างใหม่ ก็จะต้องเสียค่าซ่อม
 เปล่าโดยไม่คุ้มค่า ทำให้ผู้อยู่รำคาญใจ เหมือนเราเลี้ยงคนเก่า
 ซื้โรคไว้ในบ้าน จะเกิดประโยชน์อะไร ตึกหลังนี้ต้องเสียค่าซ่อม
 ทุกปี ๆ ละตั้งแสนบาท ถ้าได้งบประมาณรื้อเสียแล้วทำใหม่ หรือ
 หาที่ใหม่สร้างตึก ขายตึกหลังนี้เอาเงินไปสร้างก็จะดีมาก

อาหารเพลที่บ้านทูตนี้ เป็นอาหารไทย ๆ ท่านปรีดี พนม
 ยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสติดต่อนมาทางทูตขออาราธนาไปฉันเพลที่บ้าน
 แต่เรามีผู้นิมนต์ไว้ก่อนแล้วจึงขัดข้อง จึงได้นัดมาพบที่สถานทูต
 เวลา ๑๖.๐๐ น. วันนั้น ตกลงว่าจะพบตามกำหนดนั้น

เป็นเวลา ๑๖.๐๐ น. ท่านปรีดี และท่านผู้หญิงพูนศุข

พจนมรงค์ ได้มาถึงบ้านพักเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส
เอาใบชามาถวาย ๑ กระป๋อง หนังสือ ๒ เล่ม ท่านปรีดีนี้สุขภาพ
ดีเลิศ เราไม่เห็นมาตั้งแต่ ๒๐ กว่าปี ร่างกายยังคงอยู่ตามเดิม เพียง
แต่ผมเปลี่ยนเป็นสีขาวเท่านั้น ยังพูดคล่องแคล่ว เสียงก็ไม่
แสดงว่าเป็นคนแก่ ถ้าไม่บอกอายุแล้วคาดผิดหมด และผิดเอา
ไกลมาก บัดนี้อายุ ๗๒ คือเข้า ๖ รอบแล้ว

ท่านปรีดีพูดถึงสมเด็จพระวันรัต ดิสุสทตฺต บอกว่าไปทอด
กฐินที่วัดพระเชตุพน ฯ หลายปี เราก็พูดว่าสมเด็จพระชมเชยท่านมาก
เรื่องการใช้อักษรตามเดิม พูดว่าท่านคิดก็มากที่ใช้อักษรตามเดิม
พูดถึงการซ่อมพระนอน พูดถึงตลาดทำเตียนว่าน่าจะเป็นของวัด
ให้ค้นหาแผนที่ และสืบว่ารถรางนั้นมีแต่ พ.ศ. อะไร พูดถึง
หลังคาพระอุโบสถกระเบื้องนั้นควรรักษาไว้ เพราะเป็นกระเบื้อง
กรุงธนบุรี หรือกรุงรัตนโกสินทร์ พูดถึงพระพิมลธรรม
อาจ อาจสกลเถระ

พูดสนทนาชั่วคราวจึงได้ลากลับ เพราะมีแขกรออยู่ทางบ้าน
การเดินทางมาเยี่ยมเรานั้รรถยนต์เล่นร่วมชั่วโมง เกี้ยวเก๋ติด

รถอ้วย และเกี่ยวแก่ทางอ้อมอ้วย ต้องใช้เวลาถึงชั่วโมง เราไม่
 ควรพูดมากนัก เกรงจะกระเทือนใจ ไม่ทราบว่าจะตากรรมจะสน
 สุดลงเมื่อไร อวยพรให้มีความสุขความเจริญ เมื่อท่านปรีดีกลับ
 แล้ว เราขึ้นห้องพักเป็นเวลา ๑๗.๐๐ น. เศษ ฉันทายากล่อม
 อารมณ์และยาระงับลมบัวนในท้อง นอนหลับดีพอประมาณ